

T.C.

İstanbul Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç
Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri
(Amsterdam Örneği)**

Kübra Kaya

2501130417

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Birsen Banu OKUTAN

İstanbul 2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Kübra KAYA ELÇİ Numarası : 2501130417

Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Felsefe ve Din Bilimleri Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Birsen Banu OKUTAN

Tez Savunma Tarihi : 11.04.2016 Saati : 13:00

Tez Başlığı : “Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)”

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisanüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. MUSTAFA TEKİN		Kabul
2- YRD. DOÇ. DR. BİRSEN BANU OKUTAN		Kabul
3- YRD. DOÇ. DR. FATMA ODABAŞI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. ALİ COŞKUN		
2- DOÇ. DR. İSMAİL DEMİREZEN		

ÖZ

Kübra KAYA ELÇİ; Çokkültürlü Seküler Toplumda Türk Genç Yetişkin Kadınların Dini Sosyalleşmeleri (Amsterdam Örneği)

Bu çalışma ile çokkültürlü seküler bir toplumda yaşayan Türk Müslüman kadınların dini sosyalleşmelerini ve bu duruma konu olan etken faktörlerin araştırılarak örnekler, röportajlar, kaynaklar ışığında sunulması amaçlanmıştır.

Toplumsallaşan çokkültürlü bir ortamda bireyin, sosyalleşmesine ve bunun özelinde olarak dini sosyalleşmesine, çeşitli demografik değişkenler (yaş, ikamet yeri, medeni durum, eğitim ve meslek düzeyi, aile tipi gibi) ve sosyal faktörler etki etmektedir. Bu sosyal faktörler, aile-yakın çevre, (dini) eğitim, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçlarıdır. Konu, yetişkin bir bireyin dini sosyalleşmesi üzerinde etkili olan faktörlerin dereceleri ve sayılan demografik değişkenler ışığında araştırılmıştır. Bu bağlamda bir temel ve altı alt-hipotez olmak üzere, yedi hipotez oluşturulmuş, alan araştırması sonunda ve çalışma boyunca test edilmiştir.

Araştırmanın evrenini, Hollanda'nın Amsterdam şehri ve çevre illerinde ikamet eden 20-35 yaş arası Türk genç yetişkin kadınlar oluşturmaktadır. Tesadüfi yöntemle seçilen 25 genç kadın üzerinde derin mülakat tekniği uygulanmıştır. Teorik çerçeve bilgileri yardımıyla analizi yapılmış, nitel ve yorumsamacı yaklaşım kullanılmıştır. Bu tekniklerle, göçmen aile kökenli olan Türk genç yetişkin kadınların, çokkültürlü ve seküler bir toplumda, gelişim süreçleri, dini yaşantıları, genç yetişkinlik tecrübeleri, (dini) sosyalleşme süreçleri ve bunlara etki eden sosyal faktörler araştırılmıştır. Bu veriler sonucunda hipotezler test edilmiş ve varılan sonuçlar bağlamında bir değerlendirme yapılmıştır. Bununla beraber çokkültürlü bir toplumun, genç yetişkin Müslümanın dini sosyalleşme sürecine katkısı veya etkisi de ortaya çıkarılmıştır. Bu katkı veya etki ise, 'özgürlük' ilkesini benimseyen çokkültürlü bir ortamda Müslümanların birbirine bağlanması ve dini sosyalleşme süreçlerini daha rahat ve 'başarılı' bir şekilde gerçekleştirmeleri olarak karşımıza çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: sosyalleşme, dini sosyalleşme, Hollanda, Amsterdam, genç yetişkin, kadın, göçmen, çokkültürlülük, seküler toplum.

ABSTRACT

Kübra KAYA ELÇİ, Young Turkish Women's Religious Socialization in Multicultural Secular Society (Amsterdam Example)

This thesis aims to present as well as to understand the socialization of Turkish Muslim women in a multicultural, secular environment by using samples, making interviews and deep searching documents.

There are various of demographic (age, place, marital status, education and job level, family type etc.) and social factors which have crucial effects on socialization, focusing on religious aspects, in a multicultural and secular society. Affective social factors are family-close environment, religious education, social life environment and mass media tools. The subject is researched by considering the degree of the factors which are effective on the person's religious socialization and also by taking the demographics into consideration. One main and six sub hypotheses are created and tested over the course of this research and in the final field study.

The population is based on the people between the ages 20 to 35, Turkish women living in the city of Amsterdam and in the cities around, in the Netherlands. Deep interview technique is used on the population which is randomly chosen. The analysis is created by getting help from the theoretical framework, hermeneutic and qualitative approaches are considered as well. These techniques are used to search the population's improvements in the society, their religious lives and religious socialization processes, who came from immigrant parents/backgrounds to a new secular and multicultural environment. Hypotheses are tested and results are evaluated by considering the facts which are formerly mentioned. Hereby, the effect of the multicultural secular society on the religious socialization of young Turkish women is revealed. The outcome from this fact revealed is that an environment, secular and multicultural, allows its population to socialize in a religious way as it tighten the relationships among Muslims, successfully, if the environment adopt the term 'freedom'.

Keywords: socialization, religious socialization, The Netherlands, Amsterdam, young adults, women, immigrant, multiculturalism, secular society.

Önsöz

İnsanlar yaşadıkları toplumdan yaşamları boyunca farklı yönlerden etkilenmektedirler. Kendileri etki bıraktıkları gibi, çeşitli faktörler de onlar üzerinde etki etmektedir. Toplumun başlıca inançları, değerleri, sembolleri ve bunların yanında dili, kültürü ve yaşam tarzı gibi toplum özellikleri bireyle etkileşim içine girmekte ve birey böylelikle toplumun hem maddi hem de manevi kültürünü içselleştirmektedir. Bu içselleştirme ve etkileşim ise 'sosyalleşme' süreci olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç içerisinde bireyin dini yönelimi de etkilenebilmektedir. Özellikle dini toplum, grup, insan veya semboller, birey üzerinde ayrı bir etki bırakmakta ve dini yönelimini yönlendirebilmektedir. Bu sürece ise 'dini sosyalleşme' denmektedir.

Bireyin dini sosyalleşme süreci dini toplumlarda daha çok etkilenmektedir. Dini olmayan toplumlarda yaşayan dine mensup insanların dini sosyalleşme süreçleri ise farklı gelişmektedir. Her ne kadar dini bir toplum olmasa da, dine mensup insanlar dini ortamlarda bulunabilmekte ve dini çevrelerde sosyalleşebilmektedirler.

Bu çalışmada dini bir toplum olmayan, çokkültürlü ve seküler bir toplum olan Hollanda Amsterdam'da yaşayan Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri ele alınmıştır. Bu sebeple bir Batı ülkesinde yaşayan Müslüman Türklerin toplumla etkileşimleri, dini yönelimleri ve sosyalleşme süreçleri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede dini sosyalleşme sürecine etki eden önemli faktörler de araştırılmıştır.

Araştırma giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş kısmında dini sosyalleşme konusuna bir ön bilgi verilmekte, Amsterdam örneğine açıklık getirilmekte ve araştırmanın detaylı bir şekilde konusu, amacı, önemi, sınırlılıkları ve hipotezleri anlatılmaktadır. Birinci bölüm, araştırma konusu olan 'dini sosyalleşmeyi' ilgilendiren teorik bilgilerin taramasını içermektedir. Bu teorik çerçevede sosyalleşme ve dini sosyalleşme kavramlarına açıklık getirilip, dini sosyalleşme sürecin evreleri, dönemleri ve etken faktörleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca bir bölümde Hollanda toplumunda yaşayan Türkler, kimlik etkileşimleri ve dini yaşamları da anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise araştırmanın yöntemine açıklık getirilmiştir. Bunun için araştırmanın modeline, evreni ve örneklemine, verilerin toplanması ve analizine yer verilmiştir. Araştırmanın alan çalışmasını içeren üçüncü bölümde ise elde edilen

verilerden bulgular çıkarılıp, analiz edilmiş ve hipotezler test edilmiştir. Sonuç kısmında ise, analizlerden çıkan sonuçlar değerlendirilip yorumlanmıştır.

Bu çalışmanın gerçekleşmesinde birçok kişinin yardımı olmuştur. En başta araştırmada önemli akademik katkı ve desteğini sunan danışmanım Yrd. Doç. Dr. Birsen Banu OKUTAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışma boyunca, desteğini, motivesini ve yardımını da eksik etmeyen eşim Abdullah'a da çok teşekkür ederim. Alan araştırması kapsamında derin mülakatıma cevap vererek bana yardımcı olan Amsterdamlı 25 genç Türk kadına da en içten şükranlarımı sunarım.

Kübra KAYA ELÇİ

İstanbul - 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	III
ABSTRACT.....	IV
Önsöz	V
İçindekiler.....	VII
Kısaltmalar Listesi.....	X
Giriş.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM: TEORİK ÇERÇEVE DİNİ SOSYALLEŞME

8

1. Sosyalleşme.....	8
1.1 Kuramsal Çerçeve.....	12
1.1.1 Sosyalleşme Kavramının Kuramcıları ve Sosyalleşme Teorisinin Sosyologları.....	12
1.1.1.1 Sembolik Etkileşimcilik ve G.H. Mead.....	13
1.1.1.2 Yapısal-İslevselcilik ve Talcott Parsons.....	13
1.1.1.3 Émile Durkheim ve Ahlaki Sosyalleşme.....	15
1.1.1.4 Toplumsallaşma ve Psikolojik Yaklaşımcılar.....	17
2. Din ve Dini Sosyalleşme.....	18
2.1 Din ve Toplum.....	18
2.2 Dini Sosyalleşme	20
3. Sosyalleşme ve Dini Sosyalleşme Süreçleri	24
4. Sosyalleşme Evreleri, Etken Faktörler ve Din.....	26
4.1 Aile ve Din.....	27
4.2 (Dini) Eğitim (Kurumları)	30
4.3 Toplumsal Çevre ve Din.....	32
4.4 Kitle İletişim Araçları ve Din.....	34
5. Sosyalleşme Dönemleri ve Din.....	38
5.1 Çocukluk Dönemi ve Din.....	39
5.2 Ergenlik-Gençlik Dönemi ve Din.....	40
5.3 Yetişkinlik Dönemi ve Din.....	42
5.3.1 İlk/Genç Yetişkinlik Dönemi ve Dini Sosyalleşme.....	46

6. Hollanda Türkleri, Kimlik ve Dini Yaşam.....	48
6.1 Hollanda, Türkler ve Göç.....	48
6.2 Diasporada Kimlik İnşası ve Sosyalleşme.....	49
6.3 Hollanda'da Din, Müslümanlar ve Özelde Türkler.....	55
6.3.1 Hollandalı Türklerin Dini Sosyalleşmesinde Ailenin Etkisi.....	58

İKİNCİ BÖLÜM:

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ 59

1. Araştırmanın Modeli.....	59
2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi.....	60
3. Verilerin Toplanması.....	60
4. Verilerin Analizi.....	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

BULGULAR VE YORUM 63

1. Örneklem Grubun Kimliği: Diaspora İkliminde Yaşayan Türk Genç Yetişkin Kadınlar.....	63
1.1 Genç Kadınların Ailelerinin Göç Süreçleri.....	63
2. Örneklem Grubun Demografik Bilgileri.....	64
3. Örneklem Grubunun Dini Yönelimleri.....	66
4. Örneklem Grubun (Dini) Sosyalleşme Evreleri ve Dönemleri.....	68
4.1 Birincil Sosyalleşme Evresi.....	68
4.1.1 Çocukluk Dönemi.....	69
4.1.2 Ergenlik Dönemi.....	70
4.1.3 Gençlik Dönemi.....	71
4.2 İkincil Sosyalleşme Evresi.....	72
4.2.1 İlk/Genç Yetişkinlik Dönemi.....	73
4.2.2 Evlilik.....	75
4.2.3 Ebeveynlik.....	76
5. Dini Sosyalleşmeye Etki Eden Faktörler.....	76
5.1 Aile – Yakın Çevre Etkisi.....	77
5.2 Eğitim – Dini Eğitim Etkisi.....	82
5.3 Toplumsal Çevre Etkisi.....	85
5.4 Kitle İletişim Araçlarının Etkisi.....	96
6. Hipotezlerin Testi.....	98

Sonuç ve Değerlendirme.....	102
Bibliyografya.....	108
Ekler.....	112
Ek 1: Mülakat Soruları.....	112

Kısaltmalar Listesi

NS	:	Nederlandse Spoorwegen (Hollanda Demiryolları)
CBS	:	Centraal Bureau voor Statistiek (Hollanda Merkez İstatistik Ofisi)
SCP	:	Sociaal Cultureel Planbureau (Sosyal Kültürel Planlama Bürosu)

GİRİŞ

İnsan, doğumundan kısa bir süre sonra çevresiyle ilişki kurmaya başlar ve toplumu tanımaya çalışır. Toplumu tanıdıkça, kişi, en yakını olan ebeveynlerinden başlayıp, toplumun bireylerinden, kurumlarından, sistemlerinden, değerlerinden, kültüründen ve dini inanışlarından etkilenmektedir. Bu etkilenme ile birey toplumun bu unsurlarını içselleştirir. İçselleştirme ise, kişinin 'sosyalleşme' süreci ile oluşur. Kişi sosyalleşme ile toplumun hem maddi hem manevi kültürünü öğrenir ve kendine mal eder. Aynı zamanda kendisi de topluma etki eder. Bu etkileşim ile birey 'sosyalleşme' sürecinden geçer, toplumun üyesi haline gelir ve toplum ile bütünleşirler.

Sosyalleşme sürecinde kişi özellikle toplumun dinsel yapısından da etkilenmektedir. Bu özel aşama, sosyalleşme içerisinde 'dini sosyalleşme süreci' olarak gerçekleşir. İnsan, sadece doğrudan dinden etkilenmez, aynı zamanda toplumda var olan dini değerlerden, sembollerden, imgelerden, rol modellerden ve dini gruplardan da etkilenir. Toplumun bu dinsel yapısı, bireyin sosyal davranışı üzerinde etki yapar (Çoştı, 2009: 1). Bu etkileşim ile birey, dini kimliğini topluma göre oluşturur ve bu dini sosyalleşme süreci ile gerçekleşir.

Çok kültürlü seküler bir batı ülkesi olan Hollanda'da, din, toplumda artık görünmez hale gelmiştir. Din, daha sınırlı ortamlarda ve gruplarda, açık toplumda değil, özellikle dini kurum ve ortamlarda tezahür etmektedir. Ancak Hollanda'da görünürde büyük bir Müslüman topluluğu da var; nüfusun (yaklaşık 17 milyon) %4,9'u (ortalama 850.000) (CBS (Centraal Bureau voor Statistiek) Hollanda Merkez İstatistik Ofisi, 2015: 4) kadar. Bu topluluğun büyük bir kısmı ise Türk kökenli bireylerden oluşmaktadır (nüfus 396.555; CBS'in 1 Ocak 2015 verilerine göre¹). Hollandalı Türkler olarak kökleriyle ters düşen seküler bir toplum içerisinde yaşamaya çalışmaktadırlar. Köklerinde İslam dini ve Türk kültürü, bulundukları toplum ise Batılı ve seküler olduğu için, kendi kimliklerini korumakta zorlanmaktadırlar. Bu onların hem sosyalleşmelerine hem de dini sosyalleşmelerine

1

[http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,220,237&D6=0,4,9,\(I-1\),I&HD=130605-0936&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,220,237&D6=0,4,9,(I-1),I&HD=130605-0936&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5), 6

Kasım 2015

yansımaktadır. Nitekim dini sosyalleşme, toplumda görünen din ile daha kolay gerçekleşebilmektedir.

'Çokkültürlü seküler toplumun' kısa bir tanımının bu bağlamda yapılması gerekmektedir. 'Çokkültürlülük' genel olarak etnik ve kültürel farklılıkları ya da kültürel çeşitliliği ifade etmektedir. Avrupa'da göçmen kültürü hakim olduğu için terim orada daha çok kullanılmaktadır (Canatan, 2009: 82). 'Seküler toplum' denilince akla dinden uzak bir toplum gelmektedir. 'Sekülerizm' genel olarak, dinin devletten ayrı olması ve çeşitli dine mensup insanların devlet karşısında eşit olması anlamına geldiği bilinmektedir. Bu çalışmaya konu olan Hollandalı Türk kadınlar, çokkültürlü seküler bir toplumda yaşamaları sebebiyle, bu bakış açısı ile araştırılacaklardır.

Bu çalışmada Hollanda'da yaşayan Türk genç yetişkin kadınların, sosyalleşme süreçleri içinde dini sosyalleşmeleri araştırılacaktır. Cinsiyet olarak kadın ve sosyal bilimlerde 'genç yetişkin' sayılan 20-35 yaş arası olanlar bu çalışmada yer alacaktır (Hökelekli, 2013: 281; Köylü, 2004: 44). Demografik değişkenler olarak meslek, eğitim düzeyi ve sosyal-kültürel katılım temel alınacak. Bağlamsal değişkenler olarak da aile, eğitim, toplumsal çevre, dini kurumlar ve kitle iletişim araçları dikkate alınacaktır. Ayrıca seçilen kadınlar 'Sünni' paradigmaya tabi olanlar ya da dini yaşayış şekilleri Sünni olanlar olacak, yani Alevi olmayacaklardır. Amsterdam şehri ve çevre illeri örneğinden yola çıkılarak, Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşme süreçlerine etki eden sosyal faktörler tespit edilip, analiz edilecektir.

Bu çalışmanın hem teorik çerçevesini oluşturmada hem de alan araştırmanın çözümlenmesinde sosyolojinin *yapısal-fonksiyonel* paradigması göz önünde bulundurulacak ve *yorumsamacı* yaklaşım ile araştırma gerçekleştirilecektir. Niteliksel araştırma olacak olan bu çalışma, yorumsamacı yaklaşım ile öznel dünyalara anlamaya yönelecektir (Kümbetoğlu, 2005: 24). Bu yaklaşımda araştırmanın amacı, bireylerin sadece görünen yönlerine değil, maneviyatına, düşüncelerine, yükledikleri anlamlara ve inançlarına inmek ve onları anlamaya çalışmaktır. Bu şekilde ise araştırılan bireylerin dini sosyalleşmelerine etki eden sosyal faktörleri çözümlmek daha da kolaylaşacaktır.

a. Araştırma Konusu ve Amacı

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak araştırma konusunun amacı Hollanda Amsterdam şehrinde yaşayan Türk kökenli genç yetişkin kadınların dini

sosyalleşmelerini ortaya çıkarmak, bu sürece etki eden sosyal faktörleri tahlil etmek ve seküler bir toplumda İslam dini ile sosyalleşme sürecine ışık tutmaktır.

Araştırmanın bu amacını gerçekleştirebilmek için teorik temelli bir çerçeve oluşturulacaktır. Öncelikle sosyalleşme süreci, bu sürece etki eden faktörler (aile, yakın çevre, eğitim, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçların) ve sosyalleşme dönemlerinden özellikle genç yetişkinlik dönemi işlenecektir. Sonraki kısımda sosyalleşme süreci içerisinde gerçekleşen dini sosyalleşme süreci de aynı şekilde işlenecektir. Son kısımda ise Hollanda toplumu, Türklerin göç süreci, Türklerin diaspora ikliminde kimlik inşaları ve dini yaşantıları ele alınacaktır. Alan araştırmasına ait olan diğer iki bölümde, araştırma yöntemi ile Amsterdam şehrinde yaşayan Türk genç yetişkin kadınların sosyalleşmelerine ve dini sosyalleşmelerine etki eden faktörlerden bulgular çıkarılıp, bu bulgular analiz edilecektir. Bu bağlamda onların demografik özellikleri farklarını gösterecek ve etkili olan sosyal faktörlerde bu farkları açıklayacaktır.

b. Araştırmanın Önemi

Birey, toplumdaki modernleşme, kapitalizm ve teknolojik gelişmeler gibi toplumsal değişimlerden etkilendiği gibi, toplumların manevi kültürü olan norm ve değerler, din ve kültürden de etkilenmektedir. Kişi bu etkileşim ile hem sosyalleşme sürecini geçirmekte hem de dini sosyalleşme sürecini gerçekleştirmektedir. Aynı zamanda bu süreçler ile bireyin kimliği ve dini kimliği de oluşmaktadır. Ancak bireylerin kimlik inşaları ve sosyalleşme süreçleri toplumdan topluma farklılık göstermekte ve bazen de zorlanabilmektedir.

Diğer göçmenler gibi Hollandalı Türkler de, kimliklerini, inançlarını ve değerlerini korumakta zorlanmaktadır. Onlara bu bağlamda tek yardım edici etken dinleri olan İslam'dır. Dinleri ile bağlantıları, onların hem kimliklerini korumakta hem de (dini) sosyalleşme süreçlerine yardım etmektedir. Bu süreçlerine en etkili yardım edici unsurlar dini en çok öğrendikleri ve edindikleri (aile ve cami gibi) ortam ve çevrelerdir (Güngör, 2012). Dolayısıyla, dini sosyalleşme süreci, dinin açıktan görünür olan toplumlarda daha çok gerçekleşse bile, Hollanda gibi din ve devlet ayrımı yapan çokkültürlü seküler Batılı bir ülkede daha farklı gerçekleşecektir. **Çokkültürlü** bir ülke, farklı kültürlerden gelen insanları içinde barındırır. Bu ülkede insanlar birbirlerinin kültürleriyle yaşamayı öğrenir ve sosyalleşirler. Bu yüzden bu

çalışmada Hollanda'nın önemli çoğunlukta Müslüman Türk kökenli göçmen ailelerini barındıran Amsterdam şehrinde ve çevre illerinde yaşayan genç yetişkin kadınların dini sosyalleşme süreçlerine yakından bakılacak ve 'başarısı' analiz edilecektir.

Teorik çerçeveyi oluşturan literatür taramasıyla 'sosyalleşme' ve 'dini sosyalleşme' süreçlerinin şimdiye kadar çok araştırıldığı ve tartışıldığı, ancak dini sosyalleşme sürecinin dini bir toplum olmayan bir çevre bağlamında geniş bir araştırmaya tabi tutulmadığı ortaya çıkmıştır. Ayrıca Güngör'ün 2013 ve 2014 yıllarında üzerine çalıştığı dini sosyalleşme araştırması, Amerika'da yaşayan Türk gençleri kapsasa da, bu çalışma, elle sayılacak kadar az araştırılmış genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmelerinin farkını sergilemeyi amaçlamaktadır (Köylü, 2010: 11). Genç yetişkinlerin gençlerden farkları, özellikle görev ve sorumluluk konusunda kendini göstermektedir. Bu dönemde birey, meslek, evlilik, ebeveynlik ve sosyal sorumluluk gibi ilk defa birçok görevlerle karşılaştığından ve değişimlerden geçtiğinden, özellikle bu dönemi araştırmayı çekici kılmaktadır (Köylü, 2004: 60). Bu çalışma ortaya çıkan bu boşluğu doldurmayı ve bu özel dönem çekiciliği gidermeyi hedefleyerek araştırmanın önemini bu şekilde göstermektedir.

c. Literatür Taraması

Bu çalışmanın konusu açısından literatür taraması ile yapılan araştırmalara bakıldığında, sosyalleşme konusuna '60lı yıllardan beri farklı açılardan değinildiği görülmektedir. 'Sosyalleşme', 'sosyal toplum', 'sosyal değişim', 'sosyal bütünleşme', 'sosyal etkileşim' kavramları ile ele alınabilmektedir. 'Sosyalleşme' kavramı aynı zamanda 'toplumsallaşma' kavramı ile aynı anlamda kullanılmakta ve eğitim ile de bağdaştırılmaktadır. Sosyalleşme konusuna 'eğitim' yönünden değinenlerden en önemli kişi, Emile Durkheim'dir. Durkheim, sosyalleşmeyi, genç nesillerin eğitim yoluyla gelişmesi olarak ele almaktadır (Durkheim, 1956). Clausen tarafından edite edilen 'Socialization and Society' kitabında Brim, 'yetişkin sosyalleşmesinden' bahsetmektedir (Brim, 1968). Ünver Günay ise 'Din Eğitim Seminerinde', sosyalleşme konusunu dini açıdan ele alarak, Türkiye'de dini sosyalleşmeden bahsetmektedir (Günay, 1981). Sosyalleşme konusu teorik olarak ele alınarak kişilik gelişimiyle bağdaştırılması ise Hollanda'da yapılmıştır (Klaassen, 1981; Diepen, 1982). Sosyalleşmeye toplum açısından değinen ve toplumsallaşma kavramıyla anlatan ise Aziz Aysel'dir (Aziz, 1982). Pels ise Hollanda'daki Türk ve Faslı ikinci nesil gençliğin boş vakitleri ile yaptıkları sosyalleşmelerini ele almıştır (Pels, 1982).

Hollanda’da yapılan bir tez araştırmasında ise ‘dini sosyalleşme’ konusuna genişçe değinilmiştir (Andree & Steegman, 1987). 2000’li yıllardan sonra yapılan sosyalleşme konulu çalışmalar, teorik olmasından daha çok, pratik yöndedir. Teorik yaklaşılmış çalışmalar mesela Altıkardeş’in ‘Din Sosyalleşme ve Hoşgörü’ adlı çalışması (Altıkardeş, 2003), Çelik’in dini sosyalleşmede ailenin önemini ele alarak yaptığı çalışması, Akın’ın siyasal toplumsallaşma sürecindeki gençliğe değindiği çalışması ve Sherkat’in dini sosyalleşmede etkili faktörleri ele aldığı makaleleridir (Çelik, 2010; Akın, 2009; Sherkat, 2013; Sherkat, 2014).

Çoştı’nun Samsun örnekli yaptığı sosyalleşme ve dindarlık konulu ve Vaidyanathan’in genç yetişkin Hristiyanların dini sosyalleşme konulu çalışmaları alan araştırma örnekleridir (Çoştı, 2009; Vaidyanathan, 2011). Çoştı’nun yaptığı bu doktora tezi dini sosyalleşme konusunu aktüel olarak ele almakta ve yapılan bu çalışmanın konu ve çalışma metoduna en yakın bulunan alan araştırmasıdır.

Sosyalleşme konusuna sosyal medyanın etkisi açısından bakanlar ise Dilmen & Öğüt ve Bakıroğlu’dur (Dilmen & Öğüt, 2010; Bakıroğlu, 2012). Fleischmann ikinci nesil Avrupa Müslümanların eğitim ve dini pozisyonlarını ele almakta, Pels ise Hollanda’daki Türk ve Faslıların sosyal hayatlarına değinmektedir (Pels, 2006; Fleischmann, 2011). Crul, Hollanda’daki ikinci nesil Türk ve Faslı Müslümanların, Kaya ise Almanya’daki Türklerin, kimlik oluşumlarını ele almaktadır (Kaya, 2000; Crul & Heering, 2008). Güngör, bu çalışmanın konusuna ve bakış açısına yakın olarak Amerika’daki Türk gençlerin dini sosyalleşmelerini çalışmıştır. Son olarak Hollanda’nın Merkez İstatistik Ofisi Hollanda’daki Müslümanların dini yaşantılarını raporlamıştır (CBS, 2009).

Bütün yapılan bu araştırma ve çalışmalar bu çalışmanın konusuna yardımcı olabilecek derecede ele alınıp analiz edilmiştir.

d. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma bir alan araştırması olduğu için, hem zaman hem de mekân olarak kısıtlı olup, beraberinde sınırlılıklar getirmektedir:

1. Evren olarak Hollanda’nın Amsterdam şehri ve çevre illeri tercih edilmesinin sebebi ise, diğer şehirlerde Müslüman Türklere ulaşmanın araştırmacı için zor olduğudur.

2. Araştırmacı artık Hollanda'da ikamet etmediği için, kaynak araştırmasını araştırma alanına yolculuk ederek kısa bir zamanda ve saha araştırmasını ise kısıtlı imkânlarla (e-mail gibi) gerçekleştirmek zorundadır.
3. Araştırmanın örnekleme 20 yaş altı ve 35 yaş üstü bireyler dâhil değildir.
4. Araştırmada bireylerin sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerine etki edebilecek olan faktörler (aile, eğitim, yakın çevre, toplumsal çevre, dini kurumlar ve kitle iletişim araçları) dışındaki faktörler dikkate alınmamıştır.
5. Kaynak araştırması Mart 2015 – Eylül 2015 arası ve alan araştırması ise Ekim 2015 ayında yapıldığı için, araştırma sonuçları ve bulguları bu zaman dilimi için geçerlidir.
6. Kaynak ve alan araştırmadan elde edilen veriler ve bulgular ile Amsterdam'da yaşayan Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri üzerine sonuçlar çıkartılacaktır (örneklem, evreni temsil edecektir).

e. Araştırmanın Hipotezleri

Bu araştırma hipotezler aracılığıyla gerçekleşecektir. Hipotezlerin test edilmesiyle, araştırmanın amacına ulaşılması hedeflenmektedir. Test edilmiş hipotezler bu araştırmanın sonucu olarak, konusu bağlamında bir teori ortaya çıkaracaktır (Arslantürk, 2001: 42, 43).

Araştırma konusu bağlamında gözlemlere ve ön bilgiye dayanarak, 1 adet temel ve 6 adet alt hipotezler önerilmektedir. Araştırmanın *temel hipotezi* şu şekildedir:

H0: Amsterdam'daki Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri baskın olarak aile/yakın çevre faktöründen etkilenmektedir.

Bu hipotezi destekleyen *alt hipotezler* ise şu şekildedir:

H1: Kadınların olumlu birincil dini sosyalleşme evreleri, ikincil dini sosyalleşme evrelerini olumlu etkilemektedir.

H2: Kadınların dini sosyalleşmelerine 'kitle iletişim araçları' faktöründen en çok internet etki etmektedir.

H3: Dini bilgili ve tecrübeli kadınların dini sosyalleşmeleri olumlu gerçekleşmektedir.

H4: Kadınların evli ve ebeveyn olması dini sosyalleşmelerine daha olumlu etki etmektedir.

H5: Kadınların, toplumsal çevre faktöründen, Türk kültürü ve Türkiye ile diğer Müslümanlar ve Müslüman olmayan Hollandalılar ile olumlu ilişki ve bağları, dini sosyalleşme süreçlerini olumlu etkilemektedir.

H6: Toplumsal çevre faktöründen Hollanda kültürü ve toplumu, kadınların dini sosyalleşmelerini olumsuz etkilemektedir.

Son iki hipotez Hollanda'nın 'çokkültürlü toplum' özelliği düşünülerek oluşturulmuştur.

Bu hipotezler, çalışma boyunca test edilecektir.

BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE

DİNİ SOSYALLEŞME

1. Sosyalleşme

Toplum içinde insan, sosyal bir varlıktır ve insan ancak toplumla var olabilmektedir (Altıkardeş, 2003: 23; Çelik, 2010: 13; Akın, 2009: 8). İnsanı başka insanlarla ilişki kurmaya yönlendiren bir güdüsü (motivesi) vardır (Altıkardeş, 2003: 21). Bu içgüdü sayesinde insan sosyalleşmektedir. Sosyallik bireyin belki de en temel özelliğidir. Birey, toplum ile ilişkisini, bağıını koparmamak için sosyal bir seyir halinde olması gerekmektedir. Latince'de (*socius*) 'toplum' ya da 'birliktelik' anlamlarına gelen 'sosyal' kavramı, bir nevi insan için bir ihtiyaçtır (Kurt, 2011: 133; Altıkardeş, 2003: 62). Bu ihtiyacı ise insan, sosyal ilişkiler ile ya da 'sosyalleşme' ile sağlayabilmektedir. Aynı zamanda kişinin sosyal bir varlık olması, ihtiyacı dışında, toplumun yaşam biçimlerini, bilgi ve değerlerini içselleştirip toplumun üyesi haline gelmesi demektir (Kurt, 2011: 133). Yani insan, sosyal bir varlık olarak, aynı zamanda toplumu oluşturan bir varlık da olmaktadır.

Birçok şekilde ve birçok bilimsel açıdan yorumlanan ve anlamlandırılan 'sosyalleşme' kavramı, en başta bireyi, sonrada toplumu ilgilendirmektedir. Bu yüzden 'sosyalleşme', sosyal hayatın iki meselesine bakmaktadır; bir kuşaktan diğer kuşağa giden 'toplumsal devamlılık' ve 'insan gelişimi' (Gecas Viktor, 2000: 1863). 'Sosyalleşme', bireyin, bulunduğu toplumun kültürünü ve yaşam tarzını kendi açısından değerlendirip kendisine bir nevi mal etmesidir. Bu şekilde sosyal bir varlık olan insan, toplumun içinde bulunduğu andan itibaren 'sosyalleşmektedir'. Bir Amerikan sosyoloji ansiklopedisinin verdiği tanıma göre 'sosyalleşme' (*socialization*), bireyin, bulunduğu grubun normlarını, değerlerini, inançlarını, tutumlarını ve dil özelliklerini edindiği bir etkileşim sürecidir (Gecas Viktor, 2000: 1863). Bu tanımdan anlaşılmaktadır ki; sosyalleşme, bireyin yaşadığı grubun ya da toplumun özelliklerini bir şekilde öğrenip kendi hayatına geçirmesidir.

Her toplumun kendine has bir yaşam stili vardır ve bu yaşam stilini o toplumun normları, değerleri, kültürü, inanışları, tutum ve davranışları, sosyoekonomik durumu, örfü, âdeti ve dini gibi birçok faktör oluşturmaktadır. Bu özellikler, 'toplumun kültürü' olarak da algılanabilir. Birey sosyalleşmeyle bulunduğu toplumun bu kültürel özelliklerini içselleştirmektedir (Günay, 1981: 194; Çoştu, 2009: 1). 'Toplumsallaşma'

ve 'sosyalizasyon' terimleriyle aynı anlama gelen 'sosyalleşmeyle' (Akın, 2009: 9), birey, toplumun aktardığı sembolleri, norm ve değerleri, gelenek ve görenekleri, kendi inanış biçimleri ve davranış modelleri ile topluma katılabilmekte ve toplumun üyesi olabilmektedir. Günay'ın (1981: 193) 'sosyalleşmeye' verdiği daha geniş bir açıklamada; kişi bulunduğu toplumun ya da grubun, kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri ve modelleri ve bunlara ait duyuş ve düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini edinmesi ve kendi içinde "özdeşleştirerek" kişiliğine mal etmesi ve bu şekilde çevresine uyum sağlaması ve adapte olmasından çıkan bir süreç olarak belirtmektedir. Bu şekilde sosyalleşen insan, toplumun bir üyesi olur ve kültürler bu yolla yeni kuşaklara aktarıldığı için, insan bu sefer toplumsal kültürle de bütünleşmektedir.

'Sosyalleşme' kavramına toplumsal açıdan bakıldığında, bu, toplumun bireyden beklediği bir süreç olarak görülmekte. Toplum, bireyden uyum sağlamasını beklemekte ve doğal olarak bireyin kendi doğal yapısıyla bulunduğu toplumu içselleştirmesini ve sorumluluk hissetmesini istemektedir. Birey, bu beklentilere cevap verebilmeyi yine sosyalleşerek toplumdan öğrenmektedir (Altıkardeş, 2004: 21, 24). Toplumun beklentisine cevap verebilen sosyal insan, grubun ya da toplumun özelliklerini aynı zamanda özdeşleştirmiştir (Günay, 1981: 195). Özdeşleşmiş bir toplum, yapı bakımıyla bir bütün sağlamıştır. Toplum yapısının bütünlüğü ise, insanların ilişki düzeyine bağlıdır. Eğer insanların ilişki düzeyi dengeli ise, birbirlerini toplum üyesi olarak yetiştirmektedirler, demektir. Birbirlerini yetiştirme ise sosyalleşerek gerçekleşebilmektedir (Altıkardeş, 2003: 22). Aslında bakıldığında bu şekilde toplum ile birey birbirlerini yetiştirmektedir. Toplum insana etki ederek, onu belirler ve değiştirir ve insan ise, kişiliği ile yine toplumun yapısını belirlemekte ve değiştirmektedir (Altıkardeş, 2003: 62).

Doğumdan itibaren başlayan sosyalleşme süreciyle toplum üyeliği de başlamaktadır. Ömür boyu süren bu sosyalleşme devamlı değişen toplumdan kaynaklanmaktadır. Toplum devamlı değiştikçe de, insanın kendisi de, sosyalleşmesi de etkilenmektedir ve insan çevresindeki kültürü öğrenip ona göre değişerek yaşamaktadır (Yıldız, 2010: 10; Eren, 2007: 134). Nitekim kişi sosyalleşmeyle doğuştan fitri olandan kültürel olana yükselmektedir. Bu ise bir taraftan eğitim ve öğretim meselesidir (Günay, 1981: 194).

Ancak Altıkardeş'e göre sosyalleşme, insanın benliğini, toplumu ve çevresindeki insanları fark ettiğinde başlamakta ve düzgün ilişki ve sosyal münasebetler o zaman kurulmaktadır (Altıkardeş, 2003: 62). Çevredekilerle etkileşim içinde olan insan, toplumun değer ve normlarını içselleştirmekte, toplumsal rolleri öğrenip yerine getirmekte ve bu şekilde toplumun üyesi haline gelmektedir. Yani ömür boyu süren bu sosyalleşme süreci doğumla başlar, toplumdaki 'araçlarla' devam eder. Toplumdan edindiği 'bilgiye' göre yaşamaya çalışmaktadır. Ne 'yapacağımızı ve ne olduğumuzu' belirleyen toplumun beklentisi de, bu önemli bulduğu 'bilgilerin', bir görev olarak algılanmasıdır (Akın, 2009: 10, 11, 14).

Sosyalleşmeyle birey, bir nevi çevredeki kültürel normlarının yansımalarını içselleştirirken, bu süreç bireysel yönden etkilenecek ilerlemektedir. İnsanın sosyalleşmesi, onun bilgisine, yaptığına, hissettiğine, düşündüğüne ve inandığına etki etmektedir (Dekker & Stoffels, 2007: 45; Zuckermann, 2006: 87, 88). Zaten sosyalleşme teorisi toplumun değil, bireyin (dinsel) davranışını inceleyen bir teoridir (Kuyucuoğlu, 2008: 146). Hem toplumsal hem de bireysel yönlü olan sosyalleşme süreci ve teorisi, daha çok bireyin öğrenme sürecini incelemektedir. Bunun sebebi ise, bu öğrenme sürecinin kendine has davranışlarla topluma uyum ve gelecek nesillere aktarımdan ibaret olduğudur (Yıldız, 2010: 9). Ancak zorlamasız ve doğal olarak ilerleyen sosyalleşme süreci bireysel yönden bir gelişme olsa bile, 'toplum etkileşimli' ele alınmalıdır (Çelik, 2010: 14).

Sosyalleşme kavramını daha iyi anlayabilmek için, onun bireysel yönüne daha çok inmek gerekmektedir. Sosyalleşmeyle, bireyin hem tutum ve davranışları (kişilik), hem de inancı, düşünceleri, norm ve değerleri (kimlik) etkilendiği için, sosyalleşme süreci, hem bir kişilik hem de kimlik oluşturma sürecidir. Sosyalleşmenin bireysel yönüne bu açıdan baktığımızda insanın gelişimini genişçe ele almakta fayda var.

Bunun yanında, disiplin içinde baktığımızda, sosyoloji, 'sosyalleşme' kavramına iki yönde bir bakış açısı geliştirmiştir. Bir görüş, bireyin ait olduğu grubun, uygun sosyal rollerini ve statülerini öğrenerek ve içselleştirerek, topluma entegre olmuş üyesi olma yönünde, yukarıda anlatılmaya çalışıldığı gibi; diğer görüş ise, sosyalleşmenin 'benlik kavramının oluşumu' (kişilik/kimlik) yönündedir ve daha yaygın bir görüştür. Kişisel ve karşılıklı etkileşim bağlamında kişisel ve kimlik gelişimleri, sosyalleşme kavramına daha yakın bulunmaktadır (Gecas Viktor, 2000: 1864). Sosyalleşme kavramıyla yakından ilgilenen Güngör bir makalesinde (2012), bireyin

sosyalleşmesine, kimlik, kişilik ve hayata bakışa dair tutum kazandırma olarak bir anlam vermektedir. *“İnsanın çevresindekilerle arasındaki etkileşim süreci”* olarak, yazar Kurt tarafından benimsenen ‘sosyalleşme’ kavramı, aynı zamanda, toplumun, kendi inancı ve görüşünü, davranış ve değerlerini üyelerine aktarmasıyla oluşan kimlik süreci olarak ta benimsenmektedir (Kurt, 2011: 133).

Kimlik süreciyle de aynı anlama gelen sosyalleşme süreci, ‘kimlik’ tanımına yakından bakmayı da gerektirmektedir. Kimlik kelimesi “özdeşlik/aynılık” ya da sürekliliği içeren Latince “identity” kökünden gelmekte ve kavramı genel olarak 3 kategoriye ayrılmaktadır:

- a. Bireysel kimlik: içselleştirilen kişisel özellikler (kişilik te denebilir)
- b. Kolektif kimlik: toplumdaki üyelik, sınırlar ve grup etkinliklerine katılım bazında oluşan kimlik (sosyalleşme ile)
- c. Kamusal kimlik: kamunun “sosyal hareket aktörlerinin” etkilerini içeren kimlik

Bu araştırma da bahsedilen kimlik tipi ise sosyalleşme ile oluşan ‘kolektif kimlik’tir. Bu kimliğin işlevselliği kaosa karşı güven ve istikrar sağlar ve kimlik sayesinde birey tanınır ve kabullenilmek ister (Kurt, 2011: 136, 137).

Birçok araştırmacı/yazar (Diepen, Van & Schonewille, 1982: 32; Yıldız, 2010: 9; Bakıroğlu, 2012) tarafından hem kişilik hem kimlik oluşumu olarak görülen sosyalleşme süreci ilk olarak aile sınırları içinde geliştiği, bu nokta da söylenebilir (Diepen, Van & Schonewille, 1982: 30, 31). Kişiye ilk eğitim ve öğretimini veren ailedir. Saygı, anlayış, hoşgörü, beklenen rol ve normlara uyum, topluma üye olmak gibi sosyalleşme özellikleri bireye ilk olarak aile tarafından öğretilmektedir. Aynı zamanda kimlik ve kişilik oluşturma süreci olan sosyalleşme, bir eğitim ve zekâ geliştirme sürecidir (Altıkardeş, 2003: 62, 63). Aile içerisinde bireyin temel duyguları ve alışkanlıkları geliştiği için, en önemli dönemi, aile yanında daha çok vakit geçirdiği, 12 yaşına kadar ki olan vakit, görülmektedir (Altıkardeş, 2004: 22). Ayrıca Kooistra’nın (1997) araştırmalarına göre insanların aslında değer bağımlı oldukları ortaya çıkmaktadır. İnsanlar ‘çocukluk ya da gençlik çağından kalma değerleri’ unutmamakta ve o değerleri hayatlarının temel değerleri olarak algılamaktadırlar (Kooistra, 1997, Kooistra & Van Mourik: 192). Bu yüzden de bireyin sosyalleşmesindeki ilk rol modelleri ebeveynleri görülmektedir (Akın, 2009: 12, 13). Nitekim kişi, tutum ve davranışlarını ilk defa geliştirirken, bir rol model ile

başlamaktadır. Özetle burada sosyalleşme süreci için söylenebilecek söz, sosyalleşmenin, ailenin, tanıdıkların ve bütün sosyal ağ ve ilişkilerin inanç, değer ve normlarının, tutum ve davranışlarının bilinçsiz bir şekilde özümsemiği bir süreç olduğudur.

İnsan gelişimi olan 'sosyalleşme' ya da 'toplumsallaşma', hem biyolojik, hem psikolojik hem de sosyo-psikolojik gerçekleşir ve devam eder (Akın, 2009: 9). Önümüzdeki ilk paragrafta kuramsal olarak sosyalleşmenin bu yönleri daha detaylı incelenecektir.

1.1 Kuramsal Çerçeve

Sosyalleşme teorisi oluşmadan önce, bu teoriye öncü olacak temel yaklaşımlar oluşturulmuştur. Yaklaşımları oluşturan kuramcılar, sosyolojik, psikolojik ve antropolojik alandan çıkmaktadır. Sosyalleşme teorisi daha çok sosyal-psikoloji alana girdiği için, antropolojik yaklaşımına girilmeden, sosyoloji ve psikoloji yaklaşımları analiz edilecek.

1.1.1 Sosyalleşme Kavramının Kuramcıları ve Sosyalleşme Teorisinin Sosyologları

Sosyalleşme kavramını 'toplumsallaşma' terimi olarak ilk kullanan sosyoloji kuramcıların en başında, sosyolojinin kurucu babası, sosyolog, filozof ve matematikçi Comte gelmektedir. Modern toplumbilimci Giddens, filozof ve sosyolog Spencer ve filozof ve bilim adamı Bacon ise diğer öncü sosyoloji kuramcılarındandır. 'Sosyalleşme' kavramına ilk tanımlamayı veren ise sosyolog Simmel'dir (Çoştı, 2009: 29).

Toplumsallaşmaya ya da sosyalleşmeye mikro ve makro ortak yaklaşanlar, yani davranışçı yaklaşımçılar (Yıldız, 2010: 16) psikolojik alandan yaklaşanlardır. Bunların başında psiko-analitik yaklaşımçı Avusturyalı nörolog Freud ve sonrasında ise Rus psikolog Pavlov gelmektedir (Çoştı, 2009: 37; Yıldız, 2010: 17). Sosyalleşmeye makro yaklaşanlar, yani toplumsal bütünlüğe bakan sosyolojik yaklaşanlar ise, yine kendi içlerinde ikiye ayrılmaktadırlar; sembolik etkileşimciler ve yapısal-işlevselciler. Sembolik etkileşimciler bireyin benliğini ve öz benliğinin oluşumunu incelemektedirler, yapısal-işlevselciler ise sosyal rollerin öğrenilmesiyle ilgilenmektedirler (Çoştı, 2009: 29).

1.1.1.1 Sembolik Etkileşimcilik ve G.H. Mead

Benliğin toplumda etkileşim sonucundaki gelişimine önem veren ‘sembolik etkileşimcilik’ teorisi (Kurt, 2011: 135), toplumun mikro boyutunu, gündelik yaşantıları, sembolik iletişimin günlük hayattaki etkileşimini, toplumu dışardan değil, içerden insani güdüler açısından analiz etmektedir. Bu teori, bireyin benliğini analiz edip, onun etkileşimini incelemektedir (Slattery, 2012: 333, 334). Sembolik etkileşimciliğin kurucusu olan Mead (Slattery, 2012: 333; Kurt, 2011: 135), kişideki ‘benliği’ “ferdi ben” ve “sosyal ben” olarak ayırmaktadır (Slattery, 2012: 335). Benlik, kişiliğin temel ögesidir ve ‘sosyalleşme’ sürecinde bireyin tecrübeleriyle sosyal yapısını oluşturur (Kurt, 2011: 135). Mead, “ferdi ben” ile benliğin bireysel yönünü vurgulamak isterken, “sosyal ben” ile ise, sosyal toplum içindeki “benliği” vurgulamak istemektedir. Bu ayırım dışında bir de “genelleştirilmiş öteki” de vurgulanır; bu yönü, diğerlerinin bireyin hakkındaki düşünceleri üzerine bir imge olarak anlatmak istemektedir. Mead’a göre hem ‘bireyiz’ hem ‘sosyal’ bir varlığız; toplumu biçimlendirir ve onun tarafından biçimlendiriliriz. Mead’a göre, insan her eylem ve düşüncesiyle toplumsal bir varlıktır ve sembolik etkileşim ise bu toplumsallığın temelinde yatar (Akt. Slattery, 2012: 335-337). İnsan, çevresi ve ilişkilerinin etkisiyle sosyal bir ürün, toplumsal bir varlık olarak ortaya çıkmaktadır ve bu süreçte benlik oluşur (Kurt, 2011: 135). Bu sembolik etkileşim sürecinde hayattaki anlamlar ‘dil’ gibi semboller ile paylaşılır. Bu etkileşim ise, çocuğun sosyalleşerek eğitimi ile başlar. Toplumun kuralları ve değerleri, semboller aracılığıyla bireyin benliğini içselleştirir (Slattery, 2012: 335-337).

1.1.1.2 Yapısal-İşlevselcilik ve Talcott Parsons

Yapısal işlevselciliğin kurucu babası olan Parsons ise, hem toplumun hem bireyin analizini yapmaya çalışmaktadır. Comte ve Spencer’ın ‘işlevselciliğine’ ‘yapısallığı’ katan Parsons, toplumun da, üyeleri dışında, kendine ait bir hayata ve yapıya sahip olduğunu savunmaya çalışmaktadır (Slattery, 2012: 375, 376).

Parsons'a göre toplumlar, alt-sistemlerden oluşur. Aynı zamanda bu sistemler birbirleriyle bağlantılıdır ve ilişki içindedirler. Sistemleri dörde ayırırken, Parsons, her birinin toplumun bir ihtiyacına karşılık verdiğini savunmaktadır:

- a. Adaptasyon (uyum/uyarlama) için 'ekonomik bir sisteme' ihtiyaç vardır,
- b. Amaca ulaşmak için toplumun bir sosyal sisteme ihtiyacı vardır,
- c. Bütünleşme (entegrasyon) (ortak bir kimlik) için toplumun 'yerleşik davranış kurallarına' (din), iletişime (medya) ve sosyal kontrole (mahkeme, polis vs.) ihtiyacı vardır,
- d. Varlığını sürdürmek için toplumun kültürü ve kuralları kuşaktan kuşağa (nesilden nesile) aktarılması gerek; bunun için çocuğun ailedeki sosyalleşmesi önemlidir (Slattery, 2012: 376, 377).

Bu alt-sistemlerin düzenli bir şekilde işlemesi için Parsons, toplumun temel değerler sistemine ihtiyacı olduğunu söyler. 'Bu toplum, temel değerler sistemini nasıl bütünleşmek için kullanır' sorusuna Parsons, uyumlu toplum ve bütünleşme, sosyalleşmeyle, sosyal kontrol ve rollerin gerektiği gibi oynanmasıyla olur, cevabını verir. Parsons'un bahsettiği sosyal sistemde, insanların bağlılıkları önemlidir; ebeveynlerin çocukların sosyalleşmesine yardım etmesi, toplumun yaygın değerler ve normlarını öğretmesi; bunlar içselleştirilir. Çocuğun vicdanı böylelikle sosyal sisteme bağlı olacaktır ve bu bir ahlaki süreç olarak gelişecektir (Akt. Slattery, 2012: 377). İnsanlar bu şekilde de temel değerler sistemine bağlanabilecek ve sonrasında bir bütünleşme sağlanabilecektir.

Parsons (1951) 'sosyalleşme' konusunu 'The Social System' adlı kitabında işlemektedir. Bu kitabında yukarıda bahsettiğimiz sosyal sistemdeki sosyalleşmenin anlamı üzerine gitmektedir. Aynı zamanda sosyal ortamda bireyin davranışını incelemekte ve şunu savunmaktadır: birey, sistemin koşullarına göre diğer bireylerle etkileşim sonucunda tepki olarak hareket eder ve motivasyonunu buradan alır. Sosyalleşme sürecinde birey toplumun normlarını, sosyal sistemdeki konumunu ve ona bağlı rolünü veya rollerini öğrenir (Akt. Klaassen, 1981: 98, 99).

Parsons'a (1955) göre birey doğduğunda en küçük çaptaki ilişki biçimini öğrenir, yani anne-çocuk ilişkisini. Çocuk büyüdükçe de daha geniş çaptaki ilişkilere girmektedir (Akt. Klaassen, 1981: 106). Bu bağlamda Parsons (1955) bireyin sosyalleşme sürecini 5 evreye bölmektedir;

- Ebeveyne bağımlılık ve bakım evresi
- Sevgi-bağımlılık ve bağımsızlık öğrenme evresi
- Çocuğun aileyle bütünleşmesi ve ailenin değer kalıplarının içselleştirilmesi
- Evrenselleşme ve bireyselleşme evresi
- Ve cinsel olgunluk evresi (ergenlik/gençlik) (Akt. Klaassen, 1981: 114-125).

Parsons (1970) sonradan bu evreleri geliştirmiş ve yaşlılık evresine kadar tekrar bir ömür boyu sıralaması yapmıştır;

- Bebeklik ve çevre çocukluk evresi,
- Ergenlik ve gençlik evresi,
- Öğrenci ve genç yetişkinlik evresi,
- Orta ve geç olgunluk evresi ve
- Erken ve geç yaşlılık evresi (Akt. Klaassen, 1981: 126, 127).

Parsons'un (1951) analizinin çıkış noktası iki insan arasındaki etkileşim ve bunu bir sistem olarak görmesidir (Akt. Klaassen, 1981: 128). Ayrıca Parsons, aşağıda da göreceğimiz gibi, Durkheim gibi 'temel değerler sisteminde' ahlaklılığın önemli olduğunu savunmaktadır (Akt. Slattery, 2012: 377).

1.1.1.3 Émile Durkheim ve Ahlaki Sosyalleşme

Sosyolojinin kurucularından sayılan ünlü sosyolog Durkheim, topluma ahlaki açıdan bakmış ve sosyolojik açıdan *ahlak* kuramını geliştirmiştir (Ritzer & Stepnisky, 2014: 104). Durkheim'a (1951) göre toplumun dengesi ve birlikte hareket edebilmesi, insanların ahlakına ve ahlaki sosyalleşmesine bağlıdır. Ahlaki sosyalleşmeyle kişi kurallara, norm ve değerlere itaat etmeyi ya da ona göre hareket etmeyi öğrenmektedir. Bunu ise toplumun sağlığı için ve kendisini gerçekleştirebilmesi için uygun görmektedir. İnsandaki bu süreci Durkheim, 'ahlaki sosyalleşmenin' sosyal fonksiyonu olarak tanımlamaktadır ve bunu sosyal hayat için önemsemektedir (Akt. Klaassen, 1981: 31, 32).

Ahlaki Durkheim (1963) üç kola ayırmaktadır: disiplin (ruhu), bağlılık (sosyal gruplara katılım) ve özerklik (otonomi ruhu). 'Disiplin', insanın kendi istek ve arzu ile dolu olan dürtülerine direnmeyi sağlayan otorite kaynağını sağlar; 'bağlılık', topluma kendi isteklerimiz ile bağlanmamız içindir, çünkü o ahlakın kaynağıdır; 'özerklik' ise,

ahlakın kendimize ait olan davranış ve eylemlerimizin bize sorumluluk hissi olan özerkliği içermesidir (Akt. Klaassen, 1981: 33-35; Ritzer & Stepnisky, 2014: 104, 105).

Durkheim'a (1963) göre ahlaklı bir toplum, yani 'ahlaki sosyalleşme', ancak eğitim ile gerçekleşebilir (Akt. Klaassen, 1981: 36; Ritzer & Stepnisky, 2014: 105). Eğitime bakış açısı ise geniş çaplı; Durkheim eğitimi ailenin değil, okulun sorumluluğu olarak görüyor. Ayrıca okulu sadece bir eğitim yeri olarak değil, insanların sosyalleşebildiği ve doğal olarak gelişebildiği bir yer olarak da görüyor. İnsanların sosyalleşmesi, aynı zamanda onların eğitilmesi demektir ve insan ancak toplumda sosyalleşerek ve kapasitesini zirve noktaya ulaştırınca eğitimin sonuna varmaktadır (Klaassen, 1981: 36; Ritzer & Stepnisky, 2014: 106; Durkheim, 1956: 62).

Durkheim'ın 'eğitime' verdiği tanım şu şekildedir:

“Eğitim, yetişkin nesillerin sosyal hayata hazır olmayanlara etkili bir icraatlarıdır. Burada önemli olan, çocukta,(...) çevreler tarafından beklenen belirli fiziksel, zihinsel ve ahlaki tutumları uyandırmak ve geliştirmektir” (Durkheim, 1956: 128).

Durkheim'a (1956: 28, 61) göre 'eğitim' ve 'sosyalleşme' kavramları aynı anlamları ifade etmektedir, çünkü eğitimin içerisinde insanlar arası etkileşim söz konusudur. Buna örnek olarak ebeveynlerin ebeveynlere olan etkisini ve yetişkinlerin gençlere olan etkisini vermektedir. Bu yüzden psikologların ve eğitimcilerin fikirlerinin aksine, eğitim, Durkheim'a göre fazlasıyla sosyal bir durum veya gerçektir. Durkheim (1968) için eğitim, olgun kişilerin topluma göre “olgunlaşmamış” kişileri eğitmesi demektir. Eğitmek ve yetiştirmek ise, çocukların ve genç nesillerin topluma karşı bir tutum ve davranış sergilemeleri ve sosyalleşmeleri demektir (Akt. Klaassen, 1981: 38, 39; Ritzer & Stepnisky, 2014: 106).

Durkheim'a (1950, 1968) göre evrensel ve ideal bir tip sosyalleşme yoktur; sosyalleşme her zaman ve her yerde farklıdır, çünkü insan ve toplum dinamik bir yapıya sahiptir, yani sürekli değişim içerisinde. Ancak Durkheim sosyalleşme sürecini her yerde farklı olarak tanımlasa bile, iki fonksiyonlu olarak ayırt eder; sosyalleşme, bir yandan bireyi toplumun beklentilerine göre hazırlamaktır; diğer yandan da bireyi yakın çevrenin ve grupların beklentilerine göre hazırlamaktır. Böylelikle doğuştan biyolojik bir varlık olan birey, sosyalleşme ve sosyal hayatla var olur. Bireyi birey yapan toplumdur (Klaassen, 1981: 40, 41, 43, 45).

Son olarak Durkheim'ın (1956: 28, 29) 'birey' hakkındaki düşüncelerini aktarmak gerekir. Durkheim'a göre bireyin 'benliği' iki bölümden oluşmaktadır; doğuştan/fitraten olan 'kişisel benlik' ve toplum içinde kullanılan 'sosyal benlik'. Kişi bu iki benliğini tam anlamıyla şekillendirdiği vakit, Durkheim'a göre eğitim son bulmuştur, çünkü çocuk 'ahlaklı' ve sosyal bir hayat için, kişisel benliği ile doğduğunda en kısa zamanda sosyal benliğini kazanmaya ve tamamlamaya çalışır.

1.1.1.4 Toplumsallaşma ve Psikolojik Yaklaşımcılar

Toplumsallaşma veya sosyalleşme kavramları, kişisel gelişim ve öğrenme süreçlerini içerdiği için, psikologları da bu konuya çekmektedir ve bu şekilde bu konu (sosyal) psikoloji alanına da girmektedir. Mesela psikolog Piaget bilişsel olgunlaşma teorisini ortaya çıkarmıştır. Bu teoride Piaget evrelerle çocuğun (dini) gelişimi üzerinde durmaktadır. Kohlberg ise ahlaki olgunlaşma teorisini üretmiştir ve Erikson ise daha çok 'benlik' gelişimi üzerine çalışmıştır. George Herbert Mead ise 'sosyal benlik' gelişimi üzerine yoğunlaşmıştır. Toplumsallaşmayla en çok ilişkili görünen Kohlberg'in teorisidir. Sigmund Freud ise kişilik gelişim teorisini geliştirmiştir. Ondaki toplumsallaşma kavramı, daha çok toplumun insan üzerindeki baskı olarak anlatılmaktadır. Daha öncesinde de özetlendiği gibi, G.H. Mead, (sosyal) psikologların aralarında sosyolojik faktörleri de teorisinde değerlendiren teorisyendir (Akın, 2009: 23-25).

2. Din ve Dini Sosyalleşme

2.1 Din ve Toplum

Din, kurucu sosyologlar Comte ve Durkheim gibi birçok düşünür ve toplumbilimcilerin dikkatini çeken, tarihten bu yana hayatın önemli bir kurumudur. Aynı zamanda din, toplumu ve insanların yaşantılarını, ilişkilerini ve inanışlarını etkileyen önemli bir değere sahip olduğu görülmüştür (Çoştu, 2009: 69; Kurt, 2011: 33, 35). Din, kutsal, doğa ve insanüstü bir öz içerse de, ferdin psikolojisini etkilediği ve toplumsal yapıyı da etkilediği için, hem psikoloji hem sosyolojiyi ilgilendirmektedir (Çoştu, 2009: 69). Din, insanların ilk olarak objektif dünyasından bakıldığı için, bir terimdir. Din, 'religion', Latince'de "religion" kelimesinden türemekte olup, Romalılara göre, 'arınma', 'bağlanma', 'ibadet' ve 'tören' anlamlarına gelmektedir. Türkiye'de ise "din", 'yönetmek', 'itaat etmek', 'boyun eğmek' ve 'ibadet etmek' gibi anlamlar içermektedir (Kurt, 2011: 34).

Din, kişiler arası karşılıklı ilişki biçimleri ve faaliyet şekillerinden oluşan sosyal bir sistemdir, yani din toplumun sosyo-kültürel sisteminde önemli yer almaktadır (Günay, 1981: 194). Din, toplum içinde belirdiği ve tezahürü görüldüğü için, devamlı toplum ile birbirini etkilemektedir. Toplamlar sosyal ve kültürel olarak sürekli değişmektedirler. Bu sosyal ve kültürel hareketliliklerinin hızı ve boyutu elbette bu toplumların yapılarıyla alakalıdır. Sanayileşme, kentleşme, eğitim ve kitle iletişim araçların yaygınlaşması faktörleri bu değişimde önemli faktörlerdir. Toplum ve toplumun sosyal ve kültürel yapısı, bu faktörler ile devamlı etkileşim içindedir. Bu etkileşim ve dolayısıyla değişim, geleneksel toplumlarda daha az hızlı, modern toplumlarda ise daha hızlı görülmektedir. Din de, bu sosyal-kültürel yapıyı etkileyen faktörlerden bir tanesi ve önemlilerindendir. Din ve toplum işte bu şekilde birbirini etkilemektedir ve bu da toplumun yapısıyla ve dinin anlaşılması ve yaşanmasıyla alakalıdır (Akdoğan, 2004: 287, 288).

Sosyal bilimciler dinin fenomen geçerliliğini kabul etmekte fakat tanım konusunda ayrılıktadırlar (Çoştu, 2009: 71). Din sosyolojisinin kurucusu olan ve dine indirgemeci yaklaşan Durkheim, dini sosyal bir olgu olarak görmektedir. Din, kutsal objelerle alakalı, inançlar ve pratikler toplamıdır. Ona göre din, manevi bir topluluk ile beraber var olur (kilise/cami – cemaat/ümme). Din aynı zamanda totemdir; sembolik işlevi vardır ve bu nedenle kutsaldır. Dinler, psiko-sosyal olay, olgu ve

süreçlere bir prototiptir ve dini tecrübeler ilgi dışı olup, kaynak, Tanrı yerine toplumdur (Kurt, 2011: 103, 104). Durkheim'ın bu din tanımı dinin birçok işlevini anlatmaktadır. Bu bağlamda din, Batılı akademisyenler tarafından “özel” ve “işlevsel” olarak iki kategoriye göre tanımlanmakta ve ayrılmaktadır:

- a. Özel tanımlamalar: dinin kutsal, aşkın, ilahi ve tabiatüstü yönlerine bakan tanımdır.
- b. İşlevsel tanımlamalar: dinin, insan ve toplum üzerindeki psikolojik ve sosyal/sosyolojik etkilerine odaklanarak tanımlamalar yapar. Comte, Durkheim ve Parsons bu yaklaşımı kullananlardır (Akt. Kurt, 2011: 35-39).

Bu yapısal-işlevselci kuramcılar dinin sosyal düzene, sosyal bütünleşmeye, sosyal çatışmaya ve sosyal değişme gibi toplumsal değişikliklere katkılarını incelerler ve dinin sosyalleştirme, meşrulaştırma gibi bütünleştirici yönlerinin yardımcı olduğunu savunurlar. Böylelikle din, işlevselcilere göre özet olarak insan eylemlerinin açıklayıcısı, grupları, toplulukları toparlayan ve kimlik kaynağı olan bir kurumdur (Kurt, 2011: 39, 40). Altıkardeş'in (2003: 35-37) dinin işlevsel yorumuna göre, din, toplumun kültürel, iktisadi ve sosyal hayatı gibi birçok konulara önem verir ve insanları birlik içinde olmalarını ve beraber kalkınıp gelişmeye çağırır. Özelde İslam dini, ferdin toplumla iç içe olmasını hedefler, eğitimi ve ahlaklı olmasını istemektedir. İnsanlar, insanlığın başlangıcından beri dine ihtiyaç duymuştur. Dinler, insanların hem metafizik sorularını hem de pratik hayat konularını açıklamaktadır. Berger ise dinin toplumsal işlevlerine farklı bir ayırım yapmaktadır:

- a. Sembolik bütünleşme: din, ibadet gibi sembollerle toplumu bir arada tutmaktadır,
- b. Toplumsal kontrol: din toplum kuralları ve vicdan gibi dış ve iç kontrolü sağlamaktadır,
- c. Toplumsal yapılandırma: din ve toplum birbirini etkileyerek şekillenmektedirler.

Bireyin dini sosyalleşmesi dışında, din de toplumsallaşmakta ya da sosyalleşmektedir. Dinin tezahürü ve etkisi, sosyal yapının toplumsal alanındaki imgeler, semboller, değerler üzerinde görülmektedir. Bu oluşuma dinin toplumsallaşması denilmektedir. Birey ise, bunları öğrenme süreciyle ve etkileşimle, dini kimlik kazanmaktadır. Böylelikle bireyin dindarlık eğilimleri, bulunduğu sosyo-

kültürel çevrenin dini-kültür öğeleriyle etkileşime girmesiyle oluşmaktadır. Sosyologlar dini tanımlar yanında, dinin tezahürü ve ifade biçimlerin üzerine de farklı yaklaşımlarda bulunmaktadırlar. Mesela Joachim Wach'ın (1995: 45-61) din ifadesi için kullandığı üç yönlü bir tasnif bulunmaktadır: dinin teorik anlatımı (akide), dinin pratik anlatımı (ibadet) ve dinin sosyolojik anlatımı (cemaat). Weber ise bu tasnife zihniyet veya ahlak unsurunu eklemektedir (Çoştı, 2009: 70, 72, 73).

2.2 Dini Sosyalleşme

'Dini sosyalleşme', sosyalleşme süreci içerisinde ve ona bağlı olarak gelişmektedir. Her toplumun kendine has maddi-kültürü olduğu gibi, manevi-dini kültürü de vardır. Kişi sosyalleşme süreci içerisinde bu iki kültürden de etkilenmektedir ve bu öğeleri öğrenme süreci ile içselleştirmektedir. Bu yüzden bireyin dini yönelimi, dini gelişimi ve dini uyumu sosyalleşme içerisinde yer alır. Nitekim birey doğduğunda, dini-kültürel yönüyle doğmaz fakat sosyalleşmeyle bu tarafını edinir ve 'dini sosyalleşme' özel olarak 'toplumsallaşma' süreci içinde gelişir (Çoştı, 2009: 76).

İnsan dini sosyalleşerek öğrenir. İnsanın dinini öğrendiği ve kazandığı kaynak, aslında diğer insanlardır (Zuckermann, 2006: 87). 'Dini sosyalleşme' kavramının içeriği hakkında tam bir görüş birliği olmasa da (Bolhuis, Van, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 13) genel olarak tanımlamalardan ne anlama geldiği anlaşılabilmektedir. Sosyalleşme, bireyin dini tercihlerini ve dini yönelimlerini etkilerken, aynı zamanda dini sosyalleşme süreci gerçekleşmektedir. Dini sosyalleşme, sosyal faktörlerin kişinin dini inancını, anlayışını ve kimliğini etkileyen interaktif bir süreçtir. Nitekim dini sosyalleşmede özellikle dini kimliğin oluşumunda etkili olan olaylara ya da sosyal faktörlere bakılmaktadır. Sosyal faktörler derken, akla aile, dini mezhep, eğitim/okul, sosyal statü gibi araçlar gelmektedir. Bu faktörler kişinin dini tercihinine etki etmektedir. Böylelikle de, dini sosyalleşme, kişinin dini seçim ve tercihlerine bağlı olmaktadır (Bolhuis, Van, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 13; Zuckermann, 2006: 88; Sherkat, 2013: 281; Sherkat, 2014: 219).

Toplumdaki semboller, değerler ve imgeler ya da toplumun dinsel yapısı kişinin zamanla dini davranışına, tutumuna ve yaşayışına etki etmektedir. Bunlar dışsal, çevresel faktörler ya da sosyal etkenler olarak ta adlandırılabilir. Ancak bu etkenler makro düzeyde etki etmektedir. Mikro düzeydeki çevrenin - yani aile, sosyal çevre,

meslek hayatı, dini grubun yapısı gibi – etkisi ise ‘dini toplumsallaşmayı’ ya da ‘dini sosyalleşmeyi sağlamaktadır (Çoştı, 2009: 9).

Dini sosyalleşme, başta, bireyin dini inanç ve anlayışının sosyal faktörler tarafından etkilendiği interaktif bir süreçtir. O faktörler ise, insana ‘çekici’ geldiği sürece, kendisine ve inancına etki etmektedir ve bu süreç devamlı etkileşim halindedir (Sherkat, 2014: 219). Daha geniş bir anlamda dini sosyalleşme, Çoştı’ya (2009: 9) göre; *“her bir dinin ya da dini geleneğin kendine özgü inanç, öğreti ve kuralların gözetiminde, kişinin nasıl bir dini tutum geliştirmesi gerektiğinin öğretilmesi ve bunun sonucunda da, kişinin içinde bulunduğu toplumun dini alışkanlıklarına ve beklentilerine uygun davranışlar göstermesi sürecidir”*. Bu geniş anlamdan çıkarılabilecek şu ki; kişi bulunduğu toplumun dini ile etkileşim içindedir ve ona göre kendi dini tutum ve davranışını geliştirmektedir. Bu etkileşim, aslında dini sosyalleşmenin bir nevi din hakkında bilgilenme süreci olduğunu yani bir eğitim ve öğretim süreci olduğunu göstermektedir (Çoştı, 2009: 77). Dini sosyalleşmenin bu eğitim, öğretim süreci ise dini tercihler, dini öğrenmeler ve dini davranışlarla başlamaktadır (Güngör, 2012: 86). Sonrasında ise kişi toplumdaki diğer dini sembolleri, değerleri görmekte ve öğrenmektedir. Kişi bu öğrenme sürecinde kişiliğini de geliştirmektedir. Bu yüzden dini sosyalleşme, kişinin bulunduğu toplumun dini kültür unsurları, değerleri, sembolleri ve modellerini öğrenmesi, kendine mal etmesi/edinmesi ve içselleştirmesi ve böylece toplumun dini yaşayışına uygun bir dini kişiliğinin oluşması sürecidir (Günay, 1981: 195; Dekker & Stoffels, 2007: 45; Kurt, 2011: 134). Ancak kişi, kişiliğin oluşmasında, toplumun dini değerleri ve ideallerini kabul veya reddedebilir ya da yansız davranabilir ve bu şekilde şahsiyetin ya da kişiliğin parçası olabilir (Günay, 1981: 195).

Dini sosyalleşmenin aslında bir nevi bireyin, toplumun inanç sistemine aktif ya da pasif bir şekilde katılım süreci olduğu düşünülürse, bu sürecin her bireyde farklı geliştiği anlamı çıkarılabilir. Nitekim kişi, dini sosyalleşirken çevrenin sunduğu imkân ve seçenekler arasından özgürce seçim yapabilmektedir. Ayrıca her din farklıdır ve bu yüzden her dini kimlikli bireyin kendine özel dini sosyalleşmesi farklı gerçekleşir (Çoştı, 2009: 80). Bireyin inanç tercihlerini, bireyin bireysel etkenlerinden çok, sosyalleştiği ortam ya da çevre daha çok şekillendirmektedir. Farklı tercihler ve gelişmeler kişinin sosyalleşmesine ve dolayısıyla dini sosyalleşmesine bu şekilde

etki edebilmektedir. Ayrıca sosyalleşmeye katılmamak, toplumdan yabancılaşmaya ve toplumda çelişkili bireye sebep olabilmektedir (Eren, 2007: 136; Çelik, 2010: 15).

Sosyalleşmede olduğu gibi, dini sosyalleşme de, ilk, aile kurumunda başlamaktadır. Aile, dini öğeleri doğumdan itibaren aktararak, çocuğun dini kişiliğini ve kimliğini oluşturup, topluma kazandırmaya çalışmaktadır. Geleneksel toplumlarda dini sosyalleşme, çocuk oyunları ve aile örnekleriyle gelişir. Modern toplumlarda dini sosyalleşmeler farklı dini yaşantıların bir arada olması nedeniyle, daha az benzerlikler içerir ve daha az doğal olarak gelişir. Ancak böylesi toplumlarda dini sosyalleşme için 'örnek' ya da 'ilham verici' şahsiyetler ya da model insanlar' önemli olabilmektedir. Aileden sonra ise, diğer kurum ve kişiler (ilişkiler) de çocuğun/bireyin dini sosyalleşmesine 'katkıda' bulunmaktadır (Dekker & Stoffels, 2007: 45; Kurt, 2011: 134, 135).

'Dini sosyalleşme' konusu, Hollanda araştırmacılar ve çalışanlar tarafından biraz farklı analiz ve kritik edilerek ele alınmaktadır. Kaufmann'a (1979) göre, dinin gerilemesinden kaynaklanan, değer ve normlar artık belli ve belirgin değil ve ondan dolayı da belli bir şekilde içselleştirilemiyor. Aynı zamanda iletişim şartları, potansiyel sosyalleşme şartları için değişmiş gözükmemektedir. Yani sosyalleşme araçları devamlı değişmekte ve bu yüzden rol modeller de doğal olarak sabit olmazlar (Akt. Bolhuis, Van, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 16).

Amerikan bir araştırmacı olan Marthaler (1978) ise, dini sosyalleşmeyi 4 ayrı noktada toplamaktadır:

1. Önemli olan süreçtir. Dini öğreten asıl, toplumun dini yapısıdır, profesyoneller ve diğer 'katılımcılar' ise 'ajandırlar'.
2. Sosyalleşme süreci kültür aktarımı anlamına gelmektedir.
3. İçerik 'inanç' değildir, içerik daha çok somut sembolik sisteme bağlıdır.
4. Sosyalleşme sürecinin başarısı ya da başarısızlığı aktarılan bilgiye göre ölçülmüyor; toplumun aktif üyeleri ya da katılımcıları kavramında ölçülüyor.

Ayrıca dini sosyalleşme için dini bir ortam, çevre ya da toplum da şart görülmektedir. Bazılarına göre ise bu yeterli değil ve dini eğitim gerekli görülmektedir (Bolhuis, Van, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 21, 22).

Dini sosyalleşme süreci artık bir öğrenme, edinme süreci değil, daha çok bir etkileşim olarak ele alınabilmektedir. Bazı Alman ve Amerikan araştırmacılar dini sosyalleşmeyi özet olarak bir 'etkileşim süreci' olarak görmektedirler. Onlara göre dini sosyalleşme artık, bireyin, çevresinden değer ve normları 'edinmesi' anlamında kullanılmamaktadır. Bu yüzden Vrijhof'a göre sosyalleşme, gelişen insanın etkileşim süreçlerine katılmayı öğrenmesi demektir. Aynı zamanda, Mead'ın teorisinden yola çıkarak, Vrijhof'a göre 'sosyal etkileşim', içselleştirmeyeyle olmaktadır. Bu yüzden 'sosyalleşme' ile 'içselleştirme' eşanlamlı görülmektedir (Vrijhof, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 22, 26).

3. Sosyalleşme ve Dini Sosyalleşme Süreçleri

Sosyalleşme birey dünyaya geldiği andan itibaren başlamakta ve hayatının sonuna kadar devam etmektedir. Birey ve inancı, sosyalleşme sürecinde hayatın birçok faktörlerinden etkilenmekte ve hayatının her döneminde yine farklı faktörler rol oynamaktadır. Toplumsallaşma ya da sosyalleşme süreci, bir yandan sosyal beceriler kazanmaktır, diğer yandan ise toplumun değerlerini öğrenmektir (Çoştu, 2009: 17; Sherkat, 2013: 279). Parsons'a (2005) göre 'sosyalleşme' ise, terbiye ve disiplin anlamında, 'barbarın' toplumda yaşamayı öğrenmesidir (Akt. Akın, 2009: 12). Kişi, çocukluk döneminde farklı şeylerle karşılaşır ve farklı şeyler öğrenir; gençken yine farklı şeylerden etkilenir ve yetişkinlik döneminde ise yine farklı tecrübeler edinir.

'Dini alım' ya da 'dini çekicilik' insanların din tercihlerinde büyük önem taşır ve dolayısıyla dini sosyalleşme süreci içerisinde gerçekleşir. Kişi kendisine dini yönden çekici olanı seçer. Sonraki aşamada ise bu seçimine bir açıklama arar. Bundan dolayı dini seçimini değiştirebilir ya da değiştirmeyebilir. Bireyin dini gelişimini analiz edebilmek için, onun tercihlerinin şekillenişine ve değişimine dikkat edilmesi gerekmektedir. Hayatın anlamı ve amacı ile ilgili doğa-üstü ve ispatlanamayan açıklamalar olan dini tercihler, kişinin aşına olduğu kadar etkilidir. Kişi tanıdık olan dini eğilimler üzerinden tercihlerini yapmaktadır. Ailesinden gördüğü ya da erken yaşta yakın çevre ve grubundan edindiği bazı dini alışkanlıklar onun dini eğilimlerini belirleyebilmektedir. Bunda tembellik faktörü de oynayabilir; kişi sonuçta ilk bakışta arayış yapmaksızın ya da düşünmeksizin 'dini beşeri sermayesine', yani dini 'arşivine' başvurabilmektedir. Bu süreç ise kişinin içinde gerçekleşmekte olan 'içsel bir dinamiktir' (Sherkat, 2013: 282; Sherkat, 2014: 220).

Dini eğilimler dini tercihleri etkilediği gibi, dini yönelimler de dini seçimleri etkilemektedir. Ayrıca bu dini tercih ve yönelimler çevre ve ortama göre gelişmektedir. Bu yüzden dini sosyalleşmenin gerçekleşmesi için üç önkoşul gerekli görülmektedir: çevrede zihinsel ve fiziksel imkânların olması, dini-kültürlü toplumun var olması ve iletişim ve etkileşim yetilerinin bulunması. Bu üç önkoşul dini sosyalleşmenin şartları olduğu gibi, dini yönelim ve tercihleri de etkilemektedir. Ancak kişinin dini seçimleri her zaman özgür edinilmiş tercihlerden gelmemektedir; o tercihler baskıyla da ortaya çıkabilmektedir. Dini tercihlerin değişimini algılayabilmek için, insanların tecrübelerine, deneyimlerine ve 'sosyal etki ve tepkilerine' bakılarak

tespit edilebilir. Sosyal etki ve tepki derken, yakın çevre ile 'sosyal network' denilen sosyal geniş çevre ile olan ilişkiler anlaşılmaktadır. Birey, yukarıda da geçtiği gibi, alıştığı, bildiği, aşına olduğu şeyleri ve dini çevreleri tercih etmektedir. Dini tercihler de böylelikle tecrübelerle bağlı olmaktadır (Sherkat, 2014: 221).

Dini seçimler sadece dini tercihler, yönelimler, baskı veya tecrübeler tarafından motive edilip belirlenmemektedir. Kişinin dini seçimlerine sosyal etkiler de etki etmektedir. Sherkat (2013, 2014), bu etkiyi üç 'sosyal etki' olarak tiplene yapmaktadır; *sempati/antipati*, *örnek çevre/konum* ve *yaptırım*. Birey, faydalı ya da yararlı görmediği bir şeyi bile, sadece başkalarının hislerine *sempati* duyduğu için, dini tercihinde bulunabilmekte, ya da diğer bir kişiyi itici bulduğu için dini katılım sağlamamaya bilmektedir (*antipati*). Birey, dini tercih için değil, çevre de *örnek* olabilmek için de, dini seçimlerde bulunabilmektedir. *Yaptırım* ile yapılan dini seçimler ise menfaat ve fayda ile bağlantılıdır. İnsanlar, dini tercihi olmaksızın, sosyal ödüller, yaptırımlar ve faydalar edinebilmek için dini seçimler yapabilmektedirler; network, arkadaşlık ya da sosyal statü gibi dindışı sosyal ödüller olan faydalara sahip olabilmek için (Sherkat, 2013: 283, 284; Sherkat, 2014: 223, 224).

Dini sosyalleşme süreci bu şekilde birçok motivasyon ve yönelim ile gerçekleşmektedir. Ancak daha somut unsurlar, sosyalleşme sürecine etki ettiği gibi, dini sosyalleşmeye de büyük etki etmektedir. Bunlar dini sosyalleşmede etkili faktörler olarak gözlemlenmektedir.

4. Sosyalleşme Evreleri, Etken Faktörler ve Din

Sosyalleşme süreci bireyin bulunduğu mekânda ve zamanda gerçekleşmekte ve yine her zamana ve mekâna göre değişebilmektedir (Güngör, 2012). Bu süreçte birey toplumun her alanından etkilenmektedir. Ancak bu etkilenen kaynaklarının, yani diğer adıyla sosyalleşme faktörlerinin, sürekli ve çok etkileşimli oldukları unutulmaması gerekir (Sherkat, 2013: 279). Daha önce bahsedildiği gibi, bireyin en başta sosyal ilişkilerini ve sosyalleşmesini etkileyen 'ailedir'. Aileden sonra ise okul, arkadaş ve hayatın diğer katılımcıları bireyi etkilemektedir. Sosyal bilimciler, sosyalleşme sürecini etki alanı ve kapsamı yönünden iki evreye ayırmaktalar: 'birincil', ya da 'aile içindeki' sosyalleşme evresi ve 'ikincil', ya da 'aile dışındaki' sosyalleşme evresi. Bu ayırım, insandaki 'dönüşme' ve 'değişme' potansiyeli olduğundan yapılmaktadır (Akın, 2009: 15; Sherkat, 2013: 284). 'Birincil sosyalleşme evresi' ile davranışlar, samimi ve yakın ilişkiler, inançlar, değerler ve normlardır, sosyalleşerek öğrenilen ve söz konusu olanlar anlaşılmaktadır. Bu evrede çocuk temel değerler üzerinden yetişmekte ve gelişmektedir (Kuyucuoğlu, 2008: 147; Akın, 2009: 15).

'İkincil sosyalleşme evresinde' ise roller, kurallar, sorumluluklar, resmi ve mesafeli ilişkiler, planlı ve amaçlı tutum ve davranışlar rol oynamaktadır. Bu evreye aynı zamanda 'yetişkinlik toplumsallaşması/sosyalleşmesi' de denmektedir. Ancak bu evrede 'birincil sosyalleşme' de devam etmektedir. Birey 'birincil sosyalleşme' evresinde öğrendiği ve edindikleri üzerine 'ikincil/yetişkinlik sosyalleşme evresinde' yeni şeyler öğrenmekte ya da tecrübeler edinmektedir; çünkü kişi yetişkinlik döneminde yeni ilişkiler, çevreler kurar ve kendisini 'yeni bir toplum' içinde bulmaktadır. Böylelikle 'ikincil sosyalleşme evresi', 'birincil sosyalleşme evresi' üzerine 'bina edilmektedir' (Kuyucuoğlu, 2008: 147; Akın, 2009: 15; Gecas Viktor, 2000: 1868). İkincil sosyalleşmenin gerçekleştiği kurumlarda ne kadar resimler ve sözleşmeler olsa da, insanlarla çevrili olduğu için aralarında kendilerine ait öğrenilmesi gereken yine bazı psikolojiler ve sosyolojileri de olmakta, yani birincil sosyalleşme özellikleri olan yakın samimi ilişkiler ve etkileşimler de bulunmaktadır. Bu dönemde öğrenilenler genelde rollere özgü, yani yetişkin rollere özgü performans için öğrenilen bilgi ve becerilerdir; meslek, evlilik ve ebeveynlik gibi (Kuyucuoğlu, 2008: 148; Gecas Viktor, 2000: 1868). Bu yüzden psikoloji ekolleri, sosyalleşmenin 'birincil' kategorisine önem vermekte; sosyologlar ise sosyalleşmenin 'yetişkinlikte

devam ettiğini savunmakta ve bu yüzden ikincil sosyalleşme evresine daha çok önem vermektedirler. Bazı sosyal bilimcilere göre sosyalleşme, birincil ve ikincil yerine, kamusal ve kamusal olmayan sosyalleşme olarak da ikiye ayrılabilir (Kuyucuoğlu, 2008: 146, 148). Ayrıca siyasi ve dini organizasyonlar, eğlence ortamları ve çeşitli gönüllü dernekler de ikincil/yetişkin sosyalleşme alanlarına örneklerdir. Aynı zamanda ikincil sosyalleşme, bir nevi 'yeniden' sosyalleşmedir ve bu bireyin hayatında önemli büyük değişimlerin gerçekleşmesi anlamına gelmektedir; mesela hapis hayatı, akıl hastanesi, reform okulları/kurumları ve din/mezhep/cemaat değiştirme gibi (Gecas Viktor, 2000: 1869).

Sosyal bilimciler sosyalleşme sürecinde etkili olan ve olabilecek faktörleri geniş olarak ele almış ve tartışmışlardır. Bu 'sosyalleşme ajanları' ya da faktörler, toplumun sosyalleşmede etkili olan insan, grup ve kurumlarıdır. Ortak olarak ilk önemli etkeni 'aile' faktörünü saymışlardır ve 'akran grubu' faktörün de etki yönünden önemli olduğu konusunda hemfikir olmuşlardır. Sosyalleşme sürecinin birincil ve ikincil evrelerinde önemli etken olan faktörler genel olarak 4 kategoriye ayrılabilir: 'aile', 'eğitim', 'toplumsal çevre' ve son yıllarda sosyalleşmede daha etkili görülen 'kitle iletişim araçları' faktörleri (Zuckermann, 2006: 88; Çoştur, 2009: 42). İnsan, özel olan dini ya da mistik tecrübelerini, bulunduğu ve sosyalleştiği kültürel-dini ortam veya çevreler içinde edinir ve 'dini sosyalleşme' süreci buna sebep temel faktördür (Zuckermann, 2006: 95-99). Sosyalleşmede etkili olan faktörlere bu yüzden 'dini (eğitim) kurumları' da, büyük etkisi bakımından, faktörlere eklenmesi gerek görülmüştür (Andree, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 161-170; Güngör, 2012: 87; Sherkat, 2013: 287; Sherkat, 2014: 225-232). Bu faktörlerin etkisi böylelikle din ile bağlantılı ele alınmaktadır.

4.1 Aile ve Din

Bireyin çocukluğundan itibaren sosyalleşmesi ilk olarak ailede başlamaktadır. Her ne kadar aile, bireyin çocukluk dönemine temel atsa bile, onun gençlik ve yetişkinliğe de etkisi görülmüştür (Gecas Viktor, 2000: 1856). Aile, çocuğa, doğumundan itibaren, ergenliğine gelene kadar, temel norm ve değerleri öğretir, benimsediği dini veya hayat görüşlerini aktarır, topluma uyum sağlama konusunda tutum ve davranışları öğretir. Aile ya da ebeveynin sözleri ve konuşmaları değil, daha çok örnek davranışları etkilidir (Kuyucuoğlu, 2008: 146). Aynı zamanda çocuk sosyalleşme sürecinde cinsel kimlik ve rolünü de ailede öğrenmektedir (Eren, 2007:

138, 139). Bu yüzden aile birincil sosyalleşme evresinde yer almaktadır. Çocuğun bu dönemde kişiliği gelişir ve kimliğin temeli oluşur. Aile bu şekilde bireyin topluma uyum sağlamasında en birincil eğitim ve öğretim fonksiyonu olan kurumdur. Aynı zamanda ilk sosyalleşme yeridir. Ailenin, aile içi dayanışma, yakınlık ve samimi duyguları, çocuğun sosyalleşmesine etki etmektedir.

Ailenin diğer fonksiyonları ise din-kültür taşıma/aktarma, ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin verme yönündedir (Altıkardeş, 2003: 119; Sherkat, 2013: 285). Aile, kişilik gelişiminde yardımcıdır, sosyal bir hayat sunan kurumdur, içinde sevgi, saygı, merhamet gibi içten duygu ve davranışların bulunduğu, sosyal değer ve alışkanlıkların edinildiği bir kurumdur. Aynı zamanda aile, dini gelişiminin olduğu ilk kurumdur (Altıkardeş, 2003: 120, 121, 124).

Sosyalleşmenin başladığı en önemli yıllar 0-3 yaş arasındır. Bunun sebebi ise bu dönemde birçok konuda hızlı gelişim sağlandığı içindir. Diğer yaşlarda ise çocuk ailede ilişki şekillerini de öğreniyor; anne-çocuk, baba-çocuk, abla/abi-kardeş ilişkileri gibi. Bütün ilişkiler çocuğun sosyalleşmesine etki etmektedir. Eski geniş aile bireylerinin, şimdi ki modern zamandaki 'çekirdek ailenin' tersine, çocukların sosyalleşmesinde sorumlulukları vardı. Bu eski aile tiplerinde dedeler, amcalar, dayılar ve teyzeler de vardı. Hepsi çocuğun hayatında farklı rol oynamaktaydı. Onlardan çocuk bir şeyler öğrenirdi çünkü onlar 'bilgin' sayılırdı, şimdi ise hem akraba ilişkileri azalmış durumdadır hem de 'büyükler' değersiz sayılabilmektedir (Altıkardeş, 2003: 120-122).

Bulduğumuz modern çağda kitle iletişim araçları, hem çocukların hem yetişkinlerin sosyalleşmelerine etki etmekte ve ailenin fonksiyonlarının birçoğunu eline almaktadır. Kitle kültürü, aile ve din kültürünün önüne geçmiş durumdadır. Aynı zamanda ailenin reisi sayılan baba, artık otoriteyi sağlayamamakta, arkadaş, çevre ve medyanın etkisi daha fazla gözükmektedir (Altıkardeş, 2003: 123, 127).

Aile, bireyin sosyalleşmesini en çok etkilediği gibi, birçok çalışma, çocuğun ya da bireyin, dini inancına, davranışına ve gelişimine de etki ettiğini söylemektedir. Bundan dolayı kişinin dini sosyalleşmesi de şekillenmektedir (Sherkat, 2013: 284; Sherkat, 2014: 225). Kişi, aile içinde veya ebeveyn yanında doğar ve hayatın ilk önemli dönemlerini orada geçirir ve ilköğrenimlerini orda edinir. Bu yüzden en büyük etken faktör dini sosyalleşmede de aile görülmektedir. Birçok çalışmasını dini

sosyalleşme üzerine yapmış olan Sherkat'a (2013: 284; 2014: 225) göre ise, ebeveynler ve çocuklar yaşamları boyunca birbirlerinin dini katılımlarını etkilemektedirler. Aile, dini sosyalleşmenin sırf başlangıç noktası değil, aynı zamanda hayatın devamının ikame edileceği temel inşasıdır. Ailenin dini aktarımdaki sürekliliği bir yandan ailenin yapısal düzeninin korunmasını sağlamaktadır (Andree, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 161; Eren, 2007: 138). Ancak ilk etki ebeveyniden çocuğadır. Ebeveyn ile çocuğun etkileşimi, çocuğun dini yönelimlerini etkilemekte ve yönlendirmektedir (Çoştur, 2009: 87, 88). Ebeveyn dini yaşadığı veya gösterdiği şekle göre, çocuk dini gelişimini ona göre gerçekleştirir. Ebeveynler arasında annenin, çocuğun dini tutum ve davranışları üzerinde babadan daha çok etkisi olduğu görülmektedir. Sayılan sebeplerin ışığında anlaşılmaktadır ki insanların dini özgeçmişinin kökeni genelde aileye dayanmaktadır (Andree, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 161; Eren, 2007: 137). Bu etkileşim ya pozitif gelişir ya da tepki yapabilir. Bu durum ise ebeveynin metoduna veya usulüne bağlıdır.

Ailenin birçok özelliği çocuğun dini sosyalleşmesini etkilemektedir. Mesela, ebeveynlerin ya da anne ile babanın arasındaki dini uyum çocuğun dini gelişimini yönlendirmektedir. Eşler arasında uyumsuzluk görüldüğünde (farklı dini bağlılık) bu gelişim negatif, uyumluluk görüldüğünde ise bu gelişim pozitif gerçekleşebilmektedir. Eşler arasındaki ilişki burada önemlidir; güçlü inançlı eş etki yapmaktadır, zayıf inançlı eş ise az ya da hiç etki etmemektedir. Aynı zamanda dini sosyalleşme ancak başta ebeveynin olumlu dini yaşantılarıyla ve toplumda kabul gören dini algıyla gerçekleşebildiği de görülmektedir (Çayır, 2011). Ebeveyn ile çocuğun arasındaki yaş farkı da çocuğun dini gelişimine etki edebilmektedir. Aynı zamanda ebeveynlerin çocuk için rol model etkisi yaratması ve ebeveyn ile çocuğun beraber dini pratik yapmaları da dini sosyalleşmenin aile etkilerindendir (Sherkat, 2013: 286; Sherkat, 2014: 226, 228).

Bunların yanında Sherkat gibi başka araştırmacıların da ortaya çıkardığı bazı sonuçlar vardır;

- Çocukluk döneminde ebeveynin-çocuk etkisi tek yönlüdür,
- Ergenlik/gençlik döneminde ailenin etkisi azalmaktadır,
- Yetişkinlik döneminde ise etki ters yöne çevrilmiştir,

- Hayatın sonraki dönemlerinde ise tekrar ebeveynlerin çocukların üzerinde ya da karşılıklı etkileşim olduğu görülmektedir (Çoştı, 2009: 89, 90; Sherkat, 2014: 227).

Ayrıca ailenin yapısı da çocuğun dini sosyalleşmesi üzerine etki yaptığı sonucuna varılmaktadır. Ailenin tipi (modern/geleneksel, şehirli/köylü), aile içindeki hiyerarşi, aile büyüklüğü (anane, dede, amca, dayı vs.) ve akraba ilişkileri gibi faktörler de çocuğun dini gelişimi ve katılımı üzerinde etki yapmaktadır (Sherkat, 2013: 289, 290).

4.2 (Dini) Eğitim (Kurumları)

Aileden sonra eğitim, çocuğun sosyalleşmesinde büyük etkiye sahiptir. Eğitim denildiğinde ilk akla gelen okuldur (Altıkardeş, 2003: 124). Ancak, okulda, doğrudan norm, değer, inanç ve tutum gibi şeyler değil de, daha çok bilgi ve beceri öğrenildiği için, okul birincil değil, ikincil sosyalleşme kategorisinde yer almaktadır. Elbette önceki sayılanlar etkilenebilmekte ve değişime uğrayabilmektedir (Gecas Viktor, 2000: 1867).

Eğitim sırf okuldan ibaret değildir. Kişi birçok taraftan eğitilebilir. Eğitim, Durkheim'in teorisinde de görüldüğü gibi, insanlar arası etkileşimden de kaynaklanabilir ve bu yüzden eğitim sosyalleşmedir demektir. Her toplumun, bireye inanılmaz etki eden bir eğitim sistemi vardır. Bu yüzden Durkheim'a göre ebeveyn çocuğu tamamen kendi istediği gibi yetiştirmek istemesi boş bir düşüncedir. Birey ister istemez etkileşim ile her şey tarafından 'eğitildiği' için, eğitime tam anlamıyla etki edilememektedir. Bu ancak gözlem, okumak ve anlamak ile olur. Bir toplumda ne kadar çok çeşitli çevre varsa, bir o kadar da eğitim çeşitleri ya da türleri vardır demektir. İnsanın çevresinde çeşitlilik az olduğu takdirde, toplumlar daha çok birbirine benzemekte, yani homojen olmaktadır. Tarihteki toplumlarda homojen topluluklar ve kimlikler görmek daha kolaydı; farklılık neredeyse yok sayılmaktaydı. Şimdiki toplumlarda ise 'çokkültürlülük' (toplumda farklı kültürlerin bir arada yaşaması) ve 'farklılık' var olduğu için, 'tektip insan' bulunması zor; bunun sebebi insanların farklı eğitilmesine, farklı çevresine, şartlarına, etnik grubuna ve ahlaki durumuna bağlanmaktadır (Durkheim, 1956: 65-67, 69, 70). Fakat eğitim, Çoştı'ya (2009: 47) göre, sosyalleşmeden daha sistemli ve daha şuurlu bir eylemdir.

Kişi okul dışında başka (özel) kurumlarda da eğitim alarak farklı bireylerden bilgiler öğrenebilir. Eğitim, zihinsel yönden insanı daha çok etkiler ve bu bilgiler insanın tutum ve davranışlarını, daha sonra ise sosyalleşmesini de etkilemektedir (Altıkardeş, 2003: 102). Kişinin edindiği bilgiler ile zekâsı ve düşünceleri etkilendir ve bu etkileşim onun hayat tarzını etkilediği gibi, sosyal hayatına da yön verebilmektedir. Kişi ailesinden edindiği kişisel gelişim ve eğitim yoluyla edindiği bilgiler ile bir kimlik oluşturur ve kişi artık kimliği ile insanlarla ilişki kurar ve sosyalleşir.

Birey okulun her aşamasında farklı bilgiler edindiği gibi, her aşamada da sosyalleştirici unsurlarla karşı karşıya gelmektedir. İlkokuldaki edinilen sosyalleşme süreci, genç yetişkinin üniversitede edindiği sosyalleştirici süreci aynı değildir. Ayrıca, okuldaki öğretmenler, okul ve sınıf arkadaşlar, okulun eğitim politikası ve müfredatı da bireyin hem kimlik ve kişilik gelişimini hem de sosyalleşme sürecini etkilemektedir (Çoştı, 2009: 48). Nitekim kimlik, özellikle ergenlik döneminde oluşmaktadır (Çayır, 2011).

Eğitimde sosyal rollerin öğrenilmesiyle ve toplumsal kültürün nesilden nesile aktarılması ile birey, toplum ile bütünlük sağlayabilmekte ve bu oluşum yapısal-işlevsel teorinin içeriği ile aynı anlama gelmektedir.

Dini sosyalleşmede en büyük etkenlerden bir tanesi de din eğitimidir. Din eğitimi, ailenin verdiği din eğitiminden farklı ve etkisi daha sistemattir. Bu sistematik din eğitiminin etkisi ise ailenin ve çevrenin ilgisine bağlıdır. Din eğitimi, günümüzde farklı yollarla edinilebilir. Resmi olarak, Türkiye'deki gibi, orta ve lise öğretimde verilen din, kültür ve ahlak bilgisi dersleri, İmam Hatip Lisesi, İlahiyat Fakültesi ve Kuran Kursu şeklinde düşünülebilir. Resmi olmayan din eğitimi yolları ise, devlete bağlı ya da değil, din kurumları, cami ve cemaatlerdir (Çoştı, 2009: 90, 92, 93). Hollanda gibi, Avrupa ülkelerinde de din eğitim yolları benzerdir. Bazı ülkeler ilkokuldan, üniversite düzeyine kadar İslam okulları barındırmaktadır. Bunlar resmi din eğitim mekânları olarak görüldüğü gibi, birçok ta cami, cemaat ve dini vakıf ve derneklerde de din eğitimi sunulmaktadır.

Din eğitiminin dini sosyalleşmeye etkisi daha detaylı incelendiğinde, birçok faktörün rol oynadığı görülmektedir. En başta din eğitimi verilen kurum veya okulun mezhebi kişinin dini seçim ve tercihlerine ve dolayısıyla dini sosyalleşmesine etki etmektedir.

Mezhepler sorgulanmadan bir şekilde kişi tarafından kendine mal edilebilmekte ve daha sonra ise sorgulanmadan içselleştirilebilmektir. Ancak mezhepsel sınırların artık belirgin olmadığı da görölmektedir. Bunun sebebi ise, mezhepler arası geçişlerin (Çokkültürlü/dini çoğulculuk olan toplumlarda) ve hoşgörünün artması olarak görölmektedir (Sherkat, 2013: 287-289).

Mezheplerden sonra, din eğitiminin dini sosyalleşmeye olan etkisinde cemaat veya cemaat grubundan gelmektedir. Türkiye özelinde örnek verilecek olursa, Milli Görüş anlayışını benimseyen grup, Nur cemaati, Süleyman Hilmi Tunahan cemaati veya İsmail Ağa cemaati düşünölebilir. Cemaatlerin çoğu dinin kaynakları olarak görölmekte ve bireylerin inanç ve dini eylem ve davranışlarında etkili olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden de bazen dini grupları (çoğulcu toplumda) bireyin birincil dini sosyalleştirme unsuru olarak görölmektedir (Güngör, 2012: 113). İnsanları çekebilmek için bu cemaatler materyaller, özel kitaplar, özel 'ibadet temaları' ve özel cinsiyet ve yaş grupları sunmaktadırlar. Cemaatlerin ayrıca insanları sosyal 'network', mesleki bağlar, komşuluk ve akraba ilişkileri ile de çektiği görölmektedir. Bu cemaatler böylelikle önemli bağlar oluşturmaktadır ve gruplar genelde dini gelişim konusunda beraber hareket etmektedirler. Cemaatlerin bu kolektif eylemleri de bireylerin (dini) kimliklerini inşa etmelerini ve gruba bağılılıklarını özdeşleşmeyi sağlamakta ve (dini) sosyalleşme kaynağı olabilmektedir. Ancak bazı dini yorumcular 'cemaat kimliklerinin azaldığını ya da yok olduğunu savunmakta ve cemaat-içi farklı dini inanç şekillerinin çoğaldığını söylemektedirler. Buna rağmen yine de bazı insanlar cemaatlerdeki 'köklerini' (bağlarını) koruyup, yine aynı cemaatten insanlarla mesela evlenebiliyorlar. Ancak gençlerde bu durum daha az rastlanmaktadır (Sherkat, 2013: 287, 288; Sherkat, 2014: 230-232).

Güngör'ün Amerika'daki Türk gençlerin dini sosyalleşmesi üzerine yaptığı araştırma (2012) sonucunda, caminin ve cami imamının, özellikle gençler üzerinde, dini sosyalleşmeye etki yaptığı ortaya çıkmıştır. Nitekim cami, birleştirici ve toparlayıcı bir mekândır ve aynı zamanda, benzer kültürlü insanlar bir araya geldiği için de, kültürel dayanışma ortamı sağlamaktadır. Ayrıca, kendi vatanından uzak yaşayan insanlar için de anavatanla bütünleşme anlamına gelmektedir (Güngör, 2012: 85-119).

4.3 Toplumsal Çevre ve Din

Birey, aile ve okul dışında birçok farklı kişi ve kurumlarla etkileşim içinde olabilir. Bunların hepsinin, kapsamı belirli olmaksızın, bireyin sosyalleşmesine etki eden toplumsal çevre faktörü grubu altında toplanmaktadır. Bunların başında birincil sosyalleşme evresinden sayılan yaşıt ya da akran gruplar gelmektedir (Gecas Viktor, 2000: 1868). Kişinin bebeklik ya da çocukluktan itibaren yakın ve samimi ilişkiler kurduğu mahalle ya da okul arkadaşları vardır. Gençlik ve yetişkinlik döneminde ise yine farklı arkadaşlıklar edinilir ve bunların etkisi, kişiliğin ve kimliğin büyük bölümü geliştiği ve oturduğu için, daha belli ve sınırlı olmaktadır.

Akran ve yaşıt gruplar dışında, birincil sosyalleşme evresinden sayılan kişinin yakın çevresi de, kişinin sosyalleşmesine etki etmektedir. Bunlar ailenin yakın akraba ve dostları olabilir, kişinin özel ilişki içinde olduğu kişiler olabilir (patron, hoca, üstat gibi). Bu kişilerinde bireyin tutum ve davranışlarında etkisi görüldüğü gibi, onun dolayla yönden sosyal hayatı ve sosyalleşme sürecine de etki etmektedir.

Toplumsal çevreden kasıt sadece yakın ve birincil insan ilişkileri değil, aynı zamanda resmi ilişkiler de bu kategoriye dâhildir. İş kurumları, vakıflar, dernekler, siyasi gruplar, dini organizasyonlar gibi birçok ekonomi, sosyal ve kültürel kurum içinde birey yer alabilmektedir. Bu kurumların bireyden rol ve görev konusunda beklentileri olabilir, birey bu süreçte belirli tutum ve davranışlar geliştirir ve o rollere göre hareket edebilmektedir. Bu gelişim ise onun sosyalleşmesine etki etmektedir (Çoştu, 2009: 49-51; Kuyucuoğlu, 2008: 146).

Bireyin çevresini oluşturan bu birincil ve ikincil sosyalleşme evrelerine dâhil olan kişi ve kurumlar dışında, toplumun kültürü, dini, dili ve sembolleri de onun toplumsal çevresini oluşturur. İlk bölümde ayrıntılı anlatıldığı gibi her toplumun kendine has bir yaşam tarzı, kültürü ve dili vardır. Kültür, eğitim ile edinilir; eğitim ile kültür beraberdir. Kültür, bir toplumun maddi ve manevi değerlerinden oluşur, diğer toplumlardan ayırt edilen hayat tarzı sunar ve kuşaklar ve kurumlar aracılığıyla, eğitim yoluyla, karşılıklı etkileşim içerisinde, aktarılır. Aslında özellikleri açısından sosyalleşme ile denktir (Altıkardeş, 2003: 96). Ayrıca sosyalleşmeye “kültürlenme” de denebilir (Akın, 2009: 18). Sosyalleşme sürecinde dil gelişimi önemlidir. Dil, iletişimi, etkileşimi, toplum ve kültürü etkiler ve bu yüzden dil ile birçok anlam dünyası gelişir. Dil, toplumsallaşmanın en önemli aracıdır ve din, kültür, değer ve

normların aktarılmasında da önemli bir araçtır. Aynı zamanda dil, ikincil sosyalleşme evresinde de önemlidir. Göç eden bir birey yeni ülkede yeni bir dil öğrenmesi gerek ki, sosyalleşme sürecini devam ettirebilsin ya da yeniden başlatabilsin. Toplumdaki semboller de dildir. Sosyalleşme ise toplumdaki semboller üzerinden gelişir. Ayrıca her toplumun dini ya da dine bakış açısı vardır. Bu faktörler bireyin hayatına ve dolayısıyla onun sosyalleşmesine etki etmektedir. Sembolik etkileşimcilik teorisinde de görüldüğü gibi, toplumdaki semboller aracılığıyla, kişi etkileşim içine girer ve bu onun tutum ve davranışlarını ve dolayısıyla onun sosyalleşme sürecini de etkiler (Akın, 2009: 25-28). Toplumun kültürü ve dini (bakış açısı) ise, kişinin din ve kültür hakkında düşüncelerini etkilediği gibi, onun dini eylemlerini ve dini sosyalleşmesini de etkilemektedir.

Dini sosyalleşmeyi motive eden dini yönelim ve tercihler, direk ilahi kaynak bağı ile değil, çevredeki insanlarla etkileşim sonucu oluşurlar (Çoştu, 2009: 85, 86). Birey dostlarını, çevrelerini, sosyal bağlarını, tercihlerine, seçimlerine, eğitimlerine ve mesleki seçimlerine yön vermesi dâhilinde seçer, onunla ilişki kurar ve bu şekilde etkileşim olur. Bu etkileşim sonucu kişinin dini sosyalleşmesi de toplumsal çevre faktörü tarafından etkilenmektedir (Çoştu, 2009: 93; Sherkat, 2014: 228).

Toplumsal çevre faktörü, sosyalleşmeye etki ettiği gibi, dini sosyalleşmeye de etki ettiği görülmektedir. Kişi en başta aile ve okul çevresinden sonra ilk olarak akran veya yaşıtlı grubunun dini yaşantı veya yönelimlerinden etkilenerek dini sosyalleşmesini sürdürebilir. Birinci sosyalleşme evresine karşın, birey ikinci sosyalleşme evresinde, arkadaşlarını daha bilinçli seçmekte ve daha kontrollü bir ilişki kurmaktadır. Arkadaşlardan sonra kişinin dini sosyalleşmesine komşu, akraba ve diğer yakın çevre ilişkileri etki etmektedir. Ancak bu etki yine bireyin ilişki şekline bağlı olmakla beraber, ikinci sosyalleşme evresinde daha az görülmektedir. Bunların dışında, kişinin çevresinde 'dini kimlikli' insanlar da dini sosyalleşmeye etki edebilmektedir. Misal olarak hoca, üstat, dini lider ve dini organizasyon ilişkileri verilebilir. Bütün bu toplumsal çevre ilişkileri kişinin dini düşüncelerini, tutum ve davranışlarını, yönelim ve tercihlerini ve dolayısıyla dini sosyalleşmesini etkilemektedir. Hatta kişinin sosyal çevresi, onun din değiştirmesinde bile etkili olabilmektedir. Ancak benzer ve alışagelmiş faktörler bireyde daha etkili olmaktadır (Zuckermann, 2006: 90; Çoştu, 2009: 94). Dini sosyalleşme sürecinde de ortaya çıktığı gibi, kişi, çocukluk, ergenlik ve gençlik döneminde edindiği deneyim ve

tecrübe sonucu etkilenir ve böylelikle yetişkinlik ve daha sonraki dönemlerinde toplumsal çevresini daha bilinçli seçebilmekte ve dini sosyalleşmesini de daha bilinçli sürdürebilmektedir.

4.4 Kitle İletişim Araçları ve Din

Modernizmin ve kapitalizmin getirdiği teknolojik gelişmelerle, insanların hayatlarının her alanı son yıllarda kitle iletişim araçlarının büyük etkisi altına girmektedir, hatta bu araçlar en büyük sosyalleşme faktörü olarak da nitelendirilebilir. En başta televizyon ve internet olmak üzere, gazete, telefon, bilgisayar, tablet gibi kitle iletişim araçları, hem toplumun sosyal, siyasi, ekonomik, dini alanlarında olduğu gibi, gündelik hayatın ve kişisel hayatın içinde de yer alabilmektedir. Bu etki bireyin hem çocukluk, hem gençlik hem de yetişkinlik dönemlerinde baş gösterebilmektedir (Çoştu, 2009: 51, 52).

Kitle iletişim araçları insanların hayatlarının her alanında olabildiği için, onların sosyalleşmesine de etki etmektedir. Bu belirsiz ve kapsamlı etkiden dolayı, sosyal bilimciler kitle iletişim araçlarının, sosyalleşme evrelerinin birinciline yoksa ikinciline mi ait diye tartışmakta ve bu konuda görüş ayrılığına düşmektedirler. Yukarıda anlatıldığı gibi, birincil sosyalleşme evresinde daha çok yüz yüze, samimi ve yakın ilişkiler hâkim, ikincil sosyalleşme evresinde ise resmi, mesafeli ve amaçlı ilişkiler söz konusu. Kitle iletişim araçları ne yüz yüze ve samimi ilişkiler, ne de resmi ve amaçlı ilişkiler sağlamaktadır. Kitle iletişim araçları bazen insanın düşüncelerini, görüşlerini, tutum ve davranışlarını etkileyebiliyorken, bazen de insanın sadece bilgi ve tecrübesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, kişi ancak izin verdiği sürece, kitle iletişim araçlarının 'sunduğu' rol modeller de etki edebilmektedir. Kitle iletişim araçları, araç olarak kullanıldığında etkisi daha az olabilmektedir. Etkisi tam olarak ölçülemediği gibi, ancak tüketicinin, yani bireyin, beklentileriyle uyumuna göre etkili olabilmektedir (Çoştu, 2009: 52, 53).

Geçtiğimiz yıllarda kitle iletişim araçlarının sosyalleşmeye olan etkisi hakkında yazılmış makalelerin (Dilmen & Öğüt, 2010; Tokgöz Bakıroğlu, 2012: s.y.) çıkarımları oldukça tanıdık gelmektedir. Sosyalleşme mekânları zamana göre değiştiği için ve kitle iletişim araçlarının mekânları sosyal paylaşım (Facebook, Twitter gibi) ağları olduğu için, yeni sosyalleşme zaman ve mekânlarına geçildiği

görülmektedir. Artık sosyal paylaşım ağıları, bireylerin daha çok vakit geçirdiği, daha çok bulunduğu ve daha çok sosyalleştikleri mekân haline gelmiştir.

Kitle iletişim araçları, medya ve sosyal paylaşım ağların fonksiyonlarına bakıldığında insanların hayatlarına olan etkisi daha çok anlaşılmaktadır. Laswell'e (Aziz, 1982) göre kitle iletişim araçları kamuoyu oluşturma, bilgilendirme, ikna etme ve toplumsallaştırma (sosyalleşme) fonksiyonlarına sahiptir. Charles Weight'e göre eğlendirme fonksiyonu da vardır. Bilindiği gibi kitle iletişim araçları insanları birbirlerine bağlar ve iletişim sağlar. Ancak bu bağlantılar daha kontrolsüz ve sınırsız gibi gözükmemektedir (Akt. Dilmen & Öğüt, 2010: 238; Tokgöz Bakıroğlu, 2012: s.y.).

Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal paylaşım ağıları artık insanın gündelik hayatında oldukça etkili bir şekilde yer almaktadır. Bunun sebebi ise, kişi, her zaman çevrimiçi ve her daim ulaşılabilir olduğundandır. Sosyal paylaşım ağıları, sosyalleşme bakımından, yeni özgün bir biçim değil, daha çok sosyalleşme sürecini tamamlayan ya da hızlandıran yan kol olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca kopuk ilişkileri tamamlayan, hayattaki paylaşımları sürdürebilen özelliklere sahip gözükmemektedir. Sosyal paylaşım ağların bu denli etkisi, ilişkilerin şekli üzerine ve yeni sosyalleşme tanımı gereksinimi üzerine düşündürüyor (Dilmen & Öğüt, 2010: 239).

Tokgöz-Bakıroğlu ise makalesinde medyanın ve diğer kitle iletişim araçlarının daha çok kimliğe olan etkisinden bahsetmektedir. 'Kişilik' bireysel ve manevi içerikliken, kimlik ona karşı toplumsaldır ve toplum dinamiğine göre şekil alabilmekte ve etkilenebilmektedir. Sosyalleşme süreci karşılıklı işlemekte ve toplumla etkileşimlidir. Bu etkileşim sayesinde de kimlik oluşur. Bu yüzden toplumda var olan medya bireyin hayatını yaygın bir şekilde ve gündelik etkilediği gibi, onun kimliğini ve sosyalleşmesini de etkilemektedir; olumlu ya da olumsuz (Tokgöz Bakıroğlu, 2012: s.y.).

İletişim ortamları bireyin hayata dair genel kanılarını da etkileyebilmektedir. Bu zihne olan etki, kitle iletişim araçlarının hayatın tam içinde, 7/24 ulaşılabilir, el altında, otoritesiz olduğundan ve etkileşimde herkesin rolü ya da etkisi olduğundan kaynaklanmaktadır. Bireyin kimliği ise iletişim kuruldukça ve bu arttıkça farklılaşmakta ve gelişmektedir. Bir başka sözle, 'kültürel küreselleşmeden' bireyin kimliği etkilenmektedir (Tokgöz Bakıroğlu, 2012: s.y.).

Birey, sosyal paylaşım ağındaki profil sayfasıyla ve iletişimleriyle kimliğinin bir parçasını göstermektedir. Ancak insanlar istedikleri kimlik kısmını ve grubunu göstermekte ve aidiyet sınırlarını belirlemekteler. Baudrillard'a göre 'dijital kimliklerle' artık 'belirsizlik devrimindeyiz'. Özgürlük bakış açısından bakıldığında ise, sosyal paylaşım ağlarında kimlik oluşturma aslında özgürlük değil, aksine özellikleri ve imkânları kişiyi yönlendirdiği ve denetim altında tuttuğu için, özgürlük kısıtlayıcıdır (Akt. Tokgöz Bakıroğlu, 2012: s.y.).

Sosyalleşmeye etkisi görüldüğü gibi, toplumun gelişmiş düzeyine bağlı, kişinin dini sosyalleşmesi de kitle iletişim araçlardan çok etkilendiği görülmektedir. Kitle iletişim araçları her tür enformasyon işlevi gördüğü için, dini içerikli/etiketli bilgiler de bu etkileşim içerisinde yerini almaktadır. Kitle iletişim araçlarının bu etkileşimi iki kanaldan/yoldan yürümektedir; dini bilgi ve öğreti (araç) şeklinde ve rol model sunarak (daha çok çocuk ve ergenlere). Başta da denildiği gibi kitle iletişim araçları dini sosyalleşmenin ikincil kümesindedir ve etkisi ise bireyin onlarla olan ilişki şekline bağlı olmaktadır (Çoştı, 2009: 95-97).

Dini tercihleri ve dolayısıyla dini sosyalleşmeyi etkileyen aile, din eğitimi, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçları faktörleri dışında, büyük doğa ya da toplumsal olaylar ve büyük değişimler gibi etkili olaylar da etkili olmaktadır (Çoştı, 2009: 86).

5. Sosyalleşme Dönemleri ve Din

Bireyin kişisel ve toplumsal gelişimi sadece belirli döneme ait değildir. Kişi hayatı boyunca yaşantısından etkilenerek değişimlerden geçmektedir. İnsan doğumdan ölümüne kadar bu anlamda farklı boyut ve şekillerde sosyalleşme sürecini yaşamaktadır.

Hayatın her döneminde insan farklı sosyalleşme faktörlerinden farklı düzeyde etkilenmektedir. Çocukluk döneminde mesela temel değerler ve beceriler öğrenilir. Ergenlik ve gençlik döneminde daha çok kimlik oluşturma yönünde sosyal hayatla ile daha çok irtibata geçilir. Yetişkinlik döneminde ise insan artık kimliğini ve sosyalleşmesini genel anlamda oturtmuştur, ancak farklı şartlar, çevreler ve görevler ile sosyalleşmesi yine de sürebilmekte ve değişime girebilmektedir.

Dini sosyalleşme süreci de, sosyalleşme süreci içerisinde yer aldığı için, doğum ile başlar, hayat sonuna kadar devam eder. Birey doğduğunda dini-kültür unsurlara sembolik bir yaklaşım ile ilgili olur ve toplumdaki dini-kültür yaşam ile hayatını etkileşimli bir şekilde devam ettirir. Bu yüzden kişi hayatının her döneminde yine farklı düzeylerde ve farklı etkileşim şekilleriyle dini sosyalleşme sürecini gerçekleştirir. (Çoştı, 2009: 97)

Sosyal bilimlerde (sosyoloji ve psikoloji) sosyalleşme dönemleri, aşamaları ya da safhaları genel olarak çocukluk, ergenlik-ergenlik ve yetişkinlik diye üçe ayrılmaktadır. Yetişkinlik dönemi ise yine kendi içinde de üç döneme ayrılır; genç/ilk, orta ve son/geç yetişkinlik dönemleri (Çoştı, 2009: 97; Hökelekli, 2013). Bu çalışma genç yetişkinler üzerine bir alan araştırması olduğu için, çocukluk ve ergen-ergenlik dönemlerinden çok, bu çalışmada yetişkinlik ve özellikle genç yetişkinlik dönemi incelenecek ve işlenecektir.

Ayrıca her dönem dinin etkisi de ele alınacaktır. Dönem içerisinde belirli dini sosyalleşmeler geliştiği gibi, dönem geçişlerinde de dini sosyalleşmede değişimler görülebilmektedir. Bu değişimlerin gerçekleşmesinde ise en çok sosyal faktörler etkilidir (Çoştı, 2009: 97).

5.1 Çocukluk Dönemi ve Din

Sosyalleşme süreci bebeklik döneminde değil, çevredeki insanlarla iletişime geçilen çocukluk döneminde başlamaktadır ve dolayısıyla çocukluk ilk sosyalleşme dönemidir. Bebeklik döneminde insan daha çok bakıma ve ilgiye muhtaç olduğu için ve bilinçli bir iletişim kuramadığı için, çocukluk dönemi daha çok ön plana çıkmaktadır. Çocuğun ilk çevresi anne-babası ya da evdeki ebeveynidir. Evde çocuk sosyalleşme bakımından temel değerleri, tutum ve davranışları öğrenmektedir. Nitekim kimlik oluşturmada temel katkı sağladığı için çocukluk dönemi, sosyalleşme sürecinde en önemli dönem olarak sayılmaktadır. Bu yüzden de çocukluk dönemi aynı zamanda 'birincil sosyalleşme evresidir'.

Sosyalleşme sürecinin çocukluk döneminde genel olarak en önemli etken faktörler 'ebeveyn', 'kardeş' ve 'akran grubu' görülmektedir. Ebeveynin büyük etkisi birçok konuda ve çocuk ile sosyal ilişkisinde görülmektedir. Bu etki birçok araştırma ve literatür tarafından da desteklenmektedir (Hökelekli, 2013: 257). Ebeveyn-çocuk etkileşimine 2 yaklaşım vardır: ebeveynin desteği ve kontrol şekline (demokratik, otoriter ya da ilgisiz) odaklanan 'tipolojik' yaklaşım ve ebeveyn-çocuk etkileşiminin doğası üzerine olan 'sosyal etkileşim' yaklaşımı. Bu yaklaşımlarda ebeveynin çocukla etkileşiminde sosyalleşme sürecine olan pozitif ya da negatif katkılara ve etkilere bakılmaktadır. Ödül-ceza metodu da aynı şekilde bir yaklaşımdır ve dengeli olması gerektiği önerilmektedir.

Samimi ve kolay etkileşim kurulan 'kardeş' faktörü de, sosyalleşme sürecinin çocukluk döneminde önemli etkenlerden sayılmaktadır. Bu etkileşimde çocuk-kardeş ilişkisinde belirli etkileşim etmenleri geliştirilir ve kolay örnek alarak, daha kolay sosyalleşebilmektedir. Burada ebeveynin hem çocuğun kendisine hem de kardeşine olan tutumu ve bunda dengeli olması da önemli görülmektedir.

Çocukluk döneminin sosyalleşme sürecinde diğer önemli faktör ise çocuğun yaşıtlı veya akran grubudur. Genelde bu grupla arkadaş ilişkisi çocukluk döneminin 2, 3 yaşlarında başlamaktadır ve genelde komşulardan, kuzenlerden veya okul arkadaşlardan oluşmaktadır. Çocuğun bu ilk arkadaş ilişkileri ebeveyn gözetimi altında başlamaktadır ve yapı bakımından akran grubu, aile ve okul etken faktörlerinden çok farklı olmaktadır. Akran grubu, gönül ilişkisi, demokratik ve eşitlikçi yaklaşım üzerine kurulduğu için, önemli sosyalleşme unsurudur. Bu yüzden

genelde de cinsiyet kimlik gelişimi ilk, aileden önce, akran gruplarla gelişmektedir (Çoştu, 2009: 55-60).

Dini sosyalleşmenin de temeli aile/ebeveyn tarafından atılmaktadır (Çoştu, 2009: 98). Çocuk çevrenin ya da toplumun dini-kültür yaşantısını, ailenin çocuğa gösterebildiği kadar almaktadır. Genelde bu aktarım ailenin dini tutum ve davranışlarıyla başlayarak gerçekleşmektedir. (Hökelekli, 2013: 260) Dini sosyalleşme ise kategorik olarak üç şekilde gerçekleşebilmektedir. Aile çocuğa 'dini eğitim' almasını sağlayabilir; ya bizzat kendileri tarafından ya da bir dini kurum tarafından. Çocuk dini sosyalleşmesini çevre ve toplumda insanlarla etkileşim içerisinde olarak ta geliştirebilir. Bu gelişime ise 'sosyal öğrenme' ya da 'rol model' edinme de denmektedir. Çocukluk döneminin üçüncü dini sosyalleşme yöntemi ise, birinci bölümde bahsedilen teoriden yola çıkarak, 'sembolik etkileşimcilik' ile dir. Çocuk toplumdaki şahıs veya olay ve olgulara 'ayna-benliğinden' bakmaktadır ve etki-tepki ile çevredeki sembollerle dini sosyalleşmesini gerçekleştirmektedir (Çoştu, 2009: 99).

5.2 Ergenlik-Gençlik Dönemi ve Din

Ergenlik-gençlik dönemi aslında çocukluktan yetişkinliğe geçiş dönemidir. Bu dönemde kişi çocukluktan çıkıp kendini gerçekleştirme ile meşguldür ve yetişkinliğe kendini hazırlamaya çalışmaktadır. Birçok değişimden geçtiği için ve gruplarda ve toplumda yer edinebilmeye çalıştığı için de, ergen/genç, bu dönemde en hızlı sosyal gelişimden geçmekte ve ailenin etkisini daha az, okulun, akran grubunun ve kitle iletişim araçlarının etkisini daha fazla görmektedir.

Bu dönemde (ebeveynden) özgürlük hâkim olduğu gibi, ekonomik özgürlük te hâkim olmaya başlamaktadır. Ayrıca bu dönemin önemli özelliği ise, hem birincil sosyalleşme evrenin hem de ikincil sosyalleşme evrenin etken faktörleri baş gösterdiği dir. Okul ise, ergen/gencin üstünde büyük bir etkisi vardır. Onun hem tutumlarına hem davranışlarına hem de yetişkin role hazırlanmasında etkili bir faktördür. Okulda, ailenin yanında geçirdiğinden daha çok vakit geçirdiği için, bu dönemde okulun onun kişilik ve kimliğine daha çok etken olmaktadır. Spesifik olarak, öğretmenlerin ve okul arkadaşların tutum ve davranışları, okuldaki çalışmalar ve ödevler ve sosyal ilişkilerdir, ergenin/gencin kişiliğine, kimliğine, becerisine yani sosyalleşmesine etki eden unsurlar.

Okuldan sonra ergen/gencin sosyalleşmesine en büyük etkiyi gösteren faktör akran grubu ve gençlik kültürüdür. Bu kitle, toplumda ayrı bir yer almaya çalışmakta ve kendini konumlandırmaya çalışmaktadır. Çocukluk döneminin aksine bu dönemde ergen/genç artık daha çok kontrolsüz ve kendi tercihiyle akran grubuyla etkileşime geçmektedir. Aynı zamanda her konuda ve alanda etkileşime girmektedir, çünkü gelişimi için her şey onun dikkatini çekmeye başlamaktadır. Bu yüzden de bu dönemde çok etkili bir sosyalleşme söz konusudur.

Gençlik kültürünün kendine has bir yaşam tarzı, giyim, dil, sanat gibi özellikleri vardır. Bu özellikler gençlerin 'benlik-imgesini' (self-image) etkilediği gibi, onların tutum ve davranışlarını da etkilemektedir. Ayrıca aile içi sosyalleşme yetersiz ya da başarısız olduğunda gençlik kültürün etkisi daha çok olmaktadır.

Bilindiği ve tecrübe edildiği gibi kitle iletişim araçların toplumun her kesiminde etkisi görülmektedir. Artık herkes bir akıllı telefona, televizyona, internete sahip ve bunlarla devamlı etkileşim halindedir. Ergen/genç ise bu dönemde kitle iletişim araçlarını daha çok film, müzik, oyun, *chat* gibi aktiviteler için kullanmakta ve bu etkileşim sebebiyle, bilinçli ya da bilinçsiz, çeşitli rol model örnekleri edinmektedir. Aynı zamanda kitle iletişim araçları ergen ve gençlerin psikolojik ve sosyal yapılarını da etkilemektedir. Ayrıca bu araçların dengesiz ve kontrolsüz kullanımında ergen ve gençlerde negatif tutum ve davranışlar gözlemlenebilmektedir, şiddet, uyuşturucu kullanımı, cinsel sapkınlık, agresiflik, bencillik gibi. (Çoştı, 2009: 60-64)

Dini sosyalleşme açısından bakılacak olursa, ergen artık daha çok aklını ve düşünme kabiliyetini kullanmaya başladığı için, çocukluk dönemindeki öğrendiklerini sorgulamaya başladığı gibi, dini konuları da sorgulamaya başlamakta ve bu şekilde dini uyanış başlamakta veya devamı gelmektedir. Dini uyanış bireyi bu sefer dini bunalımlara da sokabilmektedir. (Çoştı, 2009: 99; Hökelekli, 2013: 267)

Bu dönemde ergen, aynı zamanda cinsellik yönünde de gelişim göstermektedir. Ergen, artık karşı cinse ilgi duymaya başlamakta veya bu yönde düşüncelere sahip olmaya başlamaktadır. Bu duygularına dini yönden baktığında, kısıtlama gördüğü için, bu sefer cinselliği ile din, karşı karşıya gelmektedir. Bu yüzden ergen veya gençte suçluluk duygusu da ortaya çıkabilmektedir. Ancak ergen/genç, geliştiği bu dönemde yine de dini yönelime girebilmekte ve dini kimliğini oluşturmaktadır. Bu oluşum ise yine dini sosyalleşmenin üç yöntemi ile gerçekleşebilmektedir: din

eğitimi, sosyal ęđrenme ve sembolik etkileşimcilik ile. Bu dęnemde eleştirel ve bağımsız oldukları gibi, aynı zamanda rol model/'ayna benlik' kişilikleri değişmekte ve yeni dini tutum ve davranışlar ortaya çıkmaya başlamaktadır. (Çoştu, 2009: 99-101)

5.3 Yetişkinlik Dęnemi ve Din

Sosyalleşme dęnemlerinden üçüncüsü, 20-50 yaş arası olarak bilinen 'yetişkinlik' dęnemidir. Literatür ve araştırmalarda (Mortimer & Simons, 1978) daha çok çocuk ve gençlik dęnemlerinden bahsedilse bile, '50'li ve '60'lı yıllardan sonra yetişkinlik dęnemi sosyalleşmesi de önemsenmeye başlamıştır. O yıllara kadar yetişkinlik dęneminin önemsenmemesinin sebebi Harris'e (1968) göre 3 kaynaktır: bireyin 'oluştuğu' dęnem daha çok çocuklukta olduğu yönündeki kanı, yetişkinleri gözlemleyecek ve analiz edebilecek okul gibi 'devamlı kurumların' olmaması ve bireyin kendisini sorunsal kişileri mesleki yönden yardımcı olarak görmesi, yani kendisine bakmamasıdır (Aziz, 1982: 15; Çoştu, 2009: 64).

Yetişkin sosyalleşmesi çocukluk ve gençlik sosyalleşmesinden sonra gelmekte ve onların üzerine 'bina' edilmektedir. Yetişkinliğe girince, bireyin şartları ve çevresi değişime uğramakta, önceki sosyalleşme deneyimleri yetersiz kalmakta ve yeni bir sosyalleşme sürecine girilmektedir. Bu sürece Batı'da '*re-socialization*' ('yeni sosyalleşme') ya da '*secondary socialization*' ('ikincil sosyalleşme') denmektedir. Birey bu dęnemde yeni bir ortama uyum sağlamaya çalışmaktadır, din değişirmiştir, toplumsal değişimlerden etkilenmektedir, yeni statü veya rol sahibi olmuştur, evlenmiştir, iş veya kariyer sahibi olmuştur ya da göç etmiştir. Yani kısacası hayatı büyük oranda etkilenmiştir. Bu yeni hayat serüveninde birey yeni inançlar, düşünceler, duygular, normlar, değerler, dünya görüşleri, kimlik özellikleri, tutum ve davranışlar edinmektedir. Bazı yetişkinler hayatlarının bu dęnemine geçişte fazla değişiklikler yaşamasalar da, modern hayatın hızlı değişimleri onların da değişmesini beklemektedir ya da zorlamaktadır. Bu nedenle sosyalleşme sadece bireyle alakalı değil, aynı zamanda toplumun yapısıyla ve şartlarıyla da alakalıdır. Yeni roller, yeni sosyal ve toplumsal gelişmeler birey ile etkileşim içindedir (Brim, 1968, (Ed.), Clausen: 184-186; Çoştu, 2009: 64-67).

Birincil ve ikincil evrelerin kendi özelliklerinin toplamına *küme* denmektedir. Bu nedenle her hayat dęneminin sosyalleşme evresinde birincil ve ikincil kümeler

bulunmaktadır. Yetişkin sosyalleşmesinde ise birincil kümelerin etkisi ikincil kümelerin etkisine nazaran daha az görülmektedir. Cooley'e (1915) göre bu dönemdeki birincil kümelerin özelliği yakın, samimi, sürekli ve yüz yüze olan ilişkiler şeklinde olmasıdır. Bunlar aile, okul ve akran-yaşıt kümeleridir. Aile her daim birincil küme özelliği taşır. Yetişkin sosyalleşmesinde ise etkisi zayıflar, birey, sorumlu olduğu rol ve görevler için diğer kümeler ile daha ilişkili olur. Okul etkisi bakımından, birey doğrudan eğitim yolu ile sosyalleşmeyi öğrenir. Yetişkinlik döneminde ise bu azalmakta, ancak tercih sebebiyle, mesela yüksek lisans, doktora veya halk merkezi kursları gibi, etkisi sürdürülebilir. Akran-yaşıt küme etkisi ise birincil evrede daha etkilidir, ikincil evrede, yani yetişkinlikte daha zayıftır. Bunun sebebi ise bu dönemde arkadaşın daha bilinçli ve kendi kişiliğe göre seçilmesindendir (Akt. Aziz, 1982: 17-19).

Yetişkin sosyalleşmesindeki ikincil kümelerin etkisi daha büyüktür. Bu kümeler, birincil kümelerin aksine daha az samimi, daha uzak, az sıklıkta ve yüz yüze olmayan ilişkilerden, anlaşmalardan ve sözleşmelerden ibarettir. Bunlar ise meslek, kariyer, dernek, askeriye, siyasi ve dini kurumlar ve diğer sosyo-kültürel gruplar içerisindeki ilişkiler gibidir. Modern zamanlarda bu tür kümelerin etkisi, birincil kümelerin etkisini geçmektedir (Aziz, 1982: 19, 20; Çoştu, 2009: 68).

Yetişkin sosyalleşmesinde kitle iletişim araçlarının da etkisi görülmektedir. Ancak bu etken faktör, birincil mi ikincil küme mi ait, tartışılmakta ve tam olarak belirtilmemekle beraber, her iki kümede de yer alabildiği söylenmektedir. Bunun nedeni hem özel ve birincil küme ilişkilerinde de araç olarak kullanıldığı, hem de ikincil küme ilişkilerinde de araç olarak kullanıldığından kaynaklanmaktadır. Ancak kitle iletişim araçlarının ikincil kümelerin kişisel eksikliğini gidermede ve kümenin etkisini koruma amacıyla 'araç' olarak kullanıldığı daha çok savunulmaktadır (Aziz, 1982: 20, 21).

Özellikleri bakımından yetişkin sosyalleşmesinin de önemli özellikleri vardır;

1. Yetişkin sosyalleşmesi sürekli olan bir süreçtir,
2. Yeni rollerin, yeni kuralların, yeni görevlerin üstlenildiği bir dönem,
3. Sosyalleşmede aynılık yoktur; her toplumun/bireyin sosyalleşmesi farklıdır, kadının, erkeğinin, zenginin, fakirinin olduğu gibi,
4. Sosyalleşmede nesiller arası farklılıklar vardır,

5. Sosyalleşme tek yönlü değil, çift yönlü bir süreçtir; birey toplumdan hem etkilenir hem de toplumu etkiler,
6. Sosyalleşmenin yöntemi öğrenmedir, toplumsal öğrenme yolu ile gerçekleşir (Brim, 1968, (Ed.), Clausen: 186; Aziz, 1982: 21-27).

Yetişkin sosyalleşmesinde koşullar da önemlidir. Kişi bu dönemde bazı şartlara sahip olmalı ki, yetişkin sosyalleşmesi başarılı veya gerektiği gibi gerçekleşsin. Bu nedenle yetişkin kişi, üç koşul sahibi olmalıdır; toplumun rol ve görevleri konusunda 'bilgiye', rolü yapabilmek için 'yeterliliğe' ve rol için bir istek veya uyarıcı, yani 'güdüye' (Aziz, 1982: 28).

Özellikler ve koşullar yanında yetişkin sosyalleşmesi görüldüğü gibi önceki sosyalleşme süreçlerinden daha farklı gerçekleşmektedir. Bu dönemde yetişkin kişi aile ve arkadaştan çok farklı kişi ve kurumlarla ilişki içinde olmakta ve onlarla sosyalleşmektedir. Mesela bireyin ilişkide olduğu kişilerin ya da grupların, yetişkin sosyalleşme süreci içerisinde kendi arzu ve çıkarları için, ondan beklentileri olmaktadır. Kurumlar mesela yetişkinleri farklı metotlarla etkiliyor ve değiştirmeye çalışıyorlar veya yetişkinlerin sosyalleşmesine çeşitli program ve kurslarla yardım etmektedirler. Yetişkinden beklentileri ekonomi, politika, eğitim, ailevi gibi farklı alanlardan olabiliyor. Ancak yetişkinler, çeşitli rol ve görevler için samimi ilişkiler kurmaktan da uzak durmuyorlar ki yeni sorumluluklarında sosyalleşmeleri kolay olsun (Brim, 1968, (Ed.), Clausen: 187-188, 194).

Yetişkinin sosyalleşmesi onun özelliklerine bağlıdır. Bu yüzden yaşlanma ile yetişkinden beklentiler değişmektedir. Yetişkin, önceden üstlenemediği rolleri, ancak tecrübe birikimi ve olgunlaşmayla üstlenebiliyor. Ayrıca yetişkinler, başkalarının isteklerinden çok kendi istek ve çabalarıyla sosyalleşerek değişmektedirler. Buna 'kendinden başlayan sosyalleşme' de denebilir. Yetişkin, içinden gelen kişisel etkiyle duygusu, düşüncesi, inancı ve motivesi değişebilmektedir. Ancak küçük değişimlerle insan nasıl değiştiğini anlayamaz. Sosyalleşmede değişimler geniş yönünde de, derinlik yönünde de olabilmektedir. Mesela kişinin duygusu, düşüncesi, inancı, motivesi, değer yargısı, davranışı ya da bilgisi değişebilmektedir. Değişimler ya değişimdir ya da katkıdır. Kişinin kendi iradesiyle sosyalleşmesine ve değişmesine en önemli örnek 'din veya mezhep' değiştirmesi verilebilir (Brim, 1968, (Ed.), Clausen: 188-192, 194, 195).

Yetişkinin sosyalleştiği alanlar da mevcuttur. Bunlar genelde işyeridir, ailedir ve toplumdur. İşyerinde kişi, ilk defa işe girerek ayrı, işini değiştirerek ayrı, bir üst kademeye gelerek ayrı ve işyerini değiştirerek ayrı sosyalleşme süreçlerinden geçmektedir. Aile sosyalleşmesinde ise yetişkin, farklı rol çeşitlerine girebilmektedir. Bunların önemlileri eş, ebeveyn, gelin, damat, kayın, çocuk evlendirme, dul ve yalnızlıktır. Her rolünde yetişkin, farklı görevler veya sorumluluklar almaktadır. Bunları yerine getirebildiği takdirde sosyalleşmesi başarılı gerçekleşecektir. Toplum sosyalleşmesinde ise çok çeşitler vardır. Kişi sosyal kulüplerde, cami gibi dini kurumlarda, siyasi partiler, kurumlar ve eylem gruplarında ve gönüllü kurumlarda ayrı ayrı sosyalleşmelerden geçmektedir. Toplumun her alan ve kurumunda yetişkin ona göre sosyalleşme sürecine girmektedir. Ancak yeni bir topluma taşınıldığında ise daha büyük çaplı sosyalleşme süreci söz konusudur. Kişi ülke içinde taşındığında yeni bir sosyalleşmeye ihtiyacı vardır; fakat göç, uyum ve alışma yönünden, en büyük sosyalleşme sürecidir. Yeni bir toplum ya da ülkede kişi, yeni normlarla, değerlerle, davranış kalıplarıyla, rollerle, yeteneklerle ve dille/dillerle karşı karşıya gelmektedir (Brim, 1968, (Ed.), Clausen: 196-218).

Ergenlik/gençlik çağında dini yönelimlerini keşfetmiş, dini kimliğini oluşturmuş ve sosyal çevresiyle etkileşim sonucu, dini sosyalleşmesini de genel anlamda gerçekleştirmiş olan birey, yetişkinlik dönemine girdiğinde, dini kimlik sahibi olarak bir olgunluk ve durağanlık yaşamaya başlamaktadır. Yetişkin birey gençlikte gibi sürekli dini değişimler yerine, ancak mikro ya da nadiren makro değişiklikler geçirmektedir. Bu dönem farklı olduğu için de, yetişkinlik dönemine 'ikincil dini sosyalleşme' ya da 'yeni dini sosyalleşme' de denmektedir. Bunun sebebi ise, kişi artık tamamen özgür olduğu ve toplumda bireysel hareket ettiği için ya da yeni bir din veya mezhep seçtiği içindir (Çoştı, 2009: 101, 102).

Bu dönemin en önemli özelliği ise, bireyin yetişkinliğe girmesiyle, çeşitli kurumlarda görevli olabildiği gibi, dini organizasyonlarda da sorumlulukları olabilmektedir. Bunun dışında (din) eğitime de üst düzeyde devam edebilmektedir. Bu gibi değişimler bireyin dini sosyalleşmesini yeniden etkilemekte ve ebeveynin etkisi daha az olmaktadır. Birey rol, görev ve sorumluluklarını dini kimliği ile inceleyip öyle seçimler yapmaktadır. Aynı zamanda bu değişimler onun dini düşünce ve davranışlarını da etkilemekte ve bu şekilde dini sosyalleşmesini sürdürmektedir. Bu etkileşimin yanında, bireyin sosyal çevresinin ve kitle iletişim araçlarının dini sosyalleşmesine

de etkileri çoğalmaktadır (Çoştu, 2009: 102). Kişinin sosyal çevresinin dini kimlikleri insanı etkileyebildiği gibi, kendisinin dini kimliği çevresinin dini sosyalleşmesini de etkileyebilmektedir. Aynı şekilde kitle iletişim araçların dini içerikli bilgi ve paylaşımların etkisi de yetişkinin dini sosyalleşmesi üzerinde görülmektedir.

5.3.1 İlk/Genç Yetişkinlik Dönemi ve Dini Sosyalleşme

Araştırma kitlesi açısından özellikli olarak ‘ilk/genç’ yetişkinlere değinilecek olursa, genel olarak yetişkinlerin sosyalleşmesinin büyük bir kısmı onlar için geçerlidir. ‘Genç yetişkinlerin’ farkı ise, daha yeni ergen/genç sosyalleşme sürecinden çıkmış olmalarıdır, yetişkin rollerini, görevlerini ve sorumluluklarını daha yeni üstlendikleridir ve bu yüzden tecrübeleri daha az olduğudur. Bu sırada, evlenmiş ile evlenmemiş genç yetişkinler arasındaki önemli fark sorumluluk ve özgürlük olarak görülmektedir. Bu yüzden evlenmemiş olanlar tam olarak yetişkinliğe erişmiş sayılmamaktadırlar (Brim, 1968, (Ed.), Clausen: 193). Ayrıca genç yetişkinler ile orta ve geç yetişkinlerin arasındaki önemli fark, yaş ve potansiyel güç ve kuvvet farkı olarak bilinmektedir.

Vaidyanathan (2011: 366), Hristiyan asıllı gençlerin ‘genç yetişkinliğe geçişlerini’ araştırmıştır. Bu araştırmanın sonuçları ise diğer dini kimlikli gençler için de geçerli olabilmektedir. Sonuçlardan bir tanesi, genç yetişkinlerin dini katılımlarına etki eden faktörlerin üniversite, evlilik ve çocuk olduğunu ve birincil sosyalleşme faktörleri olan ebeveyn/aile, kilise (cami), din eğitimi ve yaşlıların da etkileri sürdüğü söylemektedir.

Diğer bir sonuç ise, çocuklar büyüdüğünde ebeveynlerin dini sosyalleşmedeki etkileri azaldığı, akran grupların etkisi ise çoğaldığı söylemektedir. Aynı zamanda genç yetişkinlerin dini katılımdaki düşüşlerini, erken/birincil evre sosyalleşmedeki ‘dini kaynakların’ (kilise/cami, dindar ebeveynler, din eğitimi, dindar arkadaşlar vs.) güç ve etkisinin az olmasına bağlamaktadır (Vaidyanathan, 2011: 367, 368). Dolayısıyla kişi, birincil (dini) sosyalleşme evresinde ne kadar ‘başarılı’ bir süreç geçirirse, o kadar ikincil dini sosyalleşme evresinde dini katılımında artış gerçekleştirecektir.

Son iki önemli araştırma sonuçları ise, genç yetişkinlerin dini katılım ve ilgileri, mezhepler ve inanışlar arası farklara bağlı olduğunu ve etnik ve kültürel unsurların ise, dini bağlılığı ve katılımı kolaylaştırdığını söylemektedir (Vaidyanathan, 2011:

383, 384). Bu sonuçtan yola çıkarak, dini sosyalleşmeye, kişinin etnik kökeni, kültürü, mezhebi ve inanış faktörleri de etki ettiği söylenebilir.

Hayes (2007: 4) adlı başka bir araştırmacı, ABD'deki genç yetişkin Hristiyanlarla yaptığı araştırma sonuçlarına göre, onlar dini yönden arayış yaparken, tutucu, kuralcı bir düşünce tarzı aramak yerine daha çok düşündürücü, derinlere daldırıcı, tefekkür ettiren bir düşünce tarzına yönelmektedirler. Genç yetişkinleri daha çok büyük olaylar etkilemekte ve düşündürmektedir. Onlar daha çok sağlam bir temel, bir 'güven dağı' aramaktadırlar. Bu sonuçtan, genç yetişkinlerin dini yönelimlerini ve sosyalleşmelerini daha bireysel sürdürdükleri ve aralarında bu yüzden daha farkların olabileceği ortaya çıkmaktadır. Nitekim çocukken birey, oyunlarla ebeveynlerinin norm ve değerlerinden, dini tutum ve davranışlarından etkilenmektedir. Yetişkin olduğunda ve toplumda bir rol sahibi olduğunda ise, insan daha bilinçli bir şekilde hayatını düzenleyecek olan dini ve değer kurallarını seçmektedir (Visser, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 170).

Kısacası, yetişkin toplumsallaşması, birincil toplumsallaşmadaki gibi, yeni inanışların, tutum ve davranışların edinildiği bir süreçtir (evlilik, meslek vs. gibi). Farkı ise; bu süreçte önceki süreçte öğrenilenlerin 'test edildiği' süreç, yani daha çok gerçek hayatı kapsayan bir süreç olduğudur (Çoştı, 2009: 69).

6. Hollanda Türkleri, Kimlik ve Dini Yaşam

6.1 Hollanda, Türkler ve Göç

İkinci Dünya Savaşından sonra Avrupa'da büyüyen ekonomi yabancılara iş sağlamıştır. Bu işi sağlayan ülkelerden Hollanda ülkesi, İtalya, İspanya, Portekiz ile yaptığı gibi, 1964'te Türkiye'yle ve 1969'da Fas'la 'yabancı çalışan iş anlaşması' imzalamıştır. Bu anlaşma ile o yıllardan sonra Hollanda'ya binlerce Türk çalışanı gelmeye başlamıştır. 1974'te bu anlaşma bitmesine rağmen yine de düzensiz çalışma şartıyla, çalışanların kalmasına izin verilmiş ve o yıl Türk çalışanların sayısı 5640 olmuştur. Bu sayının artması göçmenlerin ailelerini getirtmelerinden kaynaklanmaktadır. 1975'te Türkler, Hollanda'da zencilerden sonra en büyük azınlık olmuşlardır. 2007'de ise Türkler azınlık grupların en büyüğü sayılmıştır (Ersanilli, 2010: 37, 38). '80'li yıllarda Hollanda'daki Türk ve Faslılara 'azınlık' kelimesi kullanılıyordu. Azınlık kelimesi, ACOM isimli Hollandalı bir kuruma göre, kültürü ve dış görünüşü farklı olan grup insanlara denilmektedir (Pels, 1982: 40; CBS, 2009: 16).

Hollanda'ya iş göçü yapmış olan Türkleri iki kategoriye ayırmak mümkündür: köyden gelenler ve şehirden gelenler. Araştırmaya göre 1976 yılında NS'te (Hollanda Demiryolları) çalışan Türklerin %45'i köyden gelmektedir. Çoğu Türklerin göç motifleri ekonomik faktörlerden kaynaklanmaktadır. NS'te çalışan Türklerin çoğu evde kendi dillerini konuşmakta ve kendi yemek alışkanlıklarını sürdürmektedirler. Genelde Türklerin Hollanda standartlarına göre eğitim durumları düşüktü. Yüksek tahsilli olan Türkler ise, mesela yemek ve dil yönünde tamamen Hollanda ve Avrupa kültürüyle entegre olmuşlardı. Onlar genelde dini yönden de değişime girmişlerdir. Yüksek tahsilli olmayanlar ise dinlerini aynı yaşamaktadırlar. Onların aynı zamanda işgücü piyasasının ikincil sektöründe, düşük maaşlarla ve kötü şartlarda çalıştıkları da görülmüştür. Birçok yönleriyle farklı olan Türk azınlıkları, kıyafet tarzı yönünden kadınlar erkeklerden daha çok ayırt edilmektedir. Çoğu Türk kadınları o zaman ya kültür, ya da inanç olarak başlarını örtmekteydiler ve bu yüzden Hollandalılar tarafından daha çabuk tanınmaktalardı (Pels, 1982: 30-33).

1978-'79 yıllarında Hollanda'da ortalama 190.000 Türkün yaşadığı saptanmış² ve bunların çoğu büyükşehirde, endüstriyel bölgelerde ya da eski mahallelerde ikamet ettikleri görülmüştür. Türklerin o zamanda birbirlerine çok bağlı oldukları ve güçlü grup uyumuna sahip oldukları da görülmüştür. '80li yılların sonuna doğru da yabancıların, yani Türkler de dâhil, etnik kurum açılışları görülmüştür. Bu kurumlar dini, kültürel ya da siyasi temelli açılmışlardır (Pels, 1982: 34-36, 69).

1970'lerin sonunda Türk çocuk ve gençler de, ailelerin durumlarından etkilenmekteydi. 1979 Hollanda'sında 50.000 civarında 0-20 yaş arasında çocuklar bulunmaktaydı. O zamanki çocuklar, ülkelerinde bir süre babalarından ayrı yaşadıkları sonra Hollanda'ya gelmiş ve bazıları bir süre annelerinden de uzak yaşamıştır. Ancak genel olarak Türklerin çocukları o zamanlarda ailelerine çok bağlıydı. Türk kadınlarının yarısı o zamanda çalışıyordu. Bu yüzden evin büyük kızları ev işini üstlenmek zorunda kaldıkları için eğitimlerinden mahrum kalabiliyorlardı. Çalışan kadınlar genelde çalışmayan kadınların yaşlarına göre küçüktü ve daha çok şehirden gelen modern ailelerdendi. Türk erkek çocukların ve gençlerin ise görevleri ev dışındaydı, kızların ise ev içerisinde. Bu sebepten dolayı Türk kızları izole olmaya daha çok yakındı. Erkekler ise daha özgürdü; fakat toplumsal olarak daha çabuk 'bozulmaya' yatkındı. Hollanda'ya gelen ilk Türklerin eğitim durumları düşüktü, çocuklarının ise onlardan daha yüksekti fakat yine de ortalamaları yerli Hollandalı çocukların eğitim durumlarından düşüktü (Pels, 1982: 66-70).

Ayrıca o zamanlarda bile iş sektöründe yabancı düşmanlığı veya ırkçılık vardı. '80'li yıllarında Hollanda'nın 'Sosyal-Kültürel Raporuna' göre Hollandalıların yabancılara karşı farklı alanlarda ırkçılıkları tespit edilmiştir. Bu yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık Türklerin iş olanaklarını da negatif yönde etkilemekteydi (Pels, 1982: 38, 70).

6.2 Diasporada Kimlik İnşası ve Sosyalleşme

Göçler, tarihten beri insanı ve toplumu etkilemekte ve değişimlere sebep olmaktadır; Castles ve Miller'ın da (2008) *"Göç toplumsal değişimin neden olduğu kolektif bir eylemdir ve hem göç alan hem de göç veren ülkedeki bütün bir toplumu etkiler"* sözü

² Hollanda Merkez İstatistik Ofisine göre:

<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37556&D1=0-44&D2=1,11,21,31,41,51,61,71,81,91,101,111,I&HD=130605-0926&HDR=G1&STB=T>, 24 Aralık 2014

buna mukabildir (Yıldız, 2009: 22). Bu etkilenmeler ve değişimler ile birlikte yine yeni kavramlar, teoriler ortaya çıkmaktadır.

Hollanda'daki Türkler gibi göç eden insanlar için ilk kullanılan kelime 'diaspora' kelimesidir. Diaspora kelimesi Yunanca dilinden türemekte olup, 'dağılmak', 'yayılmak' anlamına gelmektedir. Diaspora kavramı ilk olarak, Babil sürgününden sonra farklı ülkelerde toplanan, Yahudiler için ve Ermeniler için de, daha sonra ise farklı ülkelere göç eden insanlar için kullanılmıştır (Kaya, 2000: 61; Yıldız, 2009: 43). Diasporalar klasik ve modern olarak ayrılmaktadır. Klasik diasporaların en önemli özellikleri zorunlu göçtür ve beraber yaşadıkları toplumdaki toplumsal ve kültürel unsurlarla aralarında sınırların olmasıdır. Modern diasporaların özellikleri ise toplumsal bir kategori olarak görülmemeleri ve ticari kapitalist, mülteci ya da işçi gibi yurdunu terk etmiş grup insanlardan oluşmasıdır. Safran adlı diğer bir araştırmacıya göre diaspora özelliğinin koşullarından bir tanesi, bir gün anavatana dönüş isteğinin olmasıdır. Ancak Clifford bu koşulu daha çok eski diasporaların tanımı için uygun bulduğunu ve geri dönme isteğinin artık diasporik gruplarda o kadar yaygın olmadığını savunmaktadır (Akt. Kaya, 2000: 61-63).

Diaspora oluşumu ile birlikte göçmenlerde diasporik bilinç ve bununla beraber diasporik kimlik gelişmektedir. Diasporik bilinç insanlarda televizyon, medya, internet gibi uluslararası iletişim ve ulaşım sayesinde yayılmaktadır. Bu bağlamda örnek olarak Türkler diasporik bilinç ile diğer göçmen Türkler ile 'din' ve 'vatan' unsurları üzerinden uluslararası iletişim kurabilmekte ve bulundukları ülkedeki 'iktidar hegemonyasını' bir nevi kırabilmektedirler. Göçmenler kimliklerini, yani aslında diasporik kimlik güçlerini böyle oluşturmaktadırlar (Kaya, 2000: 63, 64).

Diasporik kimliklerini açıklayan ve işçi göçmenler için kullanılabilen iki tür yaklaşım var: uluslararası ulaşım ve iletişim sayesinde gelişen yeni diasporik kimlik veya bilinç yaklaşımı ve yeni kültürel üretim ve anlatım biçimiyle gelişen diasporik kimlikler yaklaşımı. Birinci yaklaşım, var olan kültürlerin yayılması ve entegre olmasıyla gelişen diasporik kimlikleri anlatmakta, diğer yaklaşım ise yeni kültürel üretim ve anlatım ile gelişen diasporik kimlikleri anlatmaktadır. Diasporik kimlik, kültürlerin sürekli birbirleriyle etkileşimde bulunarak, diyaloglarının ürünüdür. Hall'a (1990) göre diaspora, farklılıklar içinde yeniden kimlik oluşturma eyleminin anlamıdır. Bu kimlikler, devamlı değişen, dönüşen ve yeniden üretilen kimliklerdir (Akt. Kaya, 2000: 65-67; Özkırımlı, 2008: 142). Kùltürleri sürekli birbirleriyle etkileşimde

bulunarak diasporik kimlik üreten toplumlar, çokkültürlü toplumlardır. Çokkültürlülük, birçok etnik ve kültürel grupları barındıran toplulukların özelliğidir. Göçler bu anlamda çokkültürlülüğe sebep olmaktadır (Kaya, 2000: 94; Yıldız, 2009: 22, 26). 'Kültürleşme' ile bu toplumlar (genelde Batı Avrupa), çokkültürlü toplumlarda oluşan toplumsal eşitsizliği gidermeye çalışmakta, azınlık gruplara aynı haklar ve çalışmaktadırlar. Ancak Russon gibileri bu 'çokkültürlülük' ideolojisini eleştirmekte ve kültürlerin bu şekilde kaynaşmasını engellediğini anlatmaya çalışmaktadır (Akt. Kaya, 2000: 95-99; Yıldız, 2009: 26).

Hollanda'da tarihsel olarak 'kültürel çoğulculuk', kabul görülen bir modeldir. 20. Yüzyılın başından beri çeşitli din ve ideolojilere yer verilmiş ve 'sütunlaşma' (*verzuiling*) sistemine koyulmuştur. Bu modele göre Hollanda'da Katolikler, Protestanlar, Liberaller ve Sosyalistler desteklenmektedir. Uluslararası göçmen aldıktan sonra Hollanda bu göçmenlere sütunlaşmada yer vermese bile, politik olarak göçmenlerin kültürel kimliğini tanımakta, kurumsal maddi destek vermekte ve seçme ve seçilme hakkı tanımaktadır. 'Çokkültürlülük' 80'li yılların başında Hollanda'da, göçmenlere kendi kimliklerini koruyarak yaşamalarına imkân vererek, etnik azınlık politikasıyla tekrar hayata geçmiştir. Bu politika aynı zamanda Hollanda'nın temel değerlerine uyma zorunluluğu da içermektedir. Ancak son senelerde sözde uyum politikalarıyla Hollanda, göçmenlerin sütunlaşmasına engel olmaya çalışmaktadır. Mesela entegrasyonu engelliyor mazeretiyle, göçmenlere göç edilen ülkeden biriyle evlenip, onu Hollanda'ya getirtmek yasaklanmaktadır. Bu politika sırf Türk ve Faslılar için uygulanmaktadır. Bu gibi politikalardan dolayı bazılarının göre Hollanda'da çokkültürlülüğün hakkı verilmemektedir (Yıldız, 2009: 32, 33).

Diaspora insanları tarihten itibaren ulus dışı bir anavatan, millet ve etnik kimliğe aidiyet hissetmektedirler ve bunu korumaya çalışmaktadırlar (Yıldız, 2009: 43). Davis'in Castells'dan (1997) yaptığı alıntıya göre artık çağdaş toplumlar, bir 'ağ toplumudurlar' ve aidiyetlerini milletler ve devletler artık belirlemiyor; onun yerine 'kurgulanmış kimlik cemaatleri' oluşmaktadır. Kimlik cemaatleri ile aynı aidiyetleri hisseden grup insanların kimlikleri anlaşılabilir. Aidiyette duygusallık boyutu vardır (Elspeth Probyn, 1966) ve diaspora insanlarına 'hasret' ve 'özlemek' konularında benzermektedir. Aidiyet terimi, Oxford sözlüğüne göre üç farklı tanım içermektedir; üye olmak, yerleşik veya ilişki içinde olmak ve bir ortama ya da sınıfa yerleştirilmek,

uygun olmak. Diasporadaki insanlar gibi aynı gruba ait olanların bile aidiyetleri cinsiyet sınıf veya yaşam yönünden farklı gözlemlenebilmektedir. İnsanlar birçok toplumsal ve siyasal birlikteliklere kendini ait hissedebilmekte ve belli bir derecede aktif olup, 'hayali cemaat' kurabilmektedirler. Diasporada yaşayan insanlar sadece bulundukları, yaşadıkları ülkeye veya topluma değil, geldikleri ülke veya topluma da kendilerini bağlı hissetmekte ve hasret içinde olmaktadır (Özkırımlı, 2008: 140-142, 153).

Kimlik, bir gruba veya topluluğa kendini ait hissetmek ve o yapıdan olduğuna inanmak demektir. Kişi kendini birçok yere ait hissedebilmektedir (cemaat, etnik grup, din vs.); buna da 'çoklu kimlik' denilmektedir (Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 105). Avrupalı Türkler iki farklı kültür arasında gidip geldikleri için ve bu yüzden çift yönde sosyalleştikleri için, diasporik bir kimlik ve aidiyete sahiptirler. Bu diaspora kimlik sahipleri teknolojik gelişmelerden dolayı hem anavatanı hem göç edilen vatanda aynı anda yaşayabilmektedirler. Bu yüzden çoklu kimlikler ve çokkültürlü ve çok etnikli toplumlar ortaya çıkmaktadır. Avrupalı Türklerin çift yönlü aidiyet bağlarına dayalı kimlikler her iki toplumdan da dışlanmaya sebep olabilmektedir. Her iki toplumda, bu kişiyi diğer ait olduğu topluma 'itebilmektedir' (Yıldız, 2009: 44-46).

Kimlik, insanın hem kendisini diğerlerinden farklılaştırır hem de diğerleriyle özdeşleşmeyi sağlar. Kimlik insanın doğumundan itibaren aile ve sonraki ajanların katkısıyla, bir sosyalleşme süreciyle inşa edilir. Avrupalı Türkler, çifte sosyalleşme süreci geçirerek kimliklerini inşa etmektedirler. En başta en önemli nokta ise bu süreçte iki dilin aynı anda öğrenilmesidir. Avrupalı Türkler çift yönde sosyalleşirken hem kendi kültür ve değerlerini öğrenmekte hem de göç edilen ülkenin norm ve değerlerini öğrenmektedirler. Yeni nesil Türkler bu iki farklı toplumun değerleri arasında kalmakta ve kimlik bunalımına girebilmektedirler. Dolayısıyla bu çift yönlü aidiyet duygusunu da körüklemektedir (Yıldız, 2009: 36-38). Kimlik bunalımına girmeyenler ise, yine de iki kimlikle yaşayabilmektedirler. Ayhan Kaya'nın Berlin'deki Türk gençleri üzerine araştırmasını yaparken, onlara vatanlarının neresi olduğunu sorduğunda, vatanlarını o an bulundukları şehir/mekân olarak görebildiklerini cevabını almıştır (mesela Hollanda'nın Amsterdam şehri ya da Türkiye'ye izine geldiklerinde, memleketleri olan şehir). Bu demektir ki birden çok vatandaşlık hissi de olabilmektedir. Birden çok vatani benimseyen bu kimlikler, 'çok-yerlilik'

(*multilocality*) kavramı ile eşleşmektedir. Nitekim ‘mültikültürel’, ‘çokkültürlülük’ kavramının bir diğer anlamıdır (Kaya, 2000: 130).

Hollanda’daki Türklerin hayatları birçok araştırmada yer almıştır. Ele alınan iki araştırmada (Pels & De Grujter, 2006; Crul & Heering (Ed.), 2008), Hollandalı Türk genç kadınların günlük hayatları, gelişmeleri, karşılaştıkları olaylar hakkındaki fikirleri, aidiyet hisleri ve kimlikleri ve dini davranışları analiz edilmiştir. Pels ve De Grujter’in “*Yabancı Kadınların Eşitlik ve Özgürlük Hedefi*” adlı araştırmasında, araştırma kitlenin (60 kadın) %40’ına yakını Türk genç yetişkin kadından oluşmaktadır. Bütünü anne olan bu Türk kadınlar, genel olarak Hollanda’nın büyükşehirlerinde ikamet etmekte, çoğu orta düzeyde eğitim almış olup, çalışmaktadır (düşük düzeyde iş ya da gönüllü iş/başka faaliyet) (Doğan, 2006, (Ed.), Pels & De Grujter: 37-45). Kendi gelişimleri, ekonomik, sosyal ilişkiler ve topluma ayak uydurma gibi faktörler için çalışan bu kadınlar yine de bazı engellerle karşılaşabilmektedirler. Bu ‘engelleri’ kadınlar, kendi gelişim ve sosyalleşmelerine de engel görmekteler. Mesela evin bakımını, çocukların ilgi ve zaman isteyişini ve evliliklerini, hayattaki hedeflerine ve kişisel gelişimlerine ‘engel’ görebilmektedirler. Bunların dışında işyerindeki ya da kamusal/kurumsal alandaki negatif ortam, Müslümanlar ve İslam hakkında oluşturulan negatif imajdan dolayı günlük hayattaki ayrımcılık ve özgüven eksikliği de Türk kadınların gelişimlerini ve sosyalleşmelerini zorlaştırabilmektedir. Kadınların kendilerine yardımcı kaynak olarak sadece eşlerini, kayınvalideyi/kayınbabayı ya da kendilerinden gelen dürtü ve hırsı, görmeleri, doğrusu ilgi çekmektedir. Ayrıca bu kadınlar önceden daha çok var olan sosyal kontrole artık fazla önem vermemektedirler. Özgüvenleri artmış ve kendi kontrollerini ellerine almış durumdalar (Pels & De Grujter, 2006: 128-130, 142, 164-166).

Crul ve Heering’in editörlüğünde, Groenewold tarafından yapılan “*Kimlikler ve Kültürlerarası İlişkiler*” adlı araştırmada (2008: 105, 109, 111), Amsterdam ve Rotterdam şehirlerdeki ikinci nesil Türk ve Faslıların aidiyetleri, kimlikleri ve kültürlerarası ilişkileri analiz edilmiştir. Bu araştırmanın motifi, var olan gruplar ile göçmenlerin arasındaki kültürel yönelimlerde uyumun gerçekleşip gerçekleşmediğini saptayabilmektir. Aynı zamanda ‘kültürel çoğulculuk’ denilen, bu oluşumu gösteren araştırma sonuçlarına göre, Türk kadınların çoğu başta kendilerini hem Türk hem de Müslüman kimliğinden saymaktadır. Bu kadınların yarısından fazlası kendisini bulundukları şehirden (Amsterdam/Rotterdam) saymakta ve yarısına yakın kendini

Hollandalı saymaktadır. Yani mahallî şehir, yaşanılan ülkeden kimlik konusunda daha ağır basmakta olduğu görülmekte ve kitlenin kendilerini aynı anda birden çok kimliğe ait hissedebildikleri anlaşılmaktadır.

Crul ve Heering araştırma sonuçlarına göre Türk kimliğin göstergesi olarak, ikinci nesil Türklerin, birinci nesil Türklere nazaran, hem kendi anadillerine hem Hollanda diline hâkim oldukları ortaya çıkmaktadır. Dillerini kendi aralarında kullandıkları gibi eşleriyle de çok kullanıyorlar. Türklerin bu ulusluluk yönelimleri (ailelerinin geldikleri ülkeleriyle olan bağlantıları) araştırılırken, %40'a yakını hem Hollanda hem Türk televizyon kanallarını izledikleri; çoğu, ortalama her sene farklı sebepler için Türkiye'ye seyahat ettiği ve evde kendi değerlerine ve geleneklerine göre yaşamayı savunduğu ortaya çıkmıştır. Araştırma sonucuna göre ise, etnik grubuna sıkı bağlı olanla dine sıkı bağlı olanla benzerlik ve bir bağlantı gözükmektedir (Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 112, 113, 115, 119, 120).

CBS araştırmasına göre inançlıların, dine yakın olanların, toplumsal katılımları daha çok olduğu öne çıkmıştır. Toplumsal katılımlardan kasıt, gönüllü işlere katılımdır. Bu kategoriye gençlik çalışmaları, eğitim, bakım, spor, hobi, kültür, felsefe, işgücü ve politika gibi toplumsal alanlar girmektedir. Spordan sonra felsefe ve dini konularda gönüllü işler Hollanda'da çoğunlukta gözükmektedir. Üçüncü sırada ise eğitimdeki gönüllüler var. CBS'e göre Müslümanların dörtte birinin gönüllü işler yaptığı görülmektedir. Aynı zamanda inançlı Türkler, inançlı olmayanlara nazaran daha çok gönüllü işlerde yer aldıkları ve daha çok derneklere üye (%60) oldukları görülmektedir. Bu yüzden camiye gidenler ile gönüllü iş yapanlar arasında bir bağ görülmektedir. Türklerin ve Müslümanların bu gönüllü işlere katılımı toplumsal katılımı desteklediği gibi, sosyalleşme hayatlarına da katkı sağlamaktadır (CBS, 2009: 47-49, 124, 125).

Crul ve Heering'in editörlüğünde gerçekleştirilen 'Türklerin kültürlerarası ilişkiler' üzerine olan araştırmada, Türklerin çoğunun, Hollandalılar ile Türklerin arasındaki ilişkinin kalitesini iyi ve samimi bulduğu, ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda Türklerin üçte biri ise diğer kültürlerle Amsterdam'da beraber yaşamayı bir zenginlik olarak görmekte ve yaklaşık yarısı farklı dinlerden insanlarla beraber Amsterdam'da yaşamayı iyi bulmaktadır. Bu yüzden Türklerin büyük çoğunluğunun ırkdaşlarına ve genel olarak da Müslümanlara karşı gayet pozitif hislere sahip oldukları gözlemlenmektedir. Ancak Hristiyan ve siyahi renktekilere ortalamadan biraz fazla

pozitif hislere, Faslılara ise biraz negatif hislere sahip oldukları da şaşırtıcı gözükmektedir (Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 122, 123).

Hollanda'daki Türklerin sosyal ilişkileri üzerine CBS de bir araştırma yürütmüştür. Araştırmada Türklerin diğer Müslümanlarla olan ilişkilerine ve Müslüman olmayanlarla olan ilişkilerine bakılmıştır. Araştırmaya (CBS, 2009) göre Müslümanlardan genelde Türkler ve Faslılardan, dini toplantılara ve buluşmalara daha çok katılanlar, kendi grubundan olmayan ya da dinden uzak olan ve Müslüman olmayan insanlarla daha az bir araya gelmektedir, daha az onlarla sosyal ilişkiler kurmaktadır. Bunun sebebi toplantıların bu yöndeki yönlendirmelerine, ya da toplantıların ve buluşmaların çok olmasına ve ister istemez kendi grubun insanlarıyla daha çok karşılaşp, onlarla daha çok sosyal ilişki kurulmasına bağlanabiliyor. İnançlı Türklerin %71'i daha çok kendi grubuyla temas halinde, %23'ü ise hem kendi grubuyla hem yabancılarla yarı yarıya temas halindedirler. İnançlı Türklerin %44'ü hiçbir zaman bir yabancıyı ziyaret etmemekte, %47'si ise bazen ziyaret etmektedir. Amsterdam gibi Müslümanların çok bulunduğu yerlerde ise komşuluk ortalamaya göre daha az belirlemektedir (CBS, 2009: 119, 120, 124, 125).

6.3 Hollanda'da Din, Müslümanlar ve Özelde Türkler

Hollanda'da 20. Yüzyılın yarısında, anayasal reformdan sonra sekülerleşmenin başlaması, dinsizliği de arttırmıştır (resmi din belirtmesi 1970'ten sonra azalmıştır). 1970'li yıllara kadar Hollandalılar kiliseye giderdi ancak sekülerleşme süreci onların dini yaşantısını etkilemiş ve kilise ile bağlarını artık koparmaya başlamıştır. Fakat Batılı olmayan göçmenlerin gelmesiyle din, Hollanda'da farklı bir önem taşımaya başlamış ve onlar hem etnik hem de dini-kültürel kökleriyle Avrupa'nın sosyo-kültürel yapısını tekrar yapılandırmışlardır. 2002'de Hollanda'nın %40'ı kendini bir dinden saymamakta, %31'i Katolik, %21'i Protestan ve %5'i ise Müslüman sayılmaktadır. Amsterdam'da ise %49'u dinsiz, %22'si Protestan, %14'ü Katolik ve %10'u Müslümandır (Şahin, 2008: 89; Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 106; CBS, 2009: 15, 22).

Ancak İslam dini, medeniyeti sarsacak düşüncesiyle, Avrupa'nın Hristiyan-Yahudi geleneğine yabancı olarak değerlendirilmiş, Avrupa'nın karşıtı olarak görülmüştür. Avrupa '70'li ve '80'li yıllarda gerçekleşen göçün geçici olduğunu düşünmüş ve göçmenlerin iş süreçleri bittiğinde hem bavullarını hem de din ve kültürlerini alıp

götüreceklerini sanmıştır. Bu yüzden İslam dinine bir süre “göçmen dini” olarak bakılmıştır (Şahin, 2008: 90).

İlk kuşak göçmenlerin geleneğe dayalı dinleri tartışılırken, sonraki kuşakların ise etnik ve kültürel bağlardan bağımsız ve Avrupa değerleriyle barışık bir “Avrupa-İslam’ı/Euro-İslami” tartışılmıştır. Yeni kuşak Müslümanlar Avrupa’da doğup büyüdüleri için, Avrupa’nın sosyo-kültürel değerlerini ve yaşantısını daha iyi bildikleri için İslam dinini yeniden tanımlamaya gitmişlerdir. Avrupa bu şekilde Müslümanları tek tipleştirmeye yönlendirirken bir yandan onları radikalizme de ittiği söylenmektedir. 11 Eylül saldırıların İslamiyet’le bağdaştırıldığından dolayı da, Avrupa İslam’a, Euro-İslam algısı dışında birde İslamofobi korkusunu geliştirmiştir (Şahin, 2008: 91-93).

İkinci kuşak Türkler, birinci kuşak Türklerden, dine daha bilinçli bir şekilde yaklaşmaktadırlar. Bunun sebebi, Hollanda’yı daha erken yaşlarda tecrübe etmeleri, Hollanda’nın değer yargılarını ve bakış açısını daha iyi anlamaları ve buna karşın tutum ve davranışlarını daha iyi sergileyebildiklerindendir. İkinci kuşağın kurumsal olarak daha çok yerel halkla karşı karşıya gelse bile, seküler ile din karşı karşıya gelse bile, bu nesil daha çok dini kimliğini korumaya çalışmaktadır. Nitekim Hollanda’da sekülerleşme olsa bile, Hollanda’da din bireyselleşmiş ve demokratikleşmiştir, yani resmi olarak artık belirgin değildir (din özel alana inmiştir ve ‘görünmez’ hale gelmiştir). Bu yüzden Hollanda’dakiler, Müslümanlar ya da Müslüman olmayan Hollandalılar, hayatlarına hala bir anlam vermek istemektedirler ya da dinlerini bireysel yorumlayıp yaşamaktadırlar (Visser, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 171; Şahin, 2008: 98; CBS, 2009: 23).

Müslüman ve Türklerin dini düşünce ve yaşantıları üzerine yapılan araştırmalarda, Türklerin çoğu kendilerini Müslüman olarak ve İslam dinine mensup bireyler olarak lanse etmekte ve dini katılımları farklı olsa bile, İslami değerler ve ameller aile hayatında önemli bulunmaktadır. Nitekim araştırmaya göre ikinci nesil Türklerin çoğu İslam diniyle yetiştirilmiştir. Türk genç yetişkin kadınlar üzerine yapılan bir araştırmaya göre din, hayatlarına yön ve destek veriyor, güzel ve iyi şeyleri, çalışmak ve okumak gibi gelişmeyi teşvik ediyor. Ancak Türklerin çoğu, dini, Allah ile kul arasında özel bir mesele olarak görmektedir. Bu yüzden mesela Türklerin %40’ı dinin kamu ve sosyal hayatta temsil edilmemesi gerektiğini savunmaktadır. Ona karşın eğitimde farklı düşünmektedirler. Araştırmaya göre Türklerin çoğu okullardan

dini sembollerin kaldırılmamasından taraftar (Visser, 1987, (Ed.): Andree & Steegman: 172; Pels & De Grujter, 2006: 139, 141; Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 107, 114, 116, 117; CBS, 2009: 117).

Türklerin dini katılımları konusunda da ayrıcalıklar vardır. Türkler Hollanda'da, camiye çok ziyaret eden ya da orda namaz kılan bir topluluk olmadığı görülmektedir (%50 çok nadir ya da hiç gitmiyor). Kadınları ise erkeklerden daha da az gitmekte ve dinleri ile de daha az amel ettikleri söylenmektedir. Türklerin, özellikle genç yetişkinlerin %40'ı ise ayda en az bir kere camiye gitmekte ve dörtte biri ise haftada bir gitmektedir. İslam ile bağ hep var gözükse de, mesela gençlerin ya da genç yetişkinlerin dini programlara ya da törenlere katılımları gittikçe azaldığı gözükmemektedir; özellikle tahsilli ve maddi durumları iyi olanların. Ancak araştırmaya göre Hollanda'da camiler kendi gruba yönelimi güçlendirmektedir ya da toplumsal bütünleşme ve katılımı desteklemektedir. Bu oluşumlar ise Türklerin dini sosyalleşmelerine katkı sağlayabilmektedir (Pels & De Grujter, 2006: 143; Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 114, 115; CBS, 2009: 117-119).

Dini katılım, dindarlık üzerine araştırmalarla da gözlemlenebilmektedir, ancak dindarlık, dini kimlikli olmaktan kendini bir dinden saymaktan ayrı tutulmalı (Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 115). Hollanda'da Sociaal Cultureel Planbureau (Sosyal Kültürel Planlama Bürosu, SCP) tarafından yapılan "Hollanda'da Müslüman 2012" adlı geniş araştırmaya göre, yukarıda da görüldüğü gibi, Türkler diğer Müslümanlara nazaran (mesela Faslılar) daha az dindar gözükmemektedir. Ancak, ayrı bir bulguya göre de tahsilli Türk gençlerinde daha dindar olanlar da var. Bu bireyler, ebeveynlerine ya da tahsilli olmayanlara nazaran, dinlerini daha bilinçli ve daha bireysel yaşama taraftarıdır. Hem kurallara daha özgür yaklaşmakta hem de kendi kararlarını kendileri vermektedirler. Yine SCP'nin 2009 ve 2011 yıllarındaki araştırmalarına göre Müslümanları tiplere göre kategorilere ayırmıştır. Bu tipolojiye göre beş çeşit Müslüman modeli ortaya çıkmaktadır; 'amel eden Müslüman', 'özel alanda amel eden Müslüman', 'helal gıda Müslümanı', 'amel etmeyen Müslüman' ve 'diğer'. Hollanda'daki Müslüman Türklerin çoğu, yani %27'si, bu tipolojiye göre 'özel alanda amel eden Müslümanlardan', %26'sı 'amel eden Müslümanlardan', %22'si helal gıda Müslümanı, %18'i 'amel etmeyen Müslümanlardan' ve %7'si ise 'diğer' gruptan. Amel eden Müslüman tipine göre bu kişi, hem ibadet konusunda hem sosyal alanda amel etmektedir. Bunlar

hem camiye gitmektedirler, nerdeyse günlük beş vakit namaz kılmaktadırlar, her zaman Ramazana katılmaktadırlar ve helal gıda tüketmektedirler. ‘Özel alanda amel eden Müslüman’ tipine göre kişi bir önceki tipten farklı olarak camiye daha az ya da hiç ziyaret etmemektedir. ‘Diğer’ tipi ise, farklı amel tarzı olan kişi için kullanılmaktadır. ‘Amel eden Müslüman’ tipinden olanların çoğu 25-44 yaş arası, genç ve orta yetişkinlerden oluşmaktadır, yani Türklerin %26’sı (Groenewold, 2008, (Ed.), Crul & Heering: 125; SCP, 2012: 97, 100, 101, 108).

6.3.1 Hollandalı Türklerin Dini Sosyalleşmesinde Ailenin Etkisi

‘Ailenin’ Hollandalı Türklerin dini sosyalleşmesine olan etkisi konusunda önemli bir araştırması bulunmuştur (Fleischmann, 2011). Belçika’nın Leuven Üniversitesinin (KUL), Hollanda’nın Utrecht Üniversitesi (UU) ile yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, Türk göçmen ailelerin ve toplumların çocuklarındaki etkili dini sosyalleşme, onların dini kimliğini ve devamlı dindarlıklarını genç yetişkinlik döneminde kuvvetle belirlediği analiz edilmiştir. Ebeveyni sürekli camiye, çocukların kendisi de Kuran derslerine gidenlerden, genç yetişkinlik döneminde dini kimlik ve amel konusunda daha dindar oldukları görülmüştür. Bu yüzden ailenin ve toplumun hala kuşaklararası dini diriliğin devamında anahtar rolü oynadığı söylenmektedir. Göçmen Türklerin, çocukları Kuran derslerine gönderme gibi, açıktan dini sosyalleşmeleri ve çocukların ebeveynleriyle camiye ziyaret etmeleri gibi, dolaylı dini sosyalleşmeleri, çocukların birincil dini sosyalleşme dönemlerinde dini kimliklerini ve davranışlarını belirlerken, dini inanç ve ortodoksileri ise sırf dolaylı dini sosyalleşmelerine önemli bir şekilde bağlı olduğu da ortaya çıkmaktadır. Araştırma sonuçlarından bir tanesi, Türklerin dindarlığı onların kaynaşmış toplum olduklarından kaynaklandığını söylemektedir. Kaynaşmış toplumlarda ailenin dini sosyalleşmeye etkileri daha kuvvetli görülmektedir. Etkili dini sosyalleşme için anlaşıldığı üzere kuvvetli etnik toplum dayanışması, belirleyici olmaktadır. Ayrıca kültürel yönelimler de dini aktarım ve dindarlığı kuvvetle etkilemekte ve müdahale etmektedir. Yani din ve dini alan, kültürel değişikliklere karşı hassas olduğu görülmektedir (Fleischmann, 2011: 118, 137, 138).

BÖLÜM 2: ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bilimsel çalışmalardan belli bir amaca ulaşabilmek ve çıkarımlarda bulunabilmek için, her zaman belli bir düzen ya da modele göre bir *araştırma yöntemi* belirlenmesi gerekmektedir (Aziz, 2010: 18). Her araştırma yöntemin bir *araştırma modeli*, *araştırma evreni* ve *araştırma örnekleme* vardır. Aynı zamanda her araştırma modeline ait *veri toplama tekniği* ve *veri analiz şekli* bulunmaktadır ki girişte verilen hipotezler test edilebilsin. Bu bölümde bu bilimsel çalışmanın sayılan noktalar ile araştırma yöntemi açıklanmaktadır.

1. Araştırmanın Modeli

Sosyal bilimlerde ve sosyolojide çeşitli araştırma modelleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın araştırma konusu belirli bir grubun (Amsterdam'daki Türk genç yetişkin kadınlar) sosyal hayatlarının ayrıntılarıyla ilgili (dini sosyalleşmeleri) olduğu, yani anlam dünyalarıyla ilgili olduğu için, araştırma modeli olarak niteliksel bir çalışma modeli seçilmiştir. Giriş bölümünde bahsedildiği gibi niteliksel araştırma modelinin tercih edilmesinin sebebi bireylerin dini ve sosyalleşme süreçlerini inceleyebilmek için onların düşüncelerine, davranışlarına, inançlarına ve etkilenmelerine inilmesi gerektiğindendir. Bu da nitel araştırma ile mümkün olmaktadır (Çoştı, 2009: 104).

Niteliksel araştırmalarda çok kullanılan tekniklerden bir tanesi, görüşme/mülakat tekniğidir. Mülakat tekniğiyle, gözlem ile elde edilemeyen, geniş açıklamalar gerektiren, bireysel anlamlara ulaşmayı sağlamaktadır. Başka bir ifade ile mülakat ile kişinin 'özel alanına' girmek mümkün olmaktadır (Kümbetoğlu, 2005: 71-73). Bu araştırma da bireylerin dini sosyalleşmelerine etki eden faktörler tahlil edileceği için, mülakat ve gözlem tekniği seçilmiştir. Araştırma sınırlılıklarında da belirtildiği gibi, bu mülakat tekniğinin en önemli özelliği olan yüz yüze görüşme, bu çalışma için gerçekleştirilemeyip, internet üzerinden gerçekleştirilmiştir. Mülakatlar mail aracılığıyla ulaştırılmış ve toplanmıştır. Bu sınırlı imkândan dolayı mülakat soruları geniş ve sayıca çok hazırlanmıştır. Böylelikle veriler, analiz için yeterlilik kazanabilmektedir.

Mülakatlar hazırlanırken bazı kriterler göz önünde bulundurulmuştur:

- Mülakatların Hollandalı Türklerin Türkçe seviyesine göre hazırlamak,
- Soruların konularını Hollandaca diline tercüme etmek,

- Gerektiğinde soruları da araştırma kitlesine Hollandacaya tercüme etmek,
- Ve soruların cevaplarını Hollandaca dilinde almaya açık olmak.

Gözlem tekniği ise alışılmış şekilde olmayıp farklı şekilde kullanılacaktır. Araştırmacı kişi olarak Amsterdam'da yaşanan zamanlarda birçok Türk genç yetişkin kadınların çevresinde bulunulmuş ve onlarla ilişki ve bağlantı içinde olunmuştur. Bu yüzden araştırma konusu ile alakalı yapılmış olan gözlemler ve tecrübeler hatırlanıp, aktarılacak ve analize dâhil edilebilecektir. Gözlemler için ayrı bir bölümde ayrılacaktır.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Her alan araştırmasında, araştırma konu ve amacına uygun bir araştırma evreni ve bir örneklem tercih edilmesi gerekmektedir. 'Araştırma evreni', üzerinde gözlem ve araştırma yapılması mümkün olan birey veya objelerin tümünü içerir, 'örneklem' ise araştırma evrenini 'temsil edebilecek' ve üzerinde araştırma yapılabilecek, sayıca daha az olan birey ve objelerin tümüdür (Aziz, 2010: 23).

Hollanda'nın Amsterdam şehrinde yaşayan Türk genç yetişkin kadınları bu çalışmanın araştırma evrenidir. Araştırma örnekleme ise, tesadüfi yöntem ile tespit edilmiştir. Yani Amsterdam'da yaşayan Türk genç yetişkin kadınlar olarak seçilen araştırma evreni için, örneklem olarak Türk ve 20 ile 35 yaş arasındaki olan kadınlar seçilmiştir, eğitim, mesleki ve başka özelliklerine bakılmaksızın. Bunun sebebi ise, kadınların sosyal çevreleri bu konu için daha önemli bulunduğu ve o açıdan bakılacağı içindir.

3. Verilerin Toplanması

Bu araştırmanın gerçekleşmesi için iki veri toplama aşamasından geçilmiştir. Birinci aşama olarak konuya ilişkin geniş bir kaynak ve literatür taraması yapılmıştır. Araştırma konusu ve alanı, yurtdışı, yani Hollanda ekseni olduğu için, literatür taramasında Türkçe, İngilizce ve Felemenkçe (Hollandaca) dillerinde tez, kitap, araştırma raporları, dergi, makale ve sempozyum bildirileri kullanılmıştır. Teorik bölümünü oluşturan bu aşamada, 'dini sosyalleşme' ve 'Hollandalı Türkler toplumu' ile ilgili konular incelenmiştir.

Veri toplamada ikinci aşama olarak, örneklem olarak tercih edilen Amsterdam'da yaşayan 24 Türk genç yetişkin kadın ile derinlemesine görüşme/mülakat yapılmıştır. Bu araştırmada özel alana ve anlam dünyasına girileceği için, sayı olarak 24 kişi yeterli görülmüştür. Anket teknikte istatistik veriler toplamak için sayıca çok kişi daha uygundur. Nitekim çalışma nicel değil nitel bir araştırmadır. Katılımcılar belirlenirken Türk kökenli bir kadın ve 20 ile 35 yaş arasında olmasına dikkat edilmiştir. Onun dışında eğitim/meslek düzeyi ya da sosyal-kültürel katılım dikkate alınmamıştır.

Daha önce de denildiği gibi, bu mülakatlar sınırlı imkânlardan dolayı, 1 kişi hariç, yüz yüze yerine e-mail aracılığıyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla mülakat soruları, yüz yüze görüşmedeki gibi ekstra açıklama veya soru sorma imkânı olmadığı için, hem sayıca çok, hem olabildiğince geniş tutulmuştur. Diğer 29 kişiden ise 1 kişi e-mail yerine ses kaydı ile soruları cevaplamış ve ulaştırmıştır.

Mülakat, araştırma konusuna ve amacına ilişkin 10 kategoriden oluşan 36 adet açık sorular içermektedir. Konular:

- *Aile ve akraba:* bu kategoride amaç, aile yapısını ve ilişkilerinin sosyalleşmeye etkilerini tespit etmektir.
- *Eğitim:* burada amaç bireyin eğitim düzeyini ve sosyalleşmeye etkisini öğrenmektir.
- *Yakın çevre ve arkadaş:* amaç, sosyalleşmeye etki eden yakın çevre ve arkadaşları öğrenmektir.
- *İş, meslek ve gönüllü iş:* amaç, bireyin (gönüllü) iş hayatını ve sosyalleşmeye etkilerini öğrenmektir.
- *Toplumsal çevre:* amaç, yakın çevre dışındaki toplumun sosyalleşmeye etkilerini öğrenmektir.
- *Kitle iletişim araçları:* amaç, kullanılan araçları tespit edip, sosyalleşmeye etkilerini öğrenmektir.
- *Çocukluk, ergen/gençlik ve yetişkinlik dönemleri:* amaç, bireyin hayatında önemli değişimleri ve sosyalleşmeye etkilerini tespit etmektir.
- *Genç yetişkinlik tecrübeleri:* amaç, bireyin genç yetişkin olarak sosyalleşmeye etki eden faktörleri tecrübe ediş şekillerini öğrenmektir.
- *Dini bilgi ve tecrübe:* amaç, bireyin dini bilgi ve tecrübe kaynağını öğrenmektir.

- *Çevrenin dini kimliğe etkisi*: amaç, bireyin yakın ve toplumsal çevrenin, onun dini sosyalleşmesine etki eden faktörleri tespit etmektir.

Mülakat soruları 'Ekler' bölümünde bulunmaktadır.

Mülakatı destekleyici olarak, araştırmada 'gözlemlene' tekniğine de başvurulmuştur. Araştırmacı, daha önce Hollanda'da yaşadığı için, konuya ilgisinden dolayı, o dönemde edindiği tecrübelerinden gözlemlerini çıkarmıştır.

4. Verilerin Analizi

Araştırma boyunca elde edilen verilerin analizini yapabilmek için, teorik çerçevenin daha çok öne çıkan 'sembolik etkileşimcilik' teorisi ile mülakatlar detaylı bir şekilde incelenmiş ve hipotezlerden yola çıkarak, veriler düzenlenip, içinden bulgular çıkarılmıştır.

Bu bölümde araştırmanın yöntemini belirleyen araştırma konusu, amacı, önemi, evreni, örnekleme ve araştırma teknikleri açıklanmıştır. Gelecek bölümde ise mülakat sonuçlarından ve gözlemlerden elde edilen bulgular yer alacak ve yorumlanacaktır.

BÖLÜM 3: BULGULAR VE YORUM

Bu çalışmanın alan araştırması için 25 genç yetişkin kadından oluşan bir örneklem grubu oluşturulmuştur. Bu örneklem grubu için belirlenen üç kriterin neticesinde; Amsterdam veya çevre illerde (Zaandam & Assendelft) ikamet eden, 20-35 yaş arasındaki Türk kökenli genç kadınlar seçilmiştir.

Mülakatlarda genç kadınlar tarafından verilen cevaplar bu bölümde analiz edilip, içlerinden gerekli bulgular çıkarılacaktır. Mülakat soruları (Ekler bölümünde) 36 adet olup, geniş ve ucu açık sorular şeklinde sorulmuştur. Katılımcıların çoğu, cevapları Türkçe dilinde, bazıları ise Hollandaca/Felemenkçe dilinde vermişlerdir.

Bu bölümdeki amaç, 'giriş' bölümündeki verilen hipotezleri, mülakat sonuçlarından çıkan bulgularla test edebilmektir. Bunun için mülakatın konularından çıkan sonuçlar özetlenecek ve içinden sosyalleşme ve dini sosyalleşme bağlamında bulgular elde edilecektir. En sonunda ise bulgulardan yola çıkarak hipotezler test edilecektir.

Ancak ilk paragrafta, örneklem grubun önemli bir özelliği olan ve onların 'dini sosyalleşmelerine' öncesinde belirli bir bakış açısı ile bakma gerekliliği görüldüğü için, onların göçmen kökenlerinden ve diaspora kimliklerinden bahsedilecektir. Bu unsurlar ise sonraki bulguları anlamaya ve algılamaya yardımcı olacaktır.

1. Örneklem Grubun Kimliği: Diaspora İkliminde Yaşayan Türk Genç Yetişkin Kadınlar

1.1 Genç Kadınların Ailelerinin Göç Süreçleri

1970'lerde Türkiye'den Avrupa'ya doğru gerçekleşen göçlerde, Türk vatandaşlarının yoğunlukla yerleştiği ülkelerden biri de Hollanda olmuştur. Bu göç vesilesiyle Hollanda'ya yerleşen gurbetçiler örneklem grubundaki kadınların ailelerini oluşturmaktadır. Hollanda'ya ilk, genç kadınların ya dedeleri ya da babaları göç etmiştir. Genelde önce babalar, genç yaşlarında, dedeler ile bir çalışma dönemi geçirmiş, daha sonra evlenmiş ve ailesini Hollanda'ya getirmiştir. Ancak örneklem grubundan birkaçının ailesi iş göçü ile değil, akraba vesilesiyle Hollanda'ya yerleşmiştir. Böylelikle de örneklem grubun çoğu Hollanda'da doğmuş ve yetişmiştir. Genç kadınların üçü ise ergenlik dönemine kadar Türkiye'de yaşamış, sonrasında Hollanda'ya yerleşmiştir.

Kimlik Analizi:

Amsterdam veya çevre illerinde (Zaandam & Assendelft) yaşayan Türk genç yetişkin kadınların göçmen aile kökenli olmaları ile farklı bir özellik taşımaları, kimliklerini de Türkiye’de yaşayan genç yetişkin kadınlardan farklı kılmaktadır. Hollanda doğumlu olup, Hollanda ve Avrupa kültürüyle ve aileden gelen Türk kültürüyle yetişmek genç Türk kadınları hem çift kültürlü hem de çift kimlikli, yani hem Türk hem Hollandalı, yapmaktadır. İki kimlik ile yetişmek bir zenginlik gibi gözükse de, birçok zaman problemlere yol açabilmekte ve bazen de kimlik bunalımına veya krizine sebep olabilmektedir. Ancak genç yetişkin olan örneklem grubun, daha çok gençlik döneminde yaşanan kimlik bunalımından veya krizinden, şikâyet etmemektedirler. Bunun yerine Batı’da İslam ve Müslüman düşmanlığının getirdiği problemlerle daha çok karşılaştıklarını belirtmektedirler.

2. Örneklem Grubun Demografik Bilgileri

Mülakatın ilk soruları katılımcıların genel özelliklerini özetlemek amacıyla hazırlanmıştır. Genel özellik olarak, yaş, doğma-büyüme-ikamet yeri, medeni ve ebeveynlik durumu, eğitim düzeyi, iş/meslek durumu ve sosyal-kültürel katılım konuları sorulması gerek görülmüştür. Bu veriler sonraki bulgular için gerekli bilgiler içermektedir.

Yaş dağılımı:

25 katılımcının en küçüğü 22 yaşında, en büyüğü ise 34 yaşındadır. Grubun çoğunluğu ise 28 ile 32 yaşları arasındadır.

Doğma-büyüme-ikamet yerleri:

25 genç kadının 20’si Amsterdam ilinde, beşi ise çevre illerinde ikamet etmektedir (Zaandam & Assendelft). Yine bu 25 kadının 19’u Hollanda’da, (bunlardan beşi Amsterdam dışında), altısı ise Türkiye’de doğmuştur.

Çevre illeri Zaandam ve Assendelft, Amsterdam bölgesine dâhil edilmesinin sebebi, o illerde yaşayan birçok insanın Amsterdam ile bağlantısının çok sıkı olmasından dolayıdır. İş yeri, okul, gönüllü işler ve dini görev ve sorumlulukların çoğu Amsterdam’dadır ve sosyal ilişkiler de orda sürdürülmektedir. Bu yüzden Assendelft ve Zaandam illerinde ikamet edenlerle de mülakat yapılmıştır.

Medeni ve Ebeveynlik durumu:

Örneklem grubun çoğu (15/25) evli ve bu kadınların dokuzu tek çocuklu, ikisi ise iki çocukludur.

Eğitim düzeyi:

25 genç kadının çoğu yüksek eğitim düzey mezunudur (10/25 Yüksek Meslek Okulu, 8/25 Üniversite), bir kısmı ise halen öğrencidir (yüksek düzey) ya da diplomasını almamıştır (7/25). Eğitim dalları olarak şu şekilde bir dağılım yapılabilir:

- 25 kişiden 12'si Sosyal Bilimler veya Eğitim alanında okumuş veya okumaktadır,
- 25 kişiden yedisi İktisat/Hukuk/İletişim gibi alanlarda okumuş veya okumaktadır ve
- 25 kişiden altısı Sağlık alanında okumuş veya halen öğrencisidir.

İş/Meslek durumu:

Kadınların yarısından fazlası maaşlı bir işte (15/25) ve bunların çoğu ise alanında bir işte çalışmaktadır (11/15). İş sektörleri olarak şu şekilde bir dağılım yapılabilir:

15 kişiden;

- Sekizi eğitim ve insan ilişkileri sektöründe,
- Dördü sağlık sektöründe,
- İki ekonomi sektöründe ve
- Bir kişi ise sanat sektöründe çalışmaktadır.

Genç kadınların işleri ve etkileri dini sosyalleşmeye etki eden faktörler bölümünde daha ayrıntılı açıklanacaktır.

Sosyal-Kültürel Katılım (Gönüllü İş):

Örneklem grubunda öne çıkan önemli bir özellik, bir kişi hariç bütün genç kadınların iş veya eğitimleri dışında gönüllü işlerde bulunmuş olmaları ya da halen bulunduklarıdır. Bu kişilerin çoğu dini kurumlarda başkanlık, idareci, görevli, ya da öğretmenlik pozisyonları üstlenmiş/üstlenmektedir (16/25). Grubun bir kısmı ise 'ev ödevi'/öğrenci derneklerinde görevli olmuş veya olmakta ve/veya ek ders öğretmenliği yapmış/yapmaktadır (9/25). Genç kadınların küçük bir kısmı ise yardım

kuruluşlarında da gönüllü ya da idareci olarak görevli olmuş ya da bulunmaktadır (6/25). Onun dışında küçük bir kısım, daha farklı gönüllü işlerde de bulunmuş ya da halen bulunmaktadır (6/25).

Bekâr olan genç kadınlar:

Bekâr olanların durumlarından kısaca bahsedilebilir. On genç bekâr kadının yarısı çalışıyor, üçü halen öğrenci ve diğer ikisi ise yüksek düzey mezunu, fakat işsizdir.

Örneklem grubun demografik bilgilerine bakıldığında, hepsinin yüksek tahsilli olduğu ve çoğunun çalıştığı görülmektedir. Teorik çerçevede de görüldüğü gibi, genç yetişkin insanın genel dönem özelliklerinden bir tanesi de iş veya meslek hayatının başlamasıdır. Onun dışında önemli dönem özelliklerinden olan evlilik ve ebeveynlik te, bu örneklem grubu için geçerlidir. Kadınların çoğu evli ve bunların çoğu yine ebeveynidir. Ayrıca iş dışında farklı görev ve sorumluluklara da sahiptirler. Bu da genç yetişkinlik dönemin özelliklerindendir.

3. Örneklem Grubunun Dini Yönelimleri

Mülakat sorularından birkaç tanesi genç kadınların dini yönelimlerini öğrenebilmek için sorulmuştur. Sorulardan bir tanesi şu şekildeydi: “*Müslümanlık sizin için nedir?*”. Bu soru, genç kadınların dine karşı tutumlarını ve davranışlarının motiflerini çıkarabilmek için gerekli görülmüştür.

Evli ve dış hekimisi asistanı olarak çalışan bir genç kadın şu cevabı vermektedir:

“Müslümanlık benim için her şeydir, hayatımı düzene sokan, kimlik, çevreme saygı, çevreme sorumluluğumdur.”

Hukuk öğrencisi olan bekâr genç bir kadın ise şöyle bir açıklama getirmektedir soruya:

“Müslümanlık benim için bir kimlik, bir yaşam tarzı, hayatımın vazgeçilmezi, bir adayış.”

Genel olarak Hollandalı Türk genç yetişkin kadınların sorunun cevabı olarak ‘Müslümanlık’ için kullandıkları ortak kavramlar, “düzen”, “kimlik”, “hayat/yaşam tarzı” ve “yön veren/rehber” olarak öne çıkmaktadır. Bu kavramlardan ve verilen örnek cevaplardan örneklem grubunun, dini, hayatlarının merkezine koydukları ve dinin hayatlarına anlam kattığı ve yol gösterdiği anlaşılmaktadır.

Sorulardan diğeri ise şu şekildeydi: “*Kendi dini yaşantınızdan bahsedebilir misiniz? Dinin, caminin ve Müslüman çevrenin sizin hayatınızdaki yeri nedir? Namaz, Ramazan, kandiller ve bayramlardan da bahseder misiniz?*” Bu soru, genç kadınların dini sosyalleşmelerinin tezahürlerini görebilme ağısından önemli görölmüştür.

Çıkan cevaplardan bazı genel ve özellikli bulgular elde edilmiştir. Verilen cevaplardan bazı örnekler sıralanabilir. Bekâr ve hala öğrenci olan genç yetişkin bir kadın kendi dini yaşantısını şöyle anlatmaktadır:

“Camide temel eğitim alınır. Gençlikte bu pekiştirilir ve namaza başlanılır. Daha sonra hayatına geçirmek için gayret edersin. Ramazan ayı benim için çok değerlidir ve bu ay içinde genelde kendi kabuğuma çekilmeyi seviyorum. Daha fazla ibadet etmek için gayret ediyorum o huzuru yakalayabilmek için. Bayramlar Türkiye’deki kadar çok etkili olmuyor. Sabah kahvaltısında bütün aile bir arada oluyor.”

Evli ve tek çocuklu genç yetişkin bir kadın ise dini yaşantısından şöyle bahsetmektedir:

“Dinimi, görevlerimi yerine getirmeye çalışan birisiyim. Namazlarımı eksiksiz kılmaya çalışıyorum ama zaman zaman zaman eksiklerim illaki oluyor, bu konuda kendimi terbiye etmeye de gayret gösteriyorum. Ramazan ve kandiller feyizli ve bereketli, bol sevap kazanabileceğimiz aylar ve günler mümkün oldukça boş geçirmemeye gayret ediyorum.”

Örneklem grubundaki genç kadınların hepsi, genel olarak İslam dinini benimsemekte ve inançlarının öneminden bahsetmektedirler. Hollanda’da İslam dışı, Batılı bir toplumda yaşamalarına rağmen, dinlerinin farkındalar ve dinlerine sahip çıkmaktadırlar. Ayrıca, bulgulardan çıkan ve hepsi için geçerli olan bir özellik ise, Ramazan orucunu tutmaları ve Ramazan ve Kurban bayramlarını önemsemeleri ve kutlamalarıdır.

Spesifik olarak genç kadınların biri hariç hepsi namaz kılıyor olması, önemli bir noktadır. Namazlarını kaçırmamaları ve özenle kılmaya çalışmaları ayrıca belirtilmektedir. Kandilleri ise birçoğu camide ya da evde ihya etmekte, etmeyenler ise, ya ilgili olmadıklarından ya da bilerek kutlamamalarından kaynaklanmaktadır. Buna sebep olarak, ‘sahabe döneminde’ kandil kutlama örneğini görmediklerini, vermekteler ya da diğeri Müslüman toplumların da kandil kutlamadıklarını göstermektedirler. Kandil konusunda verilen cevapların ortalamasını yansıtan bir örnek şu şekildedir:

“Ramazan ayı ve bayramlarda sosyalleşmemiz açısından çok önemli. Benim için de bu anlamda değeri yüksektir. Kandilleri daha bireysel bir düzeyde yaşıyorum ama muhakeme açısından önemli buluyorum.”

Bunların dışında genç kadınların çoğu camiye çeşitli nedenlerden dolayı ziyaret etmektedir. Ayrıca bir önceki paragrafta da genç kadınların sosyal-kültürel katılımları kısmında, yarısından fazlasının camide görevli ya da eğitmen oldukları da ortaya çıkmıştır. Bunun yanında; verilen cevaplardan ya da önceden edinilen tecrübe ve gözlemlerden, dini yönelim açısından iki özellikli nokta daha aktarılabilir. Bu noktalardan bir tanesi; 25 genç kadının üçü hariç, hepsi başörtülüdür. Diğer nokta ise, hacca gidenlerin sayısı, grubun üçte birine yakındır.

4. Örneklem Grubun (Dini) Sosyalleşme Evreleri ve Dönemleri

Örneklem grubun sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerinin gidişatını, yani evrelerini ve dönemlerini öğrenebilmek için, onlardan çocukluk, ergenlik, gençlik ve ilk/genç yetişkinlik dönemleri önemli noktalar halinde anlatmaları istenildi. Bu şekilde onların (dini) sosyalleşme alanları ve (dini) sosyalleşme faktörleri ortaya çıkmıştır. Bu paragrafta öncelikle örneklem grubun öne çıkan (dini) sosyalleşme evrelerinin (birincil ile ikincil) önemli özellikleri anlatılacak, ardından bu evreler daha çok açılarak, (dini) sosyalleşme dönemleri olan çocukluk, ergenlik, gençlik ve genç yetişkinlik dönemlerinde öne çıkan önemli özellikler aktarılacak. Bu özellikler anlatılırken, örneklem grubunun sosyalleşme sürecinde öğrendiği şeyler, sosyalleştiği alanlar, sosyalleşmesine etki eden faktörler ve din ile bağlantılar dikkate alınacaktır. Genel olarak ortak verilen cevaplar olduğu gibi, ayrıcalıklar ya da istisnalar da olacaktır.

4.1 Birincil Sosyalleşme Evresi

Birincil sosyalleşme evresi genel olarak bireyin hayatının başlangıcından yetişkinlik dönemine kadar olan döneme işaret etmektedir. Bu dönemde birey kişiliğini ilk olarak aile çevresi içerisinde, okul çevresinde gibi alanlarda geliştirerek, sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerini de geçirmektedir. Bu dönemin özellikleri, çocuğun aileden temel değerleri, inançları, temel davranışları, yakın ve samimi ilişkileri öğrenmesidir. Örneklem grubun mülakat sonuçlarından genç kadınların bu evreyi genel olarak aynı şekilde geçirdikleri ortaya çıkmaktadır. Her biri

aile yanında yetişmiş ve okula gitmiş, çoğu cami ve dini kurumlarda temel dini eğitimini almış ve genel olarak sorunsuz bir çocukluk ve ergenlik dönemi geçirmiştir.

4.1.1 Çocukluk Dönemi

Örnekleme grubundaki genç kadınlar Hollanda'da genel olarak güzel ve mutlu çocukluk dönemi geçirmişlerdir. Aileleri genel olarak yakından ilgilenmiş, onların eğitim ve gelişimine destek vermişlerdir. Genç kadınların genel olarak bu dönemdeki sosyalleşme alanları okul, birçoğunun cami, oyun/çocuk parkı, aile/akraba ziyaretleri ve spor alanları olarak öne çıkmaktadır. Çoğu bu alanlarda vaktini ve sosyalleşme süreçlerini geçirmiştir. Hatıraların, genelde arkadaşlar ve kuzenlerle dışarıda ya da evde oynanan oyunlar ile ilgili olduğu görülmektedir. Çocukluğunu anlatan genç kadınların cevaplarından bazıları:

"Hatırladıklarım şunlar; dışarda çok oynardık, sadece hafta sonu sabahları çizgi film izlerdik (Telekids). Bunun yanı sıra TV çok izlenmezdi. Okulda diğer kızlardan daha çabuk geliştığım için hep utanırdım. Annem ve babam ne kadarda bizi serbest yetiştirse de özellikle ilköğretim döneminde daha o serbestlik yoktu, korkuyorlardı herhalde ki beni her doğum günü partilerine göndermezlerdi, ama buna rağmen camiye olsun, kütüphaneye olsun kendim giderdim. Çocukluğumda iftarlar daha manevi bir havada geçerdi." (Evli, 2 çocuklu, ikinci üniversiteyi okuyan (psikoloji), ev hanımı olan genç bir kadın)

"Sokaklarda mahalledeki tüm Faslı ve Türk çocuklarla bildiğimiz tüm oyunları oynardık. Kocaman bir aile olduğumuzu ve birbirimizi çok daha fazla tanıdığımızı hatırlıyorum." (Bekâr ve Hukuk öğrencisi olan genç bir kadın)

Ayrıca mutlu bir çocukluk döneminin özellikleri, ailenin çocuğa verdiği rahatlık ve güzel kardeş ilişkileri olarak öne çıkmaktadır. Buna örnek cevap veren evli, Sosyal Hizmetler Danışmanı bölüm mezunu ve çalışan bir genç kadın şöyle anlatmaktadır:

"Çocukluğum çok güzel geçmiştir, çocukluğum daha çok kardeşimle birlikte geçti, aramızda 14 ay var ve ikiz gibi büyüdük. Kardeşimin etkisi bana çok olmuştur; o çok haylaz idi bende sakindim. Bu uzun sürmedi..."

Çok mutlu bir çocukluk dönemi geçiremediğini söyleyen birkaç kişinin cevaplarından ise, aile baskısının olduğu ya da aile birlikteliğinin olmadığı saptanmaktadır. Çocuklukta aile birliğini yaşayamayan evli, çocuklu, İslam Teoloji bölümü mezunu, muhasebeci olarak çalışan genç bir kadın, çocukluğunu şöyle anlatmaktadır:

"Çocukluk dönemim 10 yaşına kadar Türkiye'de geçti. Bu dönem hem acı hem de güzel geçti, acı geçti çünkü babam yoktu, annemle 6 sene yalnız yaşamak zorunda kaldık. Bunun getirdiği birçok zorluklar oldu. Güzel geçti

Ayrıca bu dönemde birçoğu camiye ya da dini kurumlara din eğitimi için gitmektedir. Bu alanlarda ergenlerin kişilik ve kimlik gelişimleri gelişmekte ve böylelikle dine yönelimleri de ilerlemektedir. Bu gelişimler onların sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerini de etkilemektedir. Türkiye’de deprem gibi tecrübe edilen olaylar da dini sosyalleşme süreçleri etkilediği görülmektedir.

Bazılarının Hollanda’ya ilk gelişleri ergenlik dönemlerine rastlamaktadır. Bu bireyler önceki dönemlerinde zorlu süreç geçirseler bile, güzel hatıralar da getirmişlerdir. Bu tecrübeler bu genç yetişkin kadınların sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerini derinden etkilemiştir. Bunun sebebi, sosyalleşme alanlarının ve faktörlerinin göç ile birlikte birden ve tamamen değiştiğine bağlanabilir. Böyle bir süreçten geçen evli ve çocuklu, İslam Teoloji bölümünden mezun genç bir kadın şöyle anlatmaktadır:

“Ergenlik dönemimde Hollanda’ya taşınmıştık ve iki kültür arasında yaşamak zorundaydık ve aynı zamanda uyum sağlamak çok zordu. Giyiniş tarzı hal ve hareketler farklıydı, burada doğmuş büyümüşlere karşı buda zaman zaman problemlere sebep oluyordu, gruptan dışlanma, itilip kakılma gibi şeyler. Ortama uyum sağlamak zaman aldı...”

Genç kadınların bazıları ergenlik ve gençlik dönemlerinde annene/babaaanne ve/veya dedelerinin yanında kalmıştır. Onların tutum ve davranışları, bu bireyleri etkilemiş ve gelişimlerinin yönünü de belirlemiştir. Bu etkileşim, onların sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerini de böylelikle etkilemiştir.

4.1.3 Gençlik Dönemi

Gençlik dönemi Amsterdam ve çevresinde yaşayan Türk genç yetişkin kadınlar için kişilik, karakter ve kimlik gelişimi ile geçmiştir. Bu gelişimleri özgürlük ile daha çok oturmaya başlamış ve yeni sosyalleşme alanları ile daha da ilerlemiştir.

Bu dönem özelliklerinden en önemlileri, kadınların, sosyal ilişkilerine, arkadaşlarına ve dostlarına daha çok önem verdikleri, iş hayatına yarı zamanlı da olsa, başladıkları ve sosyal aktivitelere yoğun bir şekilde katıldıklarıdır. Evli ve çocuklu, İslam Teoloji bölümü öğrencisi olan genç kadın gençliğini şu şekilde anlatmaktadır:

“Gençlik dönemimde biraz daha fazla kendime güvencim yerine geldi ve daha sosyal bir hayatım oldu. Ne kadar babam bize her şeyi öğretmiş olsa bile, 17 yaşında İslami konulara daha çok ilgi duydum ve kendi kendime araştırmalara, kitap okumaya, gençliklere (sohbetlere) katılmaya başladım. Bu benim için dönüm noktası sayılır çünkü kişilik olarak çok değiştim ve kendimi buldum diyebilirim.”

Eğitimlerine de çok önem veren bu bireyler, sorumluluk hislerini de arttırmaya başlamışlardır. Bunun sebepleri ise, Hollanda'daki gençlere yarı zamanlı çalışma olanağının sunulması, öğrenci veya dini derneklerde görev veya sorumluluk üstlenmeleridir. Bazıları da bu yaşlarda nişanlanmakta veya evlenmektedir.

Gençliklerini anlatan bazı genç kadınların cevapları:

“Gençlik döneminde yine değiştim bu dönemde de kendimi daha çok İslami boyutta geliştirdim ve sosyalleşmeye başladım.”

“Bu dönemi çok yoğun olarak görüyorum. Okul, iş ve sosyal aktiviteler ile günler dolu dolu geçiyor.”

“Gençlik döneminde ise durumlar biraz değişti. 18 yaşında HAVO'yu (Meslek lisesi) bitirip yüksekokula başladığım zaman Nur cemaati olarak bilinen cemaatin öğrenci evinde kalmaya başladım. Orda evimde ailemden öğrendiğim değerlerin aynısına veya benzerine sahip olan sıcak ve samimi insanlar beni olumlu manada çok etkiledi. Kendim olabileceğim ve dindarlığımı ayıplanmadan dışlanmadan yaşayabileceğim bir ortama girince kendimi dinime daha çok sarılır buldum. O sene ve ondan sonraki birkaç sene hayatımın en temiz ve dini bakımdan en verimli geçen seneleri idi. Ancak o evde cemaat ve cemaate aidiyet duygusunu da ilk kez yaşadım ve maalesef yine çokta ait olmadığım bir yerde olduğumu anladım. Bir senenin sonunda tekrar ailemin yanında kalmaya devam ettim. Sonraki seneler bunalımlarla ve başarısızlıklarla geçen yıllardı. Evde ailemle sorunlarımın en çok olduğu bu senelerde okulda motivasyonum her sene biraz daha azaldı ve bende bir okulu bitirmek için gereken azim ve çalışkanlıktan eser kalmamıştı.”

Yeni okul/üniversite ortamı, iş ortamı, sosyal aktivite alanları ve genç grup seyahatleri, bireylerin bu dönemde sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerinin alanları ve faktörleri olarak görülmektedir. Ayrıca bu dönemde, önceki dönemlerin devamı olarak, dine yönelim daha çok artmakta ve dini organizasyonlarda daha çok yer alınmaktadır.

4.2 İkincil Sosyalleşme Evresi

İkincil sosyalleşme evresi bir birey için genellikle gençlik döneminden sonra, yetişkinliğe girişte, yani genç yetişkinlik döneminde başlamaktadır. Teorik çerçeveden de bilindiği gibi ikincil evrenin en önemli özellikleri, bireyin bu dönemde daha çok sorumluluk ve görevler üstlenmesi, yeni sosyal çevreler edinmesi ve yeni hayat tecrübeler kazanmasıdır. Örneklem grubunun ikincil sosyalleşme evreninde öne çıkan iki önemli unsur, evlilik ve ebeveynlik tecrübeleri. Grubun çoğu bu özelliklere sahip olduğu için, onların bu konularda düşünce ve tecrübeleri sorulmuştur.

4.2.1 İlk/Genç Yetişkinlik Dönemi

Mülakatta genç kadınlara, yetişkinlik dönemine geçişleri nasıl tecrübe ettikleri ve kendilerini genç yetişkin olarak ne zaman hissettikleri sorulmuştur. Genel olarak çoğu aynı yönde cevaplarını vermiştir. Genç kadınlar genç yetişkinliğe girişlerini şöyle anlatmaktadırlar:

“Ben yetişkinliğe girdiğimi şu şekilde anladım: Kendini ne zaman doğru kelimelerle karşındakini kırmadan ifade edebiliyorsan ve kararlarını kendin verebiliyorsan tereddüt etmeden, o zaman yetişkin olmuşsundur.”

“Ergenlik dönemimde dünyanın benim etrafımda döndüğünü düşünürdüm, tabii ki bunu, bu düşüncemin değiştiği dönemde anladım. Bu düşüncemin değişmesiyle yetişkinliğe girdiğimi hissetmeye başladım. Eskiden problemleri çok büyütürdüm, artık problemleri çok büyütmemeyi öğreniyorum ve farklı açıdan bakmaya çalışıyorum.”

“Ben yetişkinliğe girdiğimi kendi iç dünyamın başka insanlardan bağımsız olarak ta var olabileceğini fark ettiğim zaman anladım. Bir yere ait olmak zorunda olmadığımı, tek başına da bir dünya olduğumu anladığım zaman. Örneğin evde bir problem yaşandığında benim bu problemin dışında da düşüncelerim, hissiyatım olabileceğini anladığımda. Sadece çevrem ve etrafımda olup bitenlerin benim üzerimde etkisi olmadığını benimde onların üzerinde bir etkim olabildiğini anladığım zaman. Şekil aldığımı fark ettiğim zaman. Seçimlerimden ve eylemlerimden sorumlu olduğumu iyice idrak ettiğim zaman.”

Çoğu bu dönemde daha yüksek okul veya üniversite eğitimi ile meşgul olduğu için, kişilik gelişimleri tamamlanmış olsa bile, kimlik gelişimleri de bu yönde hala etkilenmektedir. Genç kadınlar, kendilerine daha çok odaklanmakta, hayatı ve kendilerini daha çok sorgulamaktadırlar. Ayrıca olaylara karşı daha olgun davranmaya ve daha olgun düşünmeye çalışmaktadırlar. Eğitimlerine de hem normal hem dini yönde önem vermektelerirler. Genç yetişkinliğe girişini anlatan başka genç bir kadın:

“Artık 29 yaşıdayım ve psikolojik olarak kimliğimin oturduğunu hissediyorum. Evdeki rolümde de bu belirgin, işyerinde olsun, hayatın her alanında daha kendimden emin olduğumu, insanlara yaklaşımında vesaire kendimden daha emin ve farkındalık olduğunu hissediyorum. İnsan bence her zaman gelişen bir varlıktır. Ama bazı genel temel alanlarla artık sabit bir kişiliğimin olduğunu düşünüyorum.”

Evlilik ve ebeveynlik ile birçoğu kendini artık bir yetişkin olarak saymakta ve bu özelliklerin beraberinde getirdiği sorumluluklar ile yeni bir sosyalleşme ve dini

sosyalleşme süreçleri geçirmektedirler. Genç kadınlardan çalışanlar ise daha çok sorumluluk ve tecrübe edinmekte ve bundan daha çok etkilenmektedir.

“Yetişkinliğe girdiğimi evlendikten sonra anladım. Çocuğum olduktan sonra tamamen anladım.”

Bu dönemin başka özelliği ise, genç kadınların daha özgür düşünüp davrandıklarıdır. Ancak evlilik, ebeveynlik ve iş/meslek sahibi olmak, devamlı bu bireylere sabrı, sorumluluğu ve beklentileri hatırlatmaktadır. Sosyal aktivitelere ve dini organizasyonlardaki sorumluluklara da bu dönem devam edilmektedir. Bu (yeni) sosyalleşme alanları ve faktörleri, genç kadınlara, toplumda önemli roller olduğunu, sadece etkilendikleri değil, aynı zamanda etkileyebildiklerini ve fikirlerinin önemsendiği göstermektedir.

“Kendimi daha iyi tanımaya başladım. Toplumdan gelen değil ama kendime ait fikirler oluşturmaya başladığımda yetişkinliğe girdiğimi fark ettim.”

Ayrıca genç kadınlar, kendilerini, ailelerine ve ebeveynlerine karşı da sorumlu hissetmektedirler. Onların göçten dolayı oluşan dil yetersizliği ve buna benzer engelleri, genç kadınların, ailelerine yardım etme ihtiyacı duydukları görülmektedir.

“Ben ailenin büyük ablası olarak çok küçük yaşta çok sorumluluk aldığım için çok erken yaşta yetişkin oldum. Ben 13 yaşındayken evdeki bütün mektupları yazar, annemi babamı doktora götürüp tercüman olurdum. Annemin değişikle çok küçük yaşta büyüdüm, çocukluğumuzu hiç yaşayamadım.”

Genç yetişkin olan bu kadınların bu dönemde tecrübe ettikleri önemli gelişmeler ve bağlantılı oldukları kişiler onları etkilemektedir. Yukarıda sayılanların dışında, bazıları dini yazarlar, düşünürler, dini liderler ve din adamlarını takip etmekte ya da okumaktadırlar. Bediüzzaman Said Nursi, İmam Gazali, Necmettin Erbakan, İhsan Şenocak, Fetullah Gülen, Aliya İzzetbegoviç, Ali Şeriati, Sezai Karakoç, Dr. Bilal Philips, Muhammed Bozdağ ve gazete köşe yazarı Yusuf Kaplan, sayılan isimlerdendir. Genç kadınlar bu insanların yazdıklarından ve düşüncelerinden etkilendikleri gibi, bu dönemde özenle seçtikleri arkadaşlarından da etkilenmektedirler.

“Bazı konularda tecrübe kazanmış olan arkadaşlarımı can kulağıyla dinlerim.”
... “Farklı insanlar tanıdıkça onların bazı konulara bakış açılarından etkilenebiliyorsun. ‘Ben böyle düşünememiştim’ dediğim oluyor.”

Arkadaşları genelde aynı hayat tarzına sahip ya da kafa dengi olan insanlardan oluşmaktadır. Genç kadınlar bu dönemde hayatlarının anlamını daha iyi netleştirebilmek için, öncesine nazaran daha makul ve olgun eylemlerde

bulunmaktadırlar. Örneğin bu kadınlar, daha istikrarlı arkadaşlıklar edinmekte, daha bilinçli kitap okumakta, fikir ve düşünceleri doğrultusunda yaşantılarını şekillendirmektedirler. Buna örnek bir cevap veren genç bir kadın genç yetişkinliğini şöyle anlatmaktadır:

“Bir değişim kesinlikle söz konusu. Bana söylenen bir cümle ile (Polyanalık yapma lütfen) farkına vardığım bir değişim. Veya var olan bir şeyin nihayet ortaya çıkması diyebilirim. Bu da hayat ve olaylara bakış açımın çok daha ılımlı olması, çok daha hoşgörülü olması. Keskin fikirlerimden kısmen vazgeçip insanları hatalarıyla, hayatı imtihanıyla ve en önemlisi kendimi bütün eksiklerimle kabul ettim. Bunda şüphesiz İslam'ın ve Rasulullah'ın öğretilerinin etkisi büyük. Bu öğretilerin yaşandığı ve öğretildiği ortamların etkisi de büyük. Birde içinde yaşadığım ülkenin nihayet farkına vardım. İlk kez Hollandalı komşularımla iletişim kurdum, gezerek doğasını, sosyal ve kültürel iklimini keşfettiğim ve bu ülkedeki yaşamın değerini anladım. Kendimi çocukluk ergenlik ve erken gençlik döneminde tamamen buna kapattığımı fark ettim.”

Bunların dışında bazıları kendilerini daha genç hissettiklerini ve yetişkin olarak görmediklerini ileri sürmektedirler.

4.2.2 Evlilik

Evli olan genç yetişkin kadınlara evliliklerinden bahsetmeleri istenildiğinde, ev içindeki sorumluluklardan, yani ev hanımlığından fazla bahsetmemektedirler. Onun yerine genel olarak evlilik için, “olgunlaşma”, “paylaşma”, “birbirini tamamlama”, “danışma”, “fedakârlık”, “destek”, “beraber karar alma” ve “sorumluluk” kavramlarını kullanmaktadırlar. Bu bakış açılarından dolayı genç kadınlar evliliklerini önemsemekteler ve ciddiye almaktadırlar.

Bunların yanında, evlilik ile kendilerini farklı yönlerde geliştirdiklerini de ileri sürmektedirler. Örneğin bazıları, eşlerinin aileleriyle sosyalleşip, onlarla geçinebilmeyi önemsiyor. Bunun sebebi ise, eşlerinin aileleri kendi ailelerinden farklı olabildiği ve bu yüzden geçinebilmeyi öğrenmek istediklerindendir. Ayrıca eşleriyle ilişkilerinde yeni şeyler öğrendiklerini de söylemektedirler. Maddi kaygılar ile geçinebilmek te önem arz etmektedir. Bazıları ise evlilik öncesinde feminist duygulara sahip olduklarını ve evlilik sonrası bu yönlerinin körelmesi gerektiğinin farkına vardıklarını anlatmaktadırlar. Buna örnek, iki çocuklu genç evli bir kadının cevabında görülmektedir:

“Ben evlenmeden önce biraz feministmişim (evlenince anladım). Evlilik bana alttan almayı öğretti, olayların her zaman benim istediğim gibi olmayacağını öğretti. Özellikle çocuklar olduktan sonra kendimden çok verdim. Çocukları başkalarının eline vermemek için işi bıraktım.”

Bu genç kadın evlilik öncesini daha çok kendisi için yaşamayı feministlik olarak görürken, evlilik ve ebeveynlik sonrasında bu feminist duygularının fedakârlığı olarak görmektedir.

4.2.3 Ebeveynlik

25 genç yetişkin kadından 11'inin anne olduğu açıklanmıştı. Annelerin çoğu ebeveynliği çok güzel bir deneyim ve bir o kadar da zor bir görev ve büyük bir sorumluluk olarak görmektedir. Aynı zamanda kendilerinin, çocuklarının ilk 'öğretmeni' olduklarını düşünerek, hem kendilerini rol model olarak görüyor hem de çocuklarının eğitim ve öğretimlerinden kendilerini sorumlu olarak hissediyorlar. Evli, çocuklu ve ilkökul öğretmeni olan genç bir kadın, ebeveynliğini şöyle özetlemektedir: *"Anneliğim bana öğretmen olmayı öğretti."* Evli, çocuklu ev hanımı olan genç başka bir kadın anneliğini şu şekilde anlatıyor:

"Annelik hayattaki en zor görevlerdendir. Evlat olmak, eş olmak, arkadaş olmaktan çok daha zor. Bütün olumsuz vasıflarıma ayna tutuldu. Bütün hatalarımın veya sorumsuzluklarımın hemen etkisini gördüm. Kendime çeki düzen vermeme sebep oldu. Daha sakın ve daha düşünerek konuşan, düşünerek hareket eden bir insan olmama sebep oldu."

Birçoğunun eşi, kendilerine yardımcı olup, onları destekleseler de, anne olan genç kadınlar, hayatlarını eskisi gibi sürdüremediklerini, önceden yaptıkları şeyleri her zaman ki gibi yapamadıklarını ve sosyal hayatlarının azaldığını söylemektedirler. Bunun dışında birçoğu önemli bir noktaya da dikkat çekmek istemiştir. Ebeveynlik annelere kendilerine bir 'ayna' tutmalarını, daha dikkatli ve daha bilinçli hareket etmeleri gerektiğini ve farkındalık oluşturduğunu hatırlatmakta ve göstermektedir. Ebeveynlik üzerine cevap veren evli, çocuklu, psikolog olan genç başka bir kadın şöyle bir yorum yapmaktadır:

"Annelik hayatıma ciddi bir sorumluluk duygusunu beraberinde getirdi. Yaptıklarımın veya yapmadıklarımın daha çok farkındayım. Bunun ise çocuğum üzerindeki etkilerinden de aynı şekilde."

5. Dini Sosyalleşmeye Etki Eden Faktörler

Dini sosyalleşme, bireyin, doğumundan ölümüne kadar süren ve çeşitli sosyal faktörlerin etkili olduğu hem bireysel hem toplumsal bir süreçtir. Birey toplumda var olarak, çeşitli çevre faktörlerle etkileşime girer ve bu etkileşim onun (dini) kimliğine ve sosyal hayatına etki eder. Bu çalışma bağlamında, örneklem grubun dini

sosyalleşme sürecine etki eden – ve genelde de kullanılan - 4 faktör araştırılmıştır: aile-yakın çevre, (dini) eğitim, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçları.

Bu paragrafta Amsterdam ve çevre illerinden (Zaandam ve Assendelft) gelen Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmesine etki eden bu 4 faktör ile ilgili bulgular ortaya konup, sonuçlar yorumlanacaktır.

5.1 Aile – Yakın Çevre Etkisi

Bireyin dini sosyalleşmesine en çok etki eden faktör, bilindiği üzere, 'ailedir'. Aile, kişinin hayatındaki ilk bulunduğu ortam veya çevre olması hasebiyle, aynı zamanda ilköğrenimini ve tecrübelerini de edindiği bir ortamdır. Birey, aile içerisinde temel değerleri öğrenip, sosyal hayatla ilgili hazırlıkları da burada yapmaktadır. Teorik çerçevede de görüldüğü gibi ailenin yapısı, ilişkisi ve eğitim/meslek düzeyi, bireyin sosyalleşmesine ve dini sosyalleşmesine etki etmektedir. Bu etki, bireyin kendi eğitiminde, sosyal hayatında ve dini yönelimlerinde görülebilmektedir.

Araştırmadan çıkan sonuçlara göre öncelikle bazı bulguları sıralamakta fayda var. Örneklem grubun çoğunun ailesi, Türkiye'nin iç Anadolu bölgesinden gelmekte olup, genel olarak geleneksel bir usulle Türk milli ve dini değerleri benimsemektedir. Araştırmada mülakata katılan 25 genç kadının yarısına yakın 2 ya 3 çocuklu aileden, diğer kısım ise büyük (4, 5 ya da 6 çocuklu) bir aileden gelmektedir.

Ailenin eğitim düzeyine gelinecek olursa; zamanında okuyamadan Türkiye'den Hollanda'ya göç eden aileler, Hollanda'da da çoğu okuluna devam edememiştir. Bunlar Türkiye'de ya ilkokul, ya ortaokul ya da lise mezunu olup, göç etmişlerdir. Örneklem grubunda annesi üniversite okumuş sadece 2 genç kadın olup, babası üniversite okumuş 5 genç kadın vardır.

Çoğunun eğitim düzeyinden ve iş göçü motifinden kaynaklanan iş veya meslek düzeyi de düşüktür. Genç kadınlarının çoğunun babası işçi olarak çalışmakta ya da çalışmış ve şuan emekli (genelde fabrika ya da inşaat işçisi), annesi ise ev hanımıdır. Sadece bir kısmının babası iyi bir iş sahibi ve bir kaçının da annesi işçi olarak çalışıyor (bir tanesi üst düzey bir meslek sahibi).

Sosyalleşme ve dini sosyalleşmeye etki eden diğer önemli bir unsur ise aile içindeki bağ ve ilişkiler. Genç kadınların aileleri genel olarak güçlü aile bağlarına sahip. Sadece bir kaçının anne babası ayrı yaşamakta ya da ilgisiz davranmaktadır. Aile

yapısı olarak, genç kadınların bir kısmı eşitlikçi ya da 'demokratik' bir aileden (9/25), küçük bir kısmı ise otoriter ve baskın (4/25) bir aileden gelmektedir. Çoğunluğu oluşturan diğer kısım ise bu yapıların karışımı olup, geleneksel bir aile yapısına sahiptir (12/25). Geleneksel derken, Türk milli ve manevi değerlere sahip çıkan bir aile tipi anlaşılmaktadır.

Aile yapısını ve yetiştirme tarzını anlatan genç bir kadın:

"Otoriter bir yetiştirme tarzı. Baba kuralları koyar, biz uyum sağlarız. Annem biraz daha ılımlıydı. Akranlarımızın yapması izin verilen şeylerin çoğu bize yasaktı. Hiçbir zaman başkalarında oyun oynamamıza izin yoktu ve her zaman belirli bir vakitten önce evde olmamız gerekiyordu. Ancak evde bütün özgürlük verilirdi." (Hollandacadan serbest tercüme)

"Klasik Türk ailesi gibiyiz. Eğitime çok önem verdiler. Okuyup iş sahibi olmam için. 12, 13 yaşlarında ev işlerine çok meyilliydim, çok yardım ederdim. 15, 16 yaşında lise başlayınca annemin beklentileri farklı oldu. Ev işleri azaldı, annem yapıyordu. Babam kendi ayaklarım üzerinde durmamı sağlamaya çalıştı. Hem özgürlük hem sorumluluk verdi. Kendi kararımı alabilmeyi öğretti bana. Ne yaparım ne alırım nereye giderim diye. Şartlar vardı ama sınırlar da vardı, ama çok değil. Giyime makyaja dikkat edilirdi. Sevgili falan yasaktı. Ev içinde sevgi, saygı, hürmet, sofraya kurma vs. alışverişte yardım..."

Genç kadınlara, yetiştirilme tarzları sorulmuştur. Genel olarak ortaya ortak kavramlar çıkmıştır. Aileler, Türkiye'de çocuklarını milli ve manevi değer yargılarına ve kültürlerine göre yetiştirmişler, göç sonrasında vardıkları Hollanda'da da çocuklarını benzer yöntemlerle yetiştirmeye devam etmişlerdir. Bir bakıma göç eden sadece kendileri değil, aynı zamanda değer yargıları ve Türk kültürü de olmuştur. Yine genel olarak aileler çocuklarını geleneksel İslam usulünce yetiştirmişlerdir. Geleneksel olmayıp, daha bilinçli bir şekilde İslam dinine göre yetiştiren aileler de var. Genel olarak aileler otorite, disiplin, sevgi ve saygı değerleri ile çocuklarına yaklaşmışlardır.

"Disiplinli, büyüklerime karşı saygılı, Türk örf ve adetlerine göre (bağlama eğitimi, folklor kursuna gidiyordum), camide Kur'anı Kerim öğrenip, İslam'ın uygun kıldığı yaşam tarzına göre yetiştirildik."

Aileleri tarafından serbest veya özgür bir usulle yetiştirilmiş olan genç kadınlar, grubun üçte biri kadardır.

Ailenin etkisi çocuk üzerinde her konuda görülebilmektedir. En önemli etkenlerden bir tanesi ise, ailenin çocuğa aktardığı ya da verdiği din eğitimidir. Teorik çerçevede de anlatıldığı gibi aile din eğitimi iki şekilde verebilmektedir: *doğrudan*, yani kendisi tutum ve davranışlarıyla örnek olarak ve anlatarak, ya da *dolaylı yünden*, yani çocuğu din eğitimi alması için farklı şekillerde yönlendirerek.

“Ailem milli ve muhafazakâr değerlere bağlı kalmam için genel eğitim dışında Hollanda’da bulunan Diyanet ve Milli Görüş eksenli Kuran Kurslarına ve İslami eğitim veren müesseselere yönlendirdi.”

“Çok dindar ailelerden gelen anne ve babam bizi de aynı şekilde yetiştirmeye çalıştı. Babamın imam olması hasebiyle de çocukluğumda en önemli şey daima din ve dini değerler oldu. Babam çok beklentili olmasına karşın anneme kıyasen daha sevgi dolu ve yumuşaktı.”

Araştırmadan çıkan sonuçlara göre, örneklem grubundaki genç kadınlar genel olarak 2 usul kullanmaktadırlar; ya doğrudan ve dolaylı yöntemleri aynı anda ya da sadece dolaylı yöntemi. İki yöntemi aynı anda kullanan aileler, evde inandıkları dini bir yandan yaşayıp çocuklarına örnek olmaya çalışmaktalar ve aynı anda çocuklarını din eğitimi almaları için yönlendirmektedirler. Evde dini yaşayan aileler ikiye de ayrılabilir: geleneksel usul kullanan ya da daha çok bilinç ya da akıl ile hareket eden.

Araştırmaya katılan 25 genç kadının ailelerinin çoğu (18/25) hem doğrudan hem dolaylı yönden çocuklarına zamanında din eğitimi vermişlerdir. En başta namaz kılarak örnek olmaya çalışmışlardır ve bazıları ise bu konuda baskıcı da yaklaşmışlardır (3/25). Mesela evli ve bir çocuklu olan genç bir kadın, ailesinden aldığı din eğitimi şöyle anlatıyor:

“Babam bize çocukluğumuzda mümkün olan en fazla miktarda dini eğitim verdi. O kadar çok verdi ki bu bizi çoğunlukla sıktı ve bıkkınlık verdi. Evimizde yüzlerce dini çocuk kitabı, binlerce dini kitap vardı. Kitap okumamız konusunda, namaz kılmamız konusunda her zaman baskıcı ve ısrarcı oldu. Tesettüre 5-6 yaşlarında girip, 11 yaşında pardesü giydik.”

Başka bir genç kadın:

“Belirli bir yaşa kadar disiplinli yetiştirilen biz, dini konuda geleneksel din üzerine yetiştirildik. Bizler babama göre tam kıvama gelince disipline son verdi ve özgür bıraktı her konuda. Ben dedem ve babaannemden dolayı İslam’ı sevdiğim için arkasına gittim ve camiler kurslar derken dini eğitimime hala devam ediyorum.”

Bunun dışında Ramazan orucu tutmak, Ramazan ve Kurban bayramlarını ve diğer özel gün ve geceleri değerlendirmek ya da kutlamak, beraber yapılan dini faaliyetlerdir. Aynı zamanda aileler çocuklarına az çok dini ahlak, edep, terbiye ve bunun gibi nasihatler vermeye çalışmışlardır. Dolaylı yöntem olarak aileler zamanında çocuklarını küçük yaşta hafta sonu Kuran kurslarına ve/veya İslam okullarına göndermiş, orada din eğitimlerini almaları için teşvik etmişlerdir. Bunun dışında diğer dini ibadet ve faaliyetlerin yapılması için de yönlendirmişlerdir.

“Annem ve babam da namaz kılar, küçüklükten Ramazanlar önemlidir ailemizde. Daha önce de yazdığım gibi küçük yaştan yatılıya da yolladılar beni, onlar için dini kimliğimin oluşması çok önemliydi ve günlük hayatta hep referansımız da dindir (tabii ki kültürle çok karışmış bir algı da var zaman zaman).”

Sadece dolaylı yöntemi kullanan aileler ise az (5/25) sayıdadır. Bu aileler, dini konuda örnek olamasalar bile, çocuklarını din eğitimlerini alabilmeleri için Kuran kurslarına ya da derslerine yönlendirmişlerdir. Bunun sebebi ise ailelerin örnek olamama durumu ya da dini bilgisinin az olduğundandır.

“Annem ve babam çalışmaktan fazla abimle ve benimle ilgilenemediler. Ama biz abimle beraber çok şeyi birlikte yapardık.” ... “Ailem ben iki yaz Süleymanlılarda yatılı kursa gönderdi, orda çok şeyi öğrendim.”

Genç kadınların ailelerinden sadece iki tanesi, çocuklarına ne doğrudan ne de dolaylı yönden din eğitimi vermişlerdir. Ailenin bu yöntemi, dini ilgisinin ya da katılımın olmamasından kaynaklanmaktadır. Aileler sadece Müslüman kimliğini kullanmakta, inandıklarını söylemekte ve çocuklarına sadece ‘hak’ ve ‘adalet’ gibi (dini) değerleri öğretmektedirler.

“Ben 18 yaşıma kadar namaz kılmanın yaşlılara has bir şey olduğunu zannederdim. Bizim evde sadece oruç tutulurdu. Bir kere annemler camiye göndermişler, çok erken vakitte olunca gitmemişim.”

Genç Yetişkinlikte Ailenin Etkisi:

Teorik çerçevede de anlatıldığı gibi, ailenin etkisi bireyin sadece gençlik dönemine kadar değil, yetişkinlik döneminde de devam ettiği görülmektedir. Aile içi ilişki ve bağına bağlı olarak, bu etki çok ya da azdır. Aynı şekilde, ailenin yapısı da bu yönde etkilidir. Araştırmadaki Türk genç kadınların aileleri genel olarak geleneksel bir yapıya sahip olduğu için, aradaki ilişkiler de kuvvetli ve sürekli olmaktadır. Bu yüzden ailelerin etkisi genç kadınların üzerinde hala devam ettiği ortaya çıkmıştır. Genç kadınların çoğu hala ailesinin etkisini gördüğünü söylemektedir. Bu etki evli olanlarda eşin etkisinden sonra gelmekte ve aynı zamanda birey tarafından ‘kontrollü’ bir şekilde kabul edilmektedir. ‘Kontrollü’ derken, genç kadınlar, ailelerinin etkisini izin verdikleri sürece kabul ettiklerini söylemektedirler. Fizyoterapist olarak çalışan genç bir kadın, ailesinin şimdiki etkisinden bahsediyor:

“Türk örf ve adetlerine bakılırsa annem o konudaki otoriterliğini koruyor ☺ Evleniyorum ve çeyiz konusu gibi ufak tefek konularda etkisi oluyor. Yani evet hissediyorum.”

Başka bir genç kadın şöyle anlatıyor:

“Evet, hala onlarla yaşıyorum çünkü hala onlara karşı sorumluluklarım var. Hala izinlerimi fikirlerimi paylaşıyorum önemliyse. Çok fazla değil artık. Artık yetişkinim, doğruyu yanlış ayırt edebiliyorum. Annemler de güveniyor bana ve bana rahatlığı veriyorlar.”

Etki daha çok tavsiye şeklinde algılanmakta ve bazı genç kadınlar, babadan çok annenin etkisini gördüklerini vurgulamaktadırlar (3/25). Buna örnek evli ve bir çocuklu bir genç kadın şöyle bir cevap vermektedir:

“Tabii ki. Konuştuğumuz tartıştığımız konular oluyor ailemle. Siyasi olsun, İslami konular olsun. Annemin genelde etkisi halen çok büyük(tür). Halen bir konuda kararsız kaldığımda anneme mutlaka danışırım.”

Aile etkisi bekâr olan genç kadınların üzerinde gençliklerindeki gibi devam etmektedir. Bunun sebebi ise hala aileleriyle yaşamalarından kaynaklanmaktadır.

Genç kadınların küçük bir kısmı ise ailesinin etkisini nerdeyse hiç ya da çok az görmektedir. Bunun sebebi ise, bireylerin ailelerinden ayrı yaşadıklarından (evli olsun/olmasın) ya da yaşları ileri olmasından kaynaklanmaktadır (aile yanında kalsalar bile). Genç bir kadın ailesinin etkisini hissedip hissetmediğine verdiği cevap:

“Şuan o kadar değil, evliyim ve birçok konuda tercihleri ve kararları eşimle birlikte alıyoruz. Evlenmeden önce ailemin etkisi vardı ama oda faydama olduğunu düşündüğüm şeylerdi; çoğu konuda onların gösterdiği yolda gitmeye çalışmışımdır ve bunun hiç bir zaman zararını görmedim.”

Akrabaların Genç Kadınlar Üzerindeki Etkisi:

Genelde Türk aile yapılarında görüldüğü gibi, aile içi ilişkileri gibi, aile dışında akrabalar ile ilişkilerde kuvvetlidir. Bu konu genç kadınlara da sorulmuştur. Göçten dolayı birçoğunun akrabaları tüm ya da kısmen Türkiye’de olsa bile, genel olarak birçoğunun Hollanda’daki akrabalarıyla ilişki düzeyi sıkı ve kuvvetlidir. Genç yetişkinliğin verdiği yoğunluk ve sorumluluktan dolayı akraba görüşmeleri azalsa bile, zamanında ailecek akrabalarla ilişkiler kuvvetli olmuştur. Hala görüşmelere devam eden genç kadınlar da vardır. Genç kadınların bir kısmı ise akrabaları ile dengeli düzeyde ilişkisini sürdürüyor. Küçük bir grubun akrabaları ile ilişki düzeyi kötü ya da yoktur. Bu genç kadınların aileleri, akrabaları ile ya ilişkiyi kesmiş, ya da ilişki zedelenmiştir. Akraba ilişkilerini anlatan genç kadınların bazı cevapları:

“Aile ilişkilerimiz benim ilk ve ortaokul dönemimde daha yoğundu. Hafta sonları gezmeler ve oturmalar, fakat ailedeki çocuklar büyüdükçe maalesef bağlar azaldı, kopmadı ama her aile bireyinin kendine göre yoğun programı vardı. Akrabalarımın benim üzerimde etkisi yok.”

“Annemin ailesinin bir kısmı Almanya’da, diğer kısmı Karaman’da olması sebebiyle onlarla ilişkim tatilden tatile ve onların etkisi üzerimde yok denilecek kadar azdır. Babamın ailesi Amsterdam ve çevresinde yaşıyorlar. Onlarla bağlarım çok kuvvetli olmadığı için onların etkisi de yok denilecek kadar azdır.”

“Anne tarafı akrabalarımızla ilişkilerimiz çok kuvvetli, baba tarafı biraz mesafeli. Karşılıklı sevgi ve saygı dışında üzerimde çok fazla etkileri yok.”

İlişki düzeyine bağlı olarak, genç kadınlara, akrabalarının bu genç yetişkinlik dönemlerinde onların üzerinde etkileri olup olmadığı sorulmuştur. Bu etki sadece beş genç kadın için geçerli olduğu ortaya çıkmıştır. Bunun sebebi ise genç kadınların bunu ailelerinden örnek almalarından kaynaklanmaktadır. Aileler, akrabalar ile ilişkinin öneminden bahsederek, çocuklarını da, ilişkileri bu şekilde devam ettirmeleri gerektiği konusunda yönlendirmektedirler.

“Ailemiz fazla büyük değildir. Baba tarafı Türkiye’de kaldıklarından dolayı onları 2 yılda bir görüyorum, onlar ile bağım fazla güçlü sayılmaz. Anne tarafı tam tersi, onlar ile çok görüşüyoruz ve onların benim üstünde çok etkileri vardır.”

Genç yetişkin olarak akraba tarafından etki görmeyen genç kadınlar, büyük bir kısım oluşturmaktadırlar. Onlar akrabalar ile ilişkilerini kuvvetli bir şekilde sürdürseler bile, etki yapmalarına izin vermemektedirler. Bu konuda daha çok ‘bireysel’ davrandıkları söylenebilir. Bireyselliği ise genç kadınlar, Hollanda’nın kültüründen edinmiş olabilirler. Nitekim Hollanda ailelerinde akraba ilişkisi çok azdır ve etkileri de birey üzerinde hiç yoktur (Hollanda’da yaşanan zamanlarda yapılan gözlemler ve edilen tecrübelerden yola çıkılarak söylenen bir bulgu).

“Babamın tarafı hep Amsterdam’da yaşıyor ama yine de çok aşırı sık görüşemiyoruz. Herkesin yoğunluğu var. Annemin tarafı ise Hollanda ve Fransa’ya dağılmış. Onlarla bayramdan bayrama anca görüşebiliyoruz. Akrabalarımın benim üzerimde pek etkileri yok. Bir karar verilecekse biz aile içinde zaten veriyoruz ve kimsede kimseye çok karışmıyor; en doğru olanda bu bence.”

5.2 Eğitim – Dini Eğitim Etkisi

Bireyin eğitim hayatı, bilgisini, kişiliğini ve kimliğini etkilediği gibi, onun sosyalleşme sürecine de etki etmektedir. Eğitim sürecinde çok farklı faktörler etki bakımından rol oynayabilmektedir. Eğitimin içeriği, öğretmenler, eğitim arkadaşları, eğitim sistemi gibi faktörler bireyin eğitimini hem pozitif hem negatif yönde etkileyebilmektedir. Aynı zamanda bireyin eğitim hayatı, eğitim sürecinde farklı dış faktörlerle karşılaştığında

da etkilenebilmektedir. Buna taşınma, göç, aile yapısının değişmesi, yabancılık/ırkçılık, eğitim dışı sosyal-kültürel faaliyetler, aile ilgisi ve Türkiye vatanına hasret gibi örnekler verilebilir. Araştırmadaki genç kadınların sonuçlarından da ortaya çıktığı gibi bu faktörler eğitim hayatlarını pozitif ya da negatif etkileyebilmiştir.

Öncelikle genç kadınların aldıkları eğitimlerden bahsedilecek olursa; grubun yarısı Hollanda'da, İslami nitelikli ilkokul, ortaokul/lise, Yüksek Meslek Okul ya da Üniversite okumuş ya da hala okumaktadır. Bu sonuç onların eğitim hayatının ne kadar din eksenli olduğunu göstermektedir. Bununla beraber bir kişi hariç, grubun hepsi eğitim hayatları sürecinde okul dışında, ya bir Kuran kursunda din eğitimi almış ya da dini kurumlarda dini eğitimlere, programlara, derslere ya da sohbetlere katılmıştır.

Genç kadınların İslam okulunda okumayan diğer yarısı, Hollanda'nın halka açık devlet okullarında ya da Rum Katolik, Hristiyan ya da Protestan ilkokullarında okumuşlardır. Hiç biri bu okullardan negatif yönde etkilendiğini belirtmemiştir. Ancak bazıları bazı ilkokul ya da ortaokul/meslek lisesi öğretmenlerinden etkilendiklerini söylemişlerdir. Bazı öğretmenlerin çocuğa pozitif bir tepki göstermesi, onları çok etkilemiş ve çalışkan olmalarını sağlamış ya da kendilerine güven oluşmasında yardımcı olmuş, bazı öğretmenlerin ilgisizliği ya da ayrımcılıkları ise çocukların eğitimden soğumalarını ya da içine kapanmalarına sebep olmuştur. Eğitim hayatını genişçe anlatan –ve çoğu cevapların özeti gibi olan- genç bir kadın zorluklarını da anlatıyor:

“İlkokulu Amsterdam'da bir İslam okulunda okudum.” ... “ilkokulu nispeten rahat geçirdim. Ortaokulu normal bir okulda okudum ve daha ilk yılda adapte olmakta zorlandım. Hollandalı çocukların farklı davranışları, okulun kalabalığı ve öğretmenlerin yabancı çocuklara olan fark edilebilir tavırları bana oldukça zor zamanlar yaşattı. Ergenliğe de girmiş olmanın etkisi ile tam bir kimlik bunalımına girdim ve okul derslerine ilgimi bütünüyle kaybettim.” ... “Neticeyle MAVO/HAVO seviyesinde başladığım okulu bir yıl sınıfta kalarak 5 senede güçlükle bitirdim. Bütün bu süreyi sadece 2-3 kişiyle arkadaşlık ederek geçirdim ve kendimi hep farklı ve yetersiz hissettim.” ... “Bu okulda nispeten daha rahat ettim. Bunun okuldaki yabancı öğrenci sayısının çok daha fazla olmasıyla birebir ilgisi var. Ne yazık ki HAVO bittikten sonra da hangi mesleği seçeceğime dair hiçbir fikrim yoktu ve ben okulda en iyi olduğum dersi meslek edinmeye karar verdim. Bu da İngilizce dersi idi. Her öğrenci gibi bende öğretmenini sevdiğim her derste biraz daha başarılı oluyordum...”

Genç kadınların çoğu okulda arkadaş edinme ve ilişki konusunda bir problem yaşamamıştır. Bazıları ise ilkokul, ortaokul ya da meslek lisesi döneminde, özellikle Türk kökenli bir arkadaş arayıp bulamama derdinden, içine kapanmış ya da yalnız

kalmıştır. Bunların dışında, ailelerinin okula ya da okul derslerine karşı ilgisizlikte, aynı zamanda çocuğa baskıcı yaklaşımları da genç kadınların eğitim hayatlarını negatif yönde etkilemiştir. Aynı zamanda ailenin boşanması ya da ebeveynlerden birinin vefatı da negatif yönde etkili olmuştur.

Bazı genç kadınlar çocukluk, ergenlik ya da gençlik dönemlerinde bir taşınma süreci geçirmişlerdir. Bu taşınma ile hem okul hem arkadaş çevreleri değiştiği için, eğitimleri de pozitif ya da negatif etkilenmiştir. Daha iyi bir arkadaş ortamına giren ya da daha iyi motive ve destek veren öğretmene rastlayan, okuluna daha önem vermiş, daha kötü bir arkadaş ortamına giren ya da kötü bir öğretmene rastlayan, okuluna daha az önem vermiştir.

“İlkokula burada bir İslam okulunda başladım, iki yıl sonra başka muhite taşındık ve oradaki bir Rum Katolik okulda devam ettim. Henüz Hollandacam yeterli olmadığından ara ara öğretmenlerime karşı ve sınıf arkadaşlarıma karşı derdimi anlatamayınca sıkıntı yaşadım. Sınıf arkadaşlarımla her zaman güzel bir bağım olmadı, belki de kendimi istediğim gibi ifade edemediğimden dolayı. Biraz kendi başına ve kendimden büyüklerle vakit geçirmeyi severdim ve halen de öyleyim çoğu zaman. Zamanla bu problem çözüldü ve kendimi daha da rahat hissetmeye başladım, sınıfımızdaki arkadaşlık çok güzel oldu, bunun öğretmenlerimizle de alakalı olduğunu düşünüyorum. Son sınıfta HAVO/VWO (Yüksek Meslek Lisesi) kazandım ve güzel bir liseye gittim. Orada ilk yıllarda dışlandığım için çok sıkıntı çektim (çok çalışkan olduğum için dışlandım) fakat sonrasında güzel bir sınıfım ve arkadaşlarım oldu, kendime güvenim de yerine gelmiş oldu. Derslerimde zaman zaman zorlandım, evde ve dışarıdan hiç kimseden yardım alamadığım için. Ama kendi kendime yaptım her şeyi ve liseden de mezun oldum çok şükür.”

Birkaç genç kadın ise çocukluk ya da ergenlik dönemlerinde Türkiye’den Hollanda’ya göç ettikleri için eğitim hayatları da değişime uğrayarak etkilenmiştir. Ancak azimlerini kaybetmedikleri için kısa bir sürede dil yetersizliğini aşıp Hollanda’nın eğitim sistemine adapte olmuş, üniversite okumuşlardır. Bu etkenler böylelikle sosyalleşmeye etki etmiştir.

“Küçük yaşlardan itibaren (9 yaş) cami eğitimim hep oldu, 17/18 yaşlarında cemiyet hayatıyla tanıştım, gençlik başkanlığı aldım. Milli Görüş teşkilatında çeşitli dini kurslar aldım ve daha sonra kendim eğitimci olarak devam ettim. İlkokulun son iki senesini, ortaokul, orta dereceli meslek okulu ve Yüksek Meslek okulunu Hollanda’da okudum. İlk iki sene uyum sağlamakta çok zorlandım, yeni bir dil yeni bir ortam. Zamanla bunu aştım ve her zaman başarılı azimli bir öğrenci oldum, hiç bir zaman pes etmedim. İlkokulda dil noktasında çok fazla destek alamadım, her şeyi kendim tek başıma yapmak zorunda kaldım, azmin verdiği güçle bunu başarabildiğime inanıyorum. Ortaokulda yeni çevre edindim, çoğunluğu Türk’tü ve anlaşabildiğim arkadaşlardı, güçlü bir arkadaşlık bağı kurduğum insanlar oldu ve halen görüşmekteyiz.”

Genç kadınların eğitimine pozitif etki eden diğer bir faktör ise, okul hayatlarının dışında katıldıkları sosyal-kültürel faaliyetler. Bazı genç kadınlar ortaokul/lise ya da üniversite okurken, ek kurslara, ev ödevi merkezlerine ya da öğrenci derneklerine gitmişler ya da katılım sağlamışlardır. Oradaki ortamlar genç kadınların hem eğitim süreçlerini motive etmiş hem de sosyalleşmelerine katkıda bulunmuştur.

“...Üniversite dönemimde öğrenci derneğinde iki sene komisyon üyesi oldum. Bu dönemim çok güzel geçti. Çok güzel arkadaşlıklar edinmenin yanı sıra organize etmesini öğrendim (etkinlik organizesi).”

5.3 Toplumsal Çevre Etkisi

Arkadaşlar/Önemli kişiler/İlişkiler ve Etkileri

Birey, hayatında farklı insanlarla ve çeşitli sosyal ilişkilerle iletişim kurabilmektedir. Aile fertleri, iş ya da okul arkadaşları, komşu ya da dini kimlikli arkadaşlar, kişinin toplumsal çevresini oluşturabilmektedir. Birey bu insanlarla iletişim halindeyken ise sosyalleşir ve sosyalleşme süreci de bu şekilde etkilenir. Aynı şekilde bireyin dini sosyalleşmesi de etkilenebilmektedir; nitekim kişi dini kimlikli insanlarla da iletişim halinde olabilmektedir.

Amsterdam ve çevresinden gelen genç Türk kadınlara mülakatta, hayatlarındaki önemli arkadaşlar ve özel kişiler sorulmuştur. Genç kadınlara bu insanların sosyalleşmelerine ve dini yönelimlerine olan etkileri de sorulmuştur. Ortaya çıkan sonuçlardan öne çıkan bulgular kategorize edilmiştir. Genç kadınların hayatlarındaki en önemli kişiler, okul hayatlarından (ilkokul/ortaokul/lise/üniversite) ya da okul arkadaşları vesilesiyle edindikleri arkadaşlar olduğu saptanmıştır. Okul arkadaşlara bakıldığında ise çoğu üniversite öncesinden olduğu görülmektedir.

Arkadaşlardan sonra genç kadınların hayatlarında özel saydıkları kişilerin çoğu aile içerisinden olmaktadır. Aileden en çok ‘anne’ özel bulunsa da, kardeşler de önemli görülmektedir. Aileden sonra ise, ‘eşler’, genç kadınların hayatlarında önemli kişi/arkadaş olarak sayılmaktadır. Buna ek olarak evli olanların çoğu eşini önemli arkadaş olarak gördüğü, ancak bir kaçının eşini bu kategoriye koymadığı söylenebilir. Öne çıkan başka önemli bir arkadaş/kişi kategorisi ise, genç kadınların dini organizasyonlardan tanıdıkları insanlardır. Bu özel insanlar dini gruplardan

olabildiği gibi, dini organizasyonlarda öne çıkan dini kimlikli (lider) insanlardan da oluşabilmektedir.

Toplumsal çevre için yapılan bu kategorilerin dışında bazıları hayatlarındaki önemli kişi olarak mahalle arkadaşları/komşuları, aile dostu/abla/teyzeyi, dayı, teyze, kuzen gibi akrabaları ya da kayınvalide ve kayınbabayı gördüklerini söylemektedirler.

Genç kadınların toplumsal çevrelerindeki kişi ve ilişkiler, onlara farklı şekillerde etki etmektedir. Bu etki ise, onların izin verdiği sürece gerçekleşmektedir. Mülakatlardan çıkan sonuçlara göre farklı bulgular saptanmıştır. Genç kadınların çoğu kendileri gibi ya da kendilerinden daha 'dindar'/'dindar nitelikli' arkadaşlarından ya da ilişkilerinden etkilendiklerini belirtmektedirler. Mesela bazıları dini nasihatlerden, dini uyarılardan, dini paylaşımlardan ya da dini fikirlerden çok etkilenmektedirler.

Bekâr, Hukuk okumuş, 31 yaşında, genç bir kadın hayatındaki önemli kişiyi ve dini etkisini anlatmaktadır:

"Yıllardır eğitim aldığım Tefsir hocamdan etkilendim etkileniyorum. Belirli dünya vizyonuna sahip olmayı, araştırmayı ve algı yönetimine karşı uyanık olmayı öğrendim kendisinden her daim."

Başka evli, çalışan ve bir çocuklu genç bir kadın eşinin dini yönde etkisini şöyle anlatmaktadır:

"Benden ilgisini, sevgisini hiç eksik etmeyen, aile bireylerime kıyasen daha pozitif, neşeli ve eğlenceli bir insan olan eşim bana yepyeni bir hayat verdi. Ayrıyeten dindar olması benim için çok çok önemli. Namaz kılan ve Allah korkusunu bilen bir eşe sahip olmak bana büyük bir güven duygusu veriyor."

Yine evli, çalışan ve bir çocuklu 30 yaşında genç bir kadın dedesinin dini yönde etkisinden şöyle bahsetmektedir:

"Mesela dedem sure testinden geçirir beni zaman zaman. Zayıf bulduğu yerleri söyler ve ben buna önem gösteririm."

'Sure' ile genç kadın Kuran içindeki süreleri kastetmektedir.

Bu 'dini etkiden' sonra genç kadınlar arkadaşlarının ya da hayatlarındaki önemli kişilerin çeşitli bilgilerinden, tecrübelerinden ya da fikirlerinden de çok etkilenmektedirler. Farklı konularda bilgi ya da tecrübe sahibi insanların fikirleri genç kadınları düşündürüp, kendi düşünce tarzlarını ya da görüşlerini etkilemektedir.

"Arkadaşlarımın hayatımdaki yeri çok büyüktür. İnsan ailesini seçemez, yetiştirilme şeklini değiştiremez ama arkadaşlık bana göre insanın kendi

kimliğini keşfettiği ve onu sergilediği bir alan. Bütün arkadaşlarımın ortak özellikleri; kendilerine has bir kimlikleri ve zengin bir iç dünyalarının olmasıdır. Ben yenilen içilenin ayrı gitmediği arkadaşlıklar da yaşadım ancak bunun çok doğru bir şey olmadığını tecrübe ettim. Arkadaşlarımla çok sık görüşmem ve onlarla hayatımın günlük olaylarını çok fazla paylaşmam ancak onlarla bir araya geldiğimde hayata ve insanlara dair şeyleri konuşurum. Sevdiğim değer verdiğim, önem verdiğim her şeyi muhakkak bir arkadaşımınla paylaşabilirim. Her arkadaşımınla aynı şeyleri paylaşmam ancak bana göre güzel olanda budur. İnsan çok yönlüdür ve her yönüne hitap eden bir arkadaş çevremi olması bana huzur veriyor. Arkadaşlarım beni çok etkiler, çoğu zaman ailemden ve eşimden bile daha çok etkiler. Her ne kadar yakın arkadaşlarım olsa da bazen hayatın sorunlarına dışardan bir bakış açısı sundukları için onların fikri benim için çok önemli.”

Aynı hayat tarzı, aynı görüş ya da aynı düşüncede insanlar da genç kadınların etkilendikleri önemli kişilerdendir. Onlardan bir şey öğrenme ya da edinme gibi ihtiyaçları olmaksızın, kendileri gibi olmaları, onların arkadaşı veya hayatlarındaki önemli kişi olmaları yeterli görülmektedir.

Bunların dışında genç kadınlardan sadece aileden ve eski/’kadim’ dost saydıklarından etkilenenler de var. Ailenin ve uzun zamandır tanınan ‘dostun’ verdiği güven, genç kadınları, başka insanlardan daha çok etkilemektedir. Bir de destek görebildiği ya da tarafından motive edildiği insanlardan ve sadece beraber vakit geçirebileceği insanlardan etkilenen genç kadınlar da var.

“Benim bazı tanıdığım ablalarım oldu ve onların yeri ayrı. Hani bazen uzakta olsa da hep yanında gibidir ya, öyle insanlar. Tavsiyeye ihtiyacım olduğu zaman kapılarını çalabildim ve onları dinledim.”

Bunların dışında hiçbir arkadaştan ya da ilişkiden etkilenmediğini söyleyen kadınlar da var. Onlar ilişkilerde daha çok uzak, mesafeli ve bireysel duran genç kadınlar olarak gözlemlenmektedir.

İş İlişkileri ve Etkisi

Bireyler sosyalleşme süreçlerinde sadece arkadaşlarından ve yakın olan çevrelerinden değil, resmi ya da mesafeli ilişkilerden de etkilenebilmektedirler. İş ve meslek ortamları bu konuda ilk örnektir. Ne kadar mesafeli ve resmi olsa da ilişkiler, iş yerlerinde insanlar ve insan ilişkileri, işleri yürütmekte ve insanlar bu etkileşimlerden etkilenmektedir.

Örnekleme grubun çalışan 15 genç kadınına iş ve meslekleri sorulmuştur. Ardından bu ortamlardaki ilişkileri ve etkileri de sorulmuştur. Çalışanların geneli insana ve hizmete yönelik bir işyerinde çalışmaktadır. Bu yönde çalışmaları onların bir nevi

kimliklerini ya da kişiliklerini yansıtmaktadır. Birçok kadın eğitim ve insan ilişkileri sektöründe çalışmaktadır. Öne çıkan meslekler öğretmenlik, psikolog, pedagog ve bunun gibileri. Bir kısmı ise sağlık sektöründe çalışmaktadır. Burada öne çıkan meslekler ise fizyoterapist, hastanede onkoloji bölümünde araştırmacılık ve diş hekimi asistanlığı. Küçük bir grup ise ekonomi mesleklerinde ya da hobi türünde bir meslekte çalışmaktadır (işsizlik kurumunda ya da fotoğrafçılık gibi).

Genç kadınların geneli işlerindeki insan ilişkilerinden memnundur. Hollandalılarla ya da gayri-Müslimlerle çalışanların ya da daha önceden çalışmış olanların çoğu ilişkilerini saygılı ve seviyeli tutmakta, bazıları ise bu ilişkilerde ikiyüzlülük ve ayrımcılık gibi problemlerle karşılaşmaktadırlar.

“Üniversiteden sonra 2,5 yıl kadar çalıştım, tam kendi alanımda olmasa bile yakın bir alandı. Sonra çocuklarıma kendim bakmak istediğim için işi bıraktım. O döneme ait iş arkadaşlarım hakkında aklımda kalanlar onlara güvenemediğim oldu. Çok iki yüzlüklerini gördüm. Birbirlerinin arkasından nasıl kötü konuştuklarını, ama yan yana gelince birbirlerine dostça davrandıklarına şahit oldum. Buda muhakkak benimde arkamdan da konuşuyorlardı düşüncesini doğurdu bende. Bu arada iş arkadaşlarımla çoğunluğu Hollandalıydı (Hollanda kökenli).”

Genç kadınların, iş arkadaşları Türk ya da Müslüman olanları, işlerinde daha memnundur ve daha motive olduğu görülmektedir. İşyerinde Türk, Fas ya da başka Müslüman hastalar ya da müşterilerle karşılaşmak, genç kadınların işlerini daha çok sevmelerini sağlamaktadır. ‘Kendi insanına yardım etmek’ onları daha çok tatmin etmektedir.

“2011 yılında tam zamanlı olarak işe başladım, daha önce staj yaptığım klinikte. Müslüman bir bayan olmamın etkeni çok oldu işyerimde, daha çok Türk ve Müslüman bayanlar geliyor bende tedavi olmaya, dil konusunda daha kolay yardımcı olabildiğim için.”

Çalışmak insanı birçok yönden etkileyebilmektedir. Bu hem işe bakış açına bağlı hem de kendi kimlik ve kişiliğine bağlıdır. Genç kadınların çoğu işyerinde kişisel, kimlik ve sosyal gelişimi önemsemektedir. Bu yüzden bu yönde etkilendiklerini de söylemektedirler. Bazıları ise ‘insana hizmet’ ya da ‘İslam adına’ çalıştıklarını söylemektedir. Bu söylem ise onların dini yönelimle işlerine yaklaştıklarını göstermekte ve dolayısıyla bu onların doğrudan dini sosyalleşmelerini etkilemektedir. Nitekim dinlerini, işlerini ve işlerindeki sosyal ilişkilerini birleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu da dini sosyalleşme sürecini göstermektedir.

Hastanenin onkoloji bölümünde ilaç tedavisinde bilimsel araştırmacı olarak çalışan evli ve çocuklu genç bir kadın işini şöyle anlatıyor:

“Hollandalılarla beraber çalışıyorum. İşimi çok seviyorum. Bir Müslüman olarak bu pozisyonda olmak kendi adıma değil, dinim adına çok gurur veriyor. İslam’ı güzel yerlerde temsil edebilmek çok güzel. İş arkadaşlarımla ilişkimiz güzel ama resmi. İslami ortak noktamız olmaması bazen işi zorlaştırıyor. Mesela iş gezisinde bara gitmek istiyorlar ben gitmiyorum. Müslüman olan iş arkadaşlarıma kendimi daha yakın hissediyorum.”

Genç kadınların bazıları işlerini o kadar çok seviyor ve benimsiyor ki, işlerini hayatlarının bir parçası ya da işyerini ‘ikinci bir evleri’ gibi görüyorlar. Bu etkileşim ise onların doğrudan sosyalleşme süreçlerinin ne kadar etkilendiğini de gösteriyor. İşini insan bu denli içselleştirdiğinde, şüphesiz sosyal ilişkilerine ve sosyalleşmesine de bunu yansıtacaktır. Pedagog olarak çalışan bekâr genç bir kadın şöyle anlatmaktadır:

“Çalıştığım işyerinde de birçok Türk var ve çok sıcak bir çalışma ortamımız var. İşyerinde ikinci evimiz gibiyiz. İş arkadaşlarım da günlük hayatımda rol oynuyor. İşyerimin hayatımda çok pozitif bir etkisi var. Hem profesyonel hem de sosyal anlamda kendimi geliştirebildiğim bir ortam içinde çalışıyorum.”

Bazı genç kadınlar ise işlerinden sosyalleşme bakış açısından fazla etkilenmemektedir. Bu kadınlar sadece işlerine odaklanmakta ve iş ilişkilerini resmi, mesafeli ve yüzeysel tutmaktadırlar. Bazılarının işi insan ilişkisinin az olmasından da kaynaklanabilmektedir.

(Dini) Topluluğun Kimliğe Etkisi

Dine mensup olan bireyler, bir gruba, bir cemaate ya da bir mezhebe bağlanma ihtiyacı duyabilmektedirler. Bağlı olmayan ise, sadece bir ya da birkaç gruba katılım sağlamakla da yetinebilmektedir. Bu bağlanma ya da katılım sağlama bir bireyin sosyalleşmesini etkilerken, dini sosyalleşme sürecine de katkı sağlayabilmektedir. Örneklem gruptaki genç kadınlara da araştırma bağlamında, Müslüman kimliğe sahip oldukları için, bağlı oldukları mezhep ve cemaat ya da grup sorulmuştur. Sonuçlardan bütün genç Türk kadınların Hanefi mezhebine bağlı oldukları ortaya çıkmıştır. Çoğu, mezhebin bir etkisinden bahsetmese de, bir kaçının bunun, dinlerini yaşamada faydalı gördüklerini söylemekte, yol gösterdiğini belirtmektedir.

Örneklem grubun yarısı bir cemaate bağlı olduğunu söylerken, diğer yarısı bir yere bağlı olmadığını belirtmektedir. Bir cemaate bağlı olduğunu söyleyenlerin çoğu Milli Görüş fikir akımının Almanya genel merkezli Avrupa ‘ayağını’ (İGMG, İslam

Toplumu Milli Görüş) belirterek, bir cemaat olarak saydığını göstermektedir. Dış hekimi asistanı olan evli genç bir kadın mezhebini ve bağlı olduğu cemaatini şöyle anlatmaktadır:

“Hanefi mezhebindenim ve Milli Görüş teşkilatına bağlıyım. MG teşkilatına bağlı olmamın hayatımdaki etkisi çok büyük. Bu teşkilat sayesinde böyle bir ülkede inancımızı ve dinimizi öğrendik ve hala da öğrenmeye devam ediyoruz. Çevremde diğer cemaatlerden insanlar var, onlara MG teşkilatını anlatıyorum ve tavsiye ediyorum.”

Cemaate bağlı olduğunu söyleyen diğer birkaç kadın ise Diyanet Vakfın cemaatini ve Nur/Fetullah Gülen cemaatini belirtmektedir. Cemaatlerin, bu genç kadınlara, dinlerini öğrenmede yardımcı olduğu, kimliklerini güçlendirdiği, hayatlarına yön verdiği ve ‘hizmet edebilme’ olanağı sunduğu söylenmektedir. Cemaate bağlı olmadığını söyleyen genç kadınlar ise ya birkaç çeşitli cemaate katılım sağladığını söylemekte ya da bağımsız dini bir gruba ‘üye olduğunu’/katılım sağladığını belirtmektedir. Genç kadınların çok azı ise ne bir cemaate ne de bir gruba katılım sağlamaktadır.

“Hanefi mezhebine göre amellerimi yapmaya çalışıyorum. Bir cemaate üye değilim (hiyerarşi çok hepsinde, sevmiyorum o olayı). Mezhebimin benim üzerimdeki etkisi amellerimde bellidir. Namaz kılış şeklinde, oruç tutarken imsak vaktinin belirlenmesinde, sosyal hayatımda erkek-kadın ilişkilerinde etkisi çoktur.”

Bu bulgular böylelikle genç kadınların dini sosyalleşme süreçlerine ve dini sosyalleşme alanlarına tekrar ‘ayna tutmaktadır’.

Amsterdam ve çevresinden gelen bu Türk genç kadınların çevre toplumuna bakış açılarını öğrenebilmek için, onlara etraflarındaki ve çevrelerindeki gördükleri ‘dini’ anlatmaları istenmiştir. Başta ortaya şu iki bulgu çıkmıştır: çoğu genç kadının, etrafındaki insanları, ‘bilinçli’ ya da ‘bilinçsiz’ Müslüman olarak ayırt ettikleri, diğerlerinin de, çevrelerindeki Müslüman ya da gayri-Müslim olarak ayırt ettikleri. Örnek cevaplardan birkaç tanesi:

“Bulunduğum bölgede insanların git gide bilinçlendiğini görüyorum. Camilerin ya da başka dini kurumların verdiği kurs imkânları, bilgilendirme programları sayesinde vs. burada yaşayan Müslümanların artık daha bilinçli olduğu kanaatindeyim. Bu kurslara kendim de zamanında katıldım ve güzel sonuçlar aldım bilgi açısından. İnsan etrafındaki insanların din için çabaladığını görünce kendisi de heveslenip bir şeyler yapma hevesine giriyor.”

“Etrafımda gördüğüm insanların çoğu dinine bağlı olan kişiler, namazlarını kılarlar ve tesettürlüler. Aile ortamımda dini inanış var ama içerik yani içselleştirme olarak çok fazla ilerleme göremiyorum.”

“Çevremdeki insanların çoğu benimle aynı dine mensup ve yakın arkadaşlarımı seçerken buna dikkat ediyorum artık. Özel hayatta aynı yöne bakmanın ne önemli olduğunu öğrendim. Her türlü insanla görüşebilirim saygı gösterebilirim, ama kişisel hayatta çok yakın olmayı doğru bulmuyorum. Başkalarının dini hayatı beni fazla etkilemiyor, bazen tabii ki gıpta edip güzel örnek olarak gördüğüm insanlar oluyor, ama kişi olarak çabuk etkilenen bir insan değilim.”

“Daha çok Hristiyanlık ve ateistliktir, Budizm ve Hinduizm inancına mensup olan bireyler de var, azda olsa. Özellikle iş yerinde ve dışarıda görüyorum. Hollanda bu şekil...”

Bu bulgulardan şöyle bir sonuç çıkarılabilir; insanları ‘bilinçli’ ya da ‘bilinçsiz’ Müslüman olarak ayırt eden kadınların çevresi, daha çok Müslümanlardan oluşmakta; insanları Müslüman ya da gayri-Müslim olarak ayırt eden genç kadınların çevresi ise farklı dine mensup olan insanlardan oluşmaktadır.

Ayrıca genç kadınlara çevrelerindeki gördükleri bu toplumdan ve dinden etkilenip etkilenmedikleri sorulmuştur. Cevaplardan bazıları şu şekildedir:

“Kendi dinini anlamaya ihtiyacı ve gayreti oluşturuyor.”

“Hollandalıları uymak için maalesef dinimizi de ‘modernleştirmeye’ çalışıyoruz. Tesettürümüz tam değil, faize karıştık vesaire.”

“İslam dini, etkisi büyüktür, sadece güzel yaşayanlardan örnek alıyorum. Ve bu örneği başkalarına da taşımaya çalışıyorum.”

“Dinini yaşama gayretinde olan çok az insan var. Etrafımda beni bu konuda destekleyecek, motive edecek kişilerin eksikliğini zaman zaman hissediyorum. Ve git gide benim de bazı konularda gerilediğimi fark ediyorum.”

Cevapların tümüne bakıldığında öne çıkan şu etkiler özet olarak sıralanabilir; bazıları, ‘bilinçli’ Müslümanları örnek aldıklarını, bazıları, ‘bilinçsiz’ Müslümanlardan etkilenip, ‘taviz’ verdiğini, bazıları, gayri-Müslimlerin sorularından ya da ayrımcılıklarından güç alıp dinlerine daha çok bağlandıklarını ve bazıları da ‘bilinçsiz’ Müslümanlara tepkili olup, onlardan uzaklaştıklarını belirtmektedir. Küçük bir grup ise etraflarındaki insanların dine yaklaşımlarından hiçbir şekilde etkilenmediklerini söylemektedir. Bu bulgulardan, etkilenen insanların, dini sosyalleşme sürecine katkı sağladığı, etkilenmeyen insanların ise, dini sosyalleşme sürecine katkı sağlamadığı çıkarılabilir.

Gönüllü İşlerin ve Cami/Dini Kurumların Etkisi

Bölümün başında ortaya konduğu gibi, genç kadınların neredeyse hepsi farklı gönüllü işlerde bulunmuşlar ve çoğu da cami ve dini kurumlarda görev almışlardır. Gönüllü olarak yapılan bu işler bireyi birçok yönden etkileyebilmektedir. Dini eksenli ortamlar ise hem sosyalleşmeye hem dini sosyalleşmeye katkı sağlayabilmektedir. Genç kadınların yaptıkları gönüllü işler sorulduğu gibi, bu işlerin onlara bıraktığı etkisi de sorulmuştur. Bu soruya farklı cevaplar verilmiştir. Çoğu genç kadın yaptıkları işlerin onların kişiliğini ya da kimliğini geliştirdiğini söylemektedir.

“Hayatıma anlam katıyor. Yaratılış gayeme uygun, kendimi geliştirmem ve ahiretime yatırım yapmam için bir fırsat olarak görüyorum.”

“Kişiliğimi ve kimliğimi, hayatımı kendime olan güvenimi ve kendimi iyi hissetmemi sağlıyor. Bu aktiviteler olmayınca kendimi çok boş hissediyorum. Benim için bağlayıcı şeyler.”

Birçoğu da bu ortamların, onların yeni ve farklı insanlar tanımalarına vesile olduğunu, sosyal çevre sağladığını ve böylelikle sosyalleşebildiklerini söylemektedirler.

“Farklı insanlar tanıyarak onlarla muhabbet ederek farklı özellikler keşfediyorum.”

Bir kısmı açık olarak bu işlerin onların dine yakınlıklarını arttırdığını ve dindarlaştırdığını öne sürmektedir.

“İslami ortamlarda olmak beni İslami konularda daha hassas olmamı sağlıyor. Mesela kıyafet seçimimde daha dikkatli oluyorum.”

Belirtilen diğer etki çeşitleri ise, gönüllü işlerin huzur ve mutluluk verdiği ve bakış açısı ve anlam kazandırdığı gibi söylemler. Bu söylemler ve diğer etkiler, gönüllü işlerin ve dini kurum ve organizasyonların genç kadınların özellikle dini sosyalleşmelerine katkı sağladığını göstermektedir.

Genç Kadınların Diğer Bulundukları Sosyal Çevreler

Araştırmaya katılan genç Türk kadınların iş (ve okulları) dışında bulundukları dini grup ve organizasyonlar dışında, başka sosyal çevrelerin de olduğu ortaya çıkmaktadır. Genç kadınlar dini ders/eğitim aldıkları grupları olduğu gibi, o gruplardan oluşturdukları arkadaş grupları da bulunmaktadır. Türk olmayan, farklı etnik kökenden gelen (zenci, Faslı, İranlı vs.) arkadaş grupları olduğu gibi, Hollanda kökenli arkadaş grupları da vardır. Bunların dışında siyasi parti üyesi olan, sanat kurslarına katılan, dini diyalog projesinde bulunan ve kitap kulübüne katılan genç

kadınlar da vardır. Bu sayılan sosyal çevreler genç kadınların sosyalleşmelerine ve dini sosyalleşmelerine az da olsa katkı sağlamaktadır.

Amsterdam Toplumunun Etkisi

Amsterdam toplumunun, her toplum gibi kendine has kültürü, davranışı, düşünce tarzı ve kimliği var. Bu unsurlar bir birey üzerinde etki edebilmektedir. Bu çıkarımla örneklem grubuna Amsterdam toplumunun onların üzerindeki etkisi sorulmuştur. Yine yarısından çoğu bu soruya cevap vermiş olsa bile, ortaya çıkan dört unsur var. Genç kadınlar Amsterdam toplumunun daha çok 'çoğulcu (çokkültürlü) toplum' özelliğinden, 'bireyselciliğinden', 'özgürlüğünden' ve 'açık sözlülüğünden' etkilendiklerini belirtmektedirler. Genç kadınlar Hollanda/Amsterdam toplumundan etkilendiklerini şöyle anlatmaktadırlar:

"Amsterdam'da değişik kültürler ve değişik dinler hep beraber yaşaması benim kişiliğime çok yön verdi. Bu dinler ve kültürler arasında bir diyalog olması benim için çok önemlidir."

"Bir birey olarak kendi ayaklarının üzerinde durabilmen ve bağımsız bir şekilde yaşayabilmen gerekir."

"Sadece söyleyebildiğim şu; Amsterdam her şeyin daha da serbest olduğu bir şehir diye düşünüyorum (düşünceler olsun, hal hareket olsun)."

"Genelde direkt olmayı seven biriyim. Türk kültüründe daha çok dolaylı yolla anlatımı görüyorum. Bazen çok açık sözlülük olmak yanlış anlaşılma yol açabiliyor."

Genç kadınların Amsterdam toplumundan etkilenmeleri, onların genel olarak hem sosyalleşmelerini hem de dini sosyalleşmelerini etkilemekte ve yön vermektedir. Başka bir deyimle; genç kadınlar sosyalleşme alanlarında Amsterdam ve Hollanda toplumundan edindikleri bireyselcilik, özgürlük, açık sözlülük ve çokkültürlülük özellikleriyle hareket etmekte ve dini kimliklerini bu yönde geliştirmektedirler.

Türkiye Vatanının ve Amsterdam'daki Türk Kültürünün Etkisi

Genç kadınlara bir Hollandalı Türk olarak, ikinci vatanları sayılan Türkiye'den ve Amsterdam'daki Türk kültüründen etkilenip etkilenmedikleri sorulmuştur. Bu sorunun sorulma sebebi ise, 'diaspora kimlik' göstergesi olanağı olmasıdır. Bu soruya cevap veren çoğu kadın, Türklerin, Türk kimliklerine sahip çıkmalarından, milli kültürü koruduklarından (misafirperverlik gibi) ve birlik ve beraberliği önemsemelerinden etkilendiklerini söylemektedir. Buna örnek cevaplar:

“Amsterdam’da yaşayan Türklerin üzerimde etkisi çoktur. Önceden de dediğim gibi hala toplumculuk düşüncesiyle yaşıyorlar. Bunun sonucu olarak benimde bu düşünceyle yetişmeme sebep oldular. Dostluk arkadaşlık önemli benim için, dinimi yaşamak önemli, sosyal hayatım önemlidir, birbirine sahip çıkma önemlidir. Ben bu düşüncelerle büyüdüm.”

“Çok etkili, günlük hayatımı geçirdiğim insanlar bu çevrenin mensupları. Ve Türk topluluğu burada birbirine çok bağlı olduğu için günlük birbirimizi etkilediğimizi düşünüyorum.”

Bu unsurlar genç kadınların etkilenip içselleştirdikleri, diaspora kimliklerine güç kattığını ve sosyalleşmelerine katkı sağladığını göstermektedir.

Mahalle ve Komşularla İlişki ve Etkisi

Bir insanın evinden dışarı çıktığında, karşılaştığı ilk insanlar mahalleden ve/veya komşularındandır. Bir birey bu insanlarla da iletişim ve etkileşime geçebilir ve böylelikle sosyalleşme ve dini sosyalleşme açısından etkilenebilir. Genç Türk kadınlara, Hollanda toplumunda mahalle ve komşu ilişkileri sorulmuştur. Yarısından fazlası hiçbir ilişkisinin olmadığını ve hiçbir etkilenmenin de olmadığını ifade etmektedir (14/25). Küçük bir kısmı ise sadece selamlaşma ile ilişkileri sürdürmekte (3/25), bir başka küçük kısım ise mahalle ve komşu ilişkilerini önemli bulmakta ve ona göre iyi ve yakın davranmakta (4/25) ve son küçük bir kısım ise din adına, inancı için ilişkilere önem vermekte ve irtibat halinde olmaya çalışmaktadır (4/25). Son kısım hem Müslümanlarla olan hem de gayri-Müslimlerle olan ilişkilerden bahsetmektedir. Müslüman mahalleli ve komşulara, ‘ümme’ bilinci ile yaklaşılmakta, gayri-Müslimlere ise ‘tebliğ’ düşüncesi ile yaklaşılmaktadır. Burada sözlü tebliğden çok, davranışlarla olan tebliğden bahsedilmektedir. Bu bulguya örnek cevap evli ve çocuğu olan genç kadından verilebilir:

“Çevremde bulunan komşularımdan çok azı Müslüman, diğerleri Hollandalı ve başka uyruklu insanlar. Müslüman olmayan komşularıma gördüğümde üzüntü duyuyorum ve tebliğ etmem gerektiğini düşünüyorum ve konuşarak değil davranışlarımla, yaşantımla tebliğ etmeye çalışıyorum...”

Yalnız genel olarak öne çıkan ise, genç kadınlarının çoğunun mahalle ve komşularla ilişkisinin ya da etkileşiminin olmadığı ve (dini) sosyalleşme süreçlerinin bu konuda etkilendiğidir.

Diğer Müslümanlarla İlişki ve Etkileşim

Dini sosyalleşme sürecinde bir birey etrafındaki aynı dine mensup insanlarla da ilişki halinde olabilmektedir. Onlarla etkileşim, onun dini kimlik ve sosyalleşme sürecine

etki edebilmektedir. Bilindiği gibi, genç Türk kadınlar Hollanda toplumunda çevrelerinde başka Müslümanlarla yaşamaktalar. Faslılar, Somaliler, Hindistanlılar, Endonezyalılar, İranlılar ve daha birçok etnik gruptan Müslümanlar Hollanda'da bulunmaktadır. Genç Türk kadınlara araştırma bağlamında, diğer Müslümanlarla olan ilişkileri ve etkileşimleri sorulmuştur. Örneklem grubun üçte biri bu soruya cevap vermemiş olsa bile, ortaya çeşitli cevaplar çıkmıştır. Cevap verenlerin çoğu diğer Müslümanlara 'kardeş' ve 'ümme't' gözü ile bakmakta ve kendini bu şekilde onlara yakın hissetmektedir. Bu yakınlık sebebi ile ilişkilerine önem vermektedir.

"Diğer ırklardan olan Müslüman kardeşlerimle selamlaşmak, görüşmek bana ayrı bir haz verir. Özellikle Araplar bana Hz. Muhammed'i (sav) hatırlattıkları için, çoğu Türkün aslına ben onları severim. Diğer ırklardan olan Müslüman kardeşlerimle görüşmek ümmet bilincimi artırıyor."

Küçük bir kısım ise, diğer Müslümanlarla normal bir ilişki sürdürdüğünü belirtmektedir. Herhangi bir etkileşim ya da farklı bir ilişkiden bahsetmemektedirler. Birkaç genç kadın ise diğer Müslümanları kendisine 'örnek' alabildiğini söylemektedir. İki kişi ise, Müslümanlara, 'Müslümanlıklarına' göre yaklaştığını ifade etmektedir. Bu son üç ilişki biçiminden şu çıkartılabilir; 'kardeş' gözü ile bakanlar *eşitlikçi* bir yaklaşım, 'örnek' alanlar *alçakgönüllü* bir yaklaşım, 'normal' ilişki sürdürenler *özgür* bir yaklaşım ve 'Müslümanlığa' göre davrananlar ise *üstün* bir yaklaşım kullanılmaktadır. Bu yaklaşımlar bu bireylerin böylelikle dini sosyalleşme süreçlerini etkilemektedir.

Gayri-Müslimlerle İlişki ve Etkileşim

Sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçleri toplumun sembollerinden etkilendiği gibi, farklı insanlarından, farklı dine mensup insanlarından da etkilenebilmektedir. Kişi sosyal hayattaki ilişkilerden etkilenecek, (dini) kimliğini inşa etmektedir. Farklı dine mensup insanlar, bireyin kendi dini ile karşı karşıya gelmesini sağlayabilir ve dini yönelimine yön verebilir. Dolayısıyla bu da dini sosyalleşmeyi etkilemektedir. Bu yüzden araştırma kapsamında genç Türk kadınlara çevrelerindeki gayri-Müslimlerle ilişkilerinin boyutu ve –olasılığı düşünülerek- ayrımcılık veya ırkçılık olaylarıyla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları sorulmuştur.

Amsterdam ve çevre illerinden gelen genç Türk kadınların verdikleri cevaplar çeşitli bulgular ortaya çıkarmıştır. Soruya cevap vermiş (23/25) genç kadınların birçoğu gayri-Müslimlerle ilişkilerini normal, iyi, seviyeli ve saygı çerçevesi içinde

sürdürdüklerini belirtmektedirler. Bu ilişki onların gayri-Müslimlere karşı farklı bir tutum sergilemedikleri anlamına gelmektedir. Sadece bir kişi bu ilişkisini arkadaşlık boyutuna getirmiştir. Saygı ve hoşgörü içinde genç Türk kadın gayri-Müslimlerle görüşüp buluşmakta ve arkadaşlık edinmektedir. Genç kadınlardan iki kişi ise hiçbir ilişki içinde olmadığını söylerken bir kişi ise bilinçli bir şekilde gayri-Müslimlerden uzak durmaktadır. Bunun sebebi ise birçok kez bizzat ayrımcılık ve ırkçılık olaylarıyla karşılaştığı içindir. Başından geçen ayrımcılık olaylarını 32 yaşındaki halen öğrenci olan, evli genç kadın şöyle anlatmaktadır:

“Hollandalılarla geçinmiyorum geçinmekte istemiyorum. Birkaç selamlaştığım Hollandalı komşularım var. Gerek işyerinde gerek iş ararken çok ırkçılıkla karşılaştım. Kreşte çalışırken bana **vaste contract** (sözleşme) verecekken bunu başörtüsüz, yeni ise başlamış birine vermişlerdi, çok şaşırılmış ve o zamanları üzülmuştüm. Ardından bu başörtülü kadın hamile olduğunu açıkladı, **contracti** (sözleşmesi) daha sürdüğü için, hasta kaldı ve doğumdan sonra da gelmemiştii işyerine, uzun bir süre çalışmadan maaşını almıştı.

Yine başka bir yerde is müracaatında bulunurken, benim diplomam ve tecrübem uygun olmasına rağmen, orada ki görevli Hollandalı kadın formu yanımda ki örtüsüz Türk arkadaşşıma doldurttu. Ve bende sıramı beklerken, bana hayır 1 kişilik yer var dedi. Ama ben ilk önce geldim ve benim cv daha uygun dediysem de, hayır başörtülü birini alamıyoruz dedi utanmadan. Oysa başörtümden dolayı ürkecek korkacak müşterilerle karşılaşmayacağım bir iş idi.”

Genç Türk kadınların çoğu, yaşadıkları toplum içerisinde ayrımcılık ya da ırkçılıkla karşılaşmadıklarını söylemektedirler. Geri kalan kısım ise (10/25) ayrımcılığı, ya daha önce tecrübe ettiğini, ya halen karşılaştığını ya da hissettiğini, ya da, bizzat kendisi karşılaşmasa bile, toplumda var olduğunu ve duyduğunu söylemektedir. Bu ayrımcılık ve ırkçılık olayları sokakta, işyerinde ya da okulda/üniversitede vuku bulabilmektedir.

Bu ayrımcılık olayları genç kadınları farklı şekillerde etkilemekte ve onlara karşı tepkilerini belirlemektedir. Birkaç kişi bu olaylardan dolayı -bizzat yaşasın veya yaşamasın- gayri-Müslimlerden soğumakta ve uzak durmaktadır. Bazıları ise bu olayları, onların ‘cahilliklerine/bilinçsizliklerine/önyargılarına’ bağlayarak, normal karşılamakta ve tepkisiz kalmaktadır. Bazıları ise tepkisel olarak bu konuya çözüm bulma niyetiyle ya dini kimliğiyle ‘örnek’ olmaya çalışmakta, ya konuşarak anlamaya çalışmakta ya da kendisini ispat etmeye veya anlatmaya çalışmaktadır, örneğin bir genç kadının cevabı şu şekildeydi: *“Yapabilecek tek şey bence dini en iyi şekilde temsil etmeye çalışmak.”* Böylelikle gayri-Müslimlerle ilişkiler genç kadınların sosyalleşme ve dini sosyalleşmesine az da olsa etki ettiği görülmektedir.

5.4 Kitle İletişim Araçların Etkisi

Günümüz toplumunda kitle iletişim araçların insanın hayatına olan etkisi tartışmasız bir konu haline gelmiştir. Bir bireyin sosyalleşme ve dini sosyalleşme sürecinde çevresindeki insanlardan etkilendiği gibi, kitle iletişim araçlarının ulaştırdığı ‘dünyalardan’ da etkilenmektedir. Nitekim bu araçlar, dünyadaki bütün toplumların, uzak olsa bile, içine girebilmekte ve yine çok uzaklara bu bilgileri sunabilmektedir. Ancak birey bu etkileşimi ya kontrollü ya da kontrolsüz olmasına izin verir.

Amsterdam ve çevre illerinden gelen genç Türk kadınlara bu bağlamda öncelikle kitle iletişim araçlarının kullanımı hakkında sorular sorulmuştur. Ardından bir genç yetişkin olarak bu araçların etkisine yorum ya da kritik yapılması istenmiştir. Son olarak ta araçların genç kadınların dini yönelimlerine olan etkisi sorulmuştur.

Genç Türk kadınlar kitle iletişim araçlarından en çok telefon ve internet kullanmaktadır. Bunlardan sonra televizyon ve gazete birçoğu tarafından çok az kullanılmaktadır. Ancak gazete kullanmayanlar çevrimiçi gazete takip edebilmektedirler. Dergi ve kitap ise bir kısım genç kadın tarafından kullanılmaktadır.

Bu araçların kullanım amaçlarına bakıldığında ise, telefonun sosyal ilişkileri (daha çok *whatsapp* uygulaması) sürdürmek ve internet erişimi (daha çok sosyal medya) için kullanıldığı görülmektedir. İnternet ise daha çok Facebook gibi sosyal medya ve gündem/haber takibi için kullanıldığı saptanmaktadır. Televizyonun, dizi, haber ve futbol maçı için, gazetenin gündem ve haber için, dergi ve kitabın ise daha çok dini bilgi için kullanıldığı söylenmektedir. Ayrıca son olarak Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya paylaşım platformlarının ne için kullanıldığı sorulduğunda ise, gündem/politika takibi, fotoğraf paylaşımı ve genel (kültür) eğitim amaçlı kullanıldığı belirtilmektedir. Bu şekilde genç Türk kadınların hangi kanalları daha çok kullanarak hangi ortamlardan sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçleri etkilendikleri ortaya çıkmaktadır. Sosyalleşmeye etki eden daha çok telefon, dini sosyalleşmeye etki eden ise daha çok dergi ve kitap olarak gözükmektedir.

Sosyal medya kullanıcı genç kadınlar, daha çok ‘aktif takipçi’ olduklarını, belirli bir kısmın ise ‘aktif paylaşımcı’ ve küçük bir kısmın ise ‘pasif kullanıcı’ olduklarını söylemektedirler. Aktif takipçi derken, kişinin sosyal medyadaki paylaşımları bilinçli bir şekilde takip edip, kendine edinmesi; aktif paylaşımcı derken, kişinin bilinçli ve bir

amaç doğrultusunda sosyal medya üzerinden bilgiler paylaşması (eğitici ya da örnek rolü ile) anlaşılması gerekmektedir. Pasif kullanıcı derken ise, kişinin hiçbir etki bırakmadan, bilinçsiz bir şekilde sosyal medyayı takip etmesi anlamı çıkarılması gerekmektedir. Aktif ya da pasif kullanıcı genç kadınlar olsun, çoğu, kimliğini sosyal medya üzerinden belli etmektedir, gizlememektedir. Bir kısmı ise ‘temel kimliğini’ belirtse bile, görüşleriyle kimliğini kapalı tutmaktadır.

Her ne kadar sosyal medya kullanımı çok olsa da, genç Türk kadınlar sosyal ilişkilerinde farklı araçlar kullanmaktadırlar. Samimi ve yakın sosyal ilişkiler için telefon/whatsapp daha çok, resmi sosyal ilişkiler için ise e-mail, Facebook ve diğer sosyal medya araçları kullanılmaktadır.

Genç kadınlara kitle iletişim araçlarının etkisi sorulduğunda ise birçoğu, kullanımının aslında zaman kaybı olduğunu söylemektedir. Bunlardan bir kısmı ise bu yüzden araçlardan uzak durmaya çalışmaktadır. Bazıları ise araçların etkisini tehlikeli bulmaktadır. Sebep olarak mesela medya ve sosyal medyanın çoğu zaman yanlış bilgi ve algı oluşturabildiği verilmektedir. Kitle iletişim araçlarının eğitici ve öğretici yönünü kabul etseler bile, genç kadınlar bu araçları yine de daha bilinçli, seçici ve kontrollü kullanmaya çalışmakta ve bazıları ise ‘tehlikelere karşı’ sosyal medya üzerinde ‘çözüm’ veya ‘tepki’ olarak ‘aktif’ bir rol almaya çalışmaktadır.

“Aslında sosyal medyada yalan yanlış çok yanlış şeyler yazılı. Bence sosyal medya çok tehlikeli, gençleri farklı düşündürmeye yoldan bile çıkartmaya sebep olabilir. Ben okuduğum şeylerin mutlaka kaynağını araştırıyorum. Her okuduğumu hemen doğru algılamıyorum.”

Spesifik olarak kitle iletişim araçlarının genç kadınların dini yönelimlerine etkisi çoğunda benzer görülmektedir. Birçoğu yine araçları dini bilgi arttırıcı görse bile, yanlış kaynak, bilgi ya da algı oluşturabilme olanağı yüzünden, kullanımı yine de bilinçli ve kontrollü bir şekilde sürdürüp, bu şekilde etkilenmeyi tercih ediyor.

“...kaynaklara dikkat edilmediğinde çok yanlış bilgiler edinebiliriz. Bu hem inancımızı hem de soruda belirtilen diğer alanları (düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayat) kötü şekilde etkileyecektir.”

Bulgulardan ortaya çıktığı gibi kitle iletişim araçları genç kadınların sosyalleşme ve dini sosyalleşmelerine sınırlı miktarda etki etmektedir.

6. Hipotezlerin Testi

Bu paragrafta 'giriş' bölümündeki verilen hipotezler test edilecektir. Baş hipotez şu şekildeydi:

H0: Amsterdam'daki Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri baskın olarak aile/yakın çevre faktöründen etkilenmektedir.

Bu hipotezi test edebilmek için öncelikle alt hipotezler test edilmesi gerekmektedir.

H1: Kadınların olumlu birincil dini sosyalleşme evreleri, ikincil dini sosyalleşme evrelerini olumlu etkilemektedir.

Genç Türk yetişkin kadınların mülakat sonuçlarından çıkan bulgular bağlamında, birincil sosyalleşme evreleri ve özellikle olarak çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemleri, olumlu yönde ilerlediği görülmektedir. Çoğu kadın mutlu ve problemsiz çocukluk dönemi geçirmiş, eğitim ve dini eğitiminden geri kalmamış, ailesinden ve yakın çevresinden de ilgi ve destek görmüştür. Bahsedilen kadınların ikincil sosyalleşme evrelerine bakıldığında ise yine olumlu (dini) sosyalleşme süreci geçirdikleri görülmektedir. Ailelerinden ve yakın çevrelerinde etkilendikleri gibi hayatlarına devam etmekte ve sosyal hayatta daha çok katılım sağlamaktalar. Eğitim ve dini yönelim konusunda da çoğu sorumluluklarını ve görevlerini arttırmakta. İkincil evre özelliği olarak birçoğu da evlilik ve ebeveynlik kurumlarına katılım sağlamaktadır. Bulgulardan, genç kadınların bazılarının olumsuz birincil dini sosyalleşme evresi geçirdikleri ve bu evre onların ikincil dini sosyalleşme evrelerini olumsuz etkilediği de ortaya çıkmıştır. Buna temel iki sebep olarak ise, bu genç kadınların birincil evrede din eğitimi almamaları ya da din eğitimleri (aileden veya din eğitim kurumundan) olumsuz bir usul ile verildiği, saptanmıştır. Bu süreçlerden dolayı genç kadınların olumlu birincil dini sosyalleşme evreleri, ikincil dini sosyalleşme evrelerini **olumlu etkilediği** söylenebilir.

H2: Kadınların dini sosyalleşmelerine 'kitle iletişim araçları' faktöründen en çok internet etki etmektedir.

Genç kadınlara kitle iletişim araçlarından en çok hangisini kullandıkları sorulduğunda, internet ve buna bağlı olarak sosyal medya cevapları daha yoğun çıkmıştı. Genç kadınlar internet ve sosyal medya aracılığıyla, birçok faaliyet geçirmektedirler. Gündem ve haberleri buradan takip etmekte ve diğer

sosyal ilişkileri buradan sürdürmekte, araştırmalarını ve eğitim faaliyetlerini internet aracılığıyla gerçekleştirmekte ve çeşitli paylaşımlarını, farklı amaçlarla, bu yolla yapmaktalar. Genç kadınların interneti bu kadar çok sebep ve bu kadar geniş kapsamlı kullanmaları, onların sosyalleşme süreçlerine etki ettiği ancak dini sosyalleşmelerine **etki etmediği** söylenebilir.

H3: Dini bilgili ve tecrübeli kadınların dini sosyalleşmeleri olumlu gerçekleşmektedir.

Bu hipotezi test edebilme amacıyla, genç kadınların dini bilgi ve tecrübelerini ölçmek için, İslam okullarına ve cami gibi diğer kurumlara gitmelerine bağlanmakta ve dini sosyalleşmeye etkileri ölçmek için genç kadınların dini-sosyal faaliyetlerde sorumluluk ve görev almalarına bağlanmaktadır. Bu iki ölçü arasında genç kadınlarda olumlu bir bağlantı görülmektedir. Zamanında İslam İlkokulu/ortaokulunda okuyan ve/veya Kuran Kursunda uzun yıllar geçiren genç kadınların, gençlik ve şimdiki genç yetişkin dönemlerinde daha din eksenli faaliyetlerde bulundukları ve daha çok dini kurumlarda önemli görev ve sorumluluklar (idareci veya öğretmenlik) üstlendikleri saptanmaktadır. Bu yüzden genç kadınların dini bilgili ve tecrübeli olanlarının dini sosyalleşmeleri de **olumlu** gerçekleştiği söylenebilir.

H4: Kadınların evli ve ebeveyn olması dini sosyalleşmelerine daha olumlu etki etmektedir.

Genç kadınlardan evli ve ebeveyn olanların dini sosyalleşme alanlarına ve etkilerine bakıldığında ve evli olmayanları ile kıyaslandığında gözlemlenebilir önemli bir fark görülmemektedir. Evli olan genç kadın da, evli olmayan da aynı dini sosyalleşme alanlarına girebilmekte ve aynı dini sosyalleşme faktörlerinden etkilenebilmektedir. Örneğin; evli ve ebeveyn olan bir genç kadının hem çalışıp, eğitimine devam etmekte, hem de dini kurumlarda görev aldığı görülmektedir. Bu durum aynı şekilde evli olmayan bir genç kadında da birçok kez görülmektedir. Evlilik ve ebeveynlik durumların dini sosyalleşmeye herhangi bir ekstra olumlu etki etmediğinden, bu **hipotez yanlışlanmaktadır.**

Son iki hipotez ise Hollanda'nın çokkültürlü toplum özelliğinin genç kadınların sosyalleşme ve dini sosyalleşmelerine olan etkisini göstermektedir.

***H5:** Kadınların, toplumsal çevre faktöründen, Türk kültürü ve Türkiye'yle, diğer Müslümanlar ile ve Müslüman olmayan Hollandalılar ile olumlu ilişki ve bağları, dini sosyalleşme süreçlerini olumlu etkilemektedir.*

Mülakat sonuçlarından çıkarılan bulgular bağlamında bu hipotez için 3 ayrı açıklama verilmesi gerekmektedir. Türk kültürü ve Türkiye ile genç kadınlar genel olarak olumlu ilişki ve bağlar kurmaktadır. Bu olumluluğa sahip olan genç kadınların dini sosyalleşme alanları ve etken faktörlerine bakıldığında yine olumlu olduğu görülmektedir.

Genç kadınların hepsinin diğer Müslümanlarla ilişkileri de olumlu olduğu görülmekte ve bu onların dini sosyalleşme süreçlerini de olumlu etkilemektedir. Müslüman olmayan, yani gayri-Müslimlerle olan ilişkiler biraz farklıdır. Genç Türk kadınların çoğu gayri-Müslimlerle normal bir ilişki ve bağa sahip iken, bazıları olumsuz bir ilişki ve bağ içerisindedir. Olumsuz ilişki ve bağ içerisinde olanlar ise sosyal hayatta da bunu yansıtmaktadırlar. Genel olarak onlardan uzak durmaktadırlar ya da tepkili davranmaktadırlar. Bu **hipotez** çoğu kadının olumlu etkilendiğini gösterdiği için, **doğrulanabilir**: nitekim dini sosyalleşme süreci bu ilişki ve bağlardan etkilenmektedir.

***H6:** Toplumsal çevre faktörü olan Hollanda kültürü ve toplumu, kadınların dini sosyalleşmelerini olumsuz etkilemektedir.*

Hollanda kültürü ve toplumunun genç kadınlara olan etkisi, mülakat sonuçlarından çıkarılan bulgular kapsamında, sorunsuz görülmektedir. Genç kadınlar, toplumun 'çokkültürlülük', 'özgürlük', 'bireysellik' ve 'açık sözlülük' özelliklerinden etkilendiklerini belirtmişlerdi. Bakıldığında bu özellikler sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerine engel olarak gözükmemektedir. Aynı zamanda genç kadınlar bu toplum özelliklerin olumsuz etkilerinden de bahsetmemektedirler. Toplumda her şeyi ve istediklerini özgür ve bireysel bir şekilde istedikleri çevrelerde yapabilmektedirler. Ayrıca çokkültürlü toplum onların farklı insanlar ve dine mensup insanlarla sosyalleşmelerini sağlamaktadır. Bu yüzden Hollanda toplumu genç kadınların dini sosyalleşmelerine olumsuz etki etmemekte, hatta birçok yönde etkilemektedir. **Hipotez** bu şekilde **yanlışlanmıştır**.

Alt hipotezler bu şekilde cevaplanmıştır. 'Sonuç ve Değerlendirme' bölümünde ise baş hipotez test edilecek ve tez çalışması bir sonuca bağlanacaktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Sosyalleşme ve dini sosyalleşme, toplumda her bireyin geçirdiği bir süreçtir. Sosyal hayat ile var olan birey, toplumda birçok faktörden etkilenecek kendi kişiliğini ve kimliğini oluşturmakta ve toplumun maddi ve manevi özelliklerini içselleştirmektedir. Sosyalleşme, bireyin, toplumda bulunan değer yargıları, tutum ve davranışları, düşünceleri ve yaşam tarzlarını kendine ilke edinmesi anlamına geliyor ise; dini sosyalleşme de, bireyin, toplumun, özellikle dini sembollerini, değer yargılarını, inanışlarını, yani kısacası 'toplumun dinini' kendine mal etmesi anlamına gelmektedir. Bahsedilen bu dini sembollerden etkileşim ise, teorik çerçevede söz konusu olan George Herbert Mead'ın 'sembolik etkileşimcilik' teorisine uyum sağlamaktadır. Bu yüzden 'sembolik etkileşimcilik', dini sosyalleşme sürecini anlatan temel teori olarak alınabilir.

Bu tez çalışmasının amacı Hollanda gibi seküler bir toplumda yaşayan Müslüman Türklerin dini sosyalleşmesine ışık tutmaktır. Dini sosyalleşme konusu dini toplumlarda daha çok araştırılırken, seküler ya da dini toplum özelliğini taşımayan bir ülkede fazla araştırmaya tabi tutulmamıştır. Bu çalışmada Hollanda'nın Amsterdam ve çevre illerinde yaşayan Müslüman Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşme süreçleri araştırılmış ve bu süreçlerine etki eden faktörler analiz edilmiştir.

Derin mülakatlarla gerçekleştirilen alan araştırmasında 25 genç kadına sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçleri ile ilgili açık sorular sorulmuştur. Alt hipotezler ise bir önceki bölümde çıkan araştırma sonuç ve bulgularla test edilmiştir. Temel hipotez ise bu bulgular vesilesiyle bu bölümde test edilecek, tezin amacı ve konunun çözümü ortaya çıkarılacaktır.

Bu çalışmanın temel hipotezi şu şekildeydi:

Amsterdam'daki Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri baskın olarak aile/yakın çevre faktöründen etkilenmektedir.

Örneklem grubu olarak oluşturulan 25 Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşme süreçlerini ortaya çıkarabilmek için, 4 temel etken faktör araştırılmıştır: aile/yakın çevre, (dini) eğitim, toplumsal çevre ve kitle iletişim araçları. Konuyla alakalı yapılan araştırmalarda (teorik çerçeve) genelde gençlerin sosyalleşmeleri ve dini

sosyalleşmeleri araştırılmıştır. Ayrıca öyle araştırmalarda daha çok dini nitelikli bir toplumda yaşayan örneklem gruplara odaklanılmıştır.

Bu çalışmada araştırılan aynı tür etken faktörler bu sefer seküler toplum olan Hollanda'nın Amsterdam şehri ve çevre illerinde yaşayan Müslüman Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşme süreçlerinde ortaya çıkarılmıştır. İlk olarak aile ve yakın çevre faktörü bireyin birincil sosyalleşme evresinde temel etken faktör olduğu belirtilmiştir. Genç yetişkinlerin dönemi sayılan ikincil sosyalleşme evresinde ailenin ve yakın çevrenin etkisi örneklem grubunda görülse bile, birincil evreye nazaran *azalmıştır*. Genç Türk kadınlar bir yandan Türk kültürün etkisiyle, genel olarak aile ve yakın çevreleriyle ilişkilerini samimi bir şekilde sürdürmektedirler, ancak diğer yandan Hollanda'nın 'bireysellik' kültürün etkisiyle aile ve yakın çevrelerinden etkilenmeye izin vermemektedirler. Genç yetişkin Türk kadınlar aile ve yakın çevreleri dışında, dönemlerinin özelliği olan başka yeni çevrelere de dâhil olmaktadır. Söz konusu vakıflar, dernekler, dini kurumlar, iş yerleri, yardım kuruluşları gibi ortamlar. Genç kadınlar bu çevrelere katılım sağlamak ve buralarda farklı rol almaktadırlar. Sosyal hayatlarının çoğu zamanını artık bu mekânlarda geçirdikleri için, buradaki ilişkiler ve faktörler daha etkili olmaktadır. Genç kadınların katılım sağladıkları bu yeni ortamlarda aynı zamanda sorumluluk ve görev sahibi oldukları için ve burada daha çok zaman geçirdikleri için, bu ortamların dini sosyalleşme süreçleri üzerine, aile ve yakın çevrelerinden daha çok etki etmektedir.

Eğitim faktörü de kişinin dini sosyalleşmesine etki edebilmektedir. Birey küçük yaştan itibaren çeşitli eğitimlere tabi tutulmaktadır. En çok eğitimini birincil evrede edinmektedir. Nitekim okula genel olarak çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine kadar gidilmektedir. Ayrıca dini eğitimler de bu dönemde daha çok edinilmektedir. Genç Türk yetişkin kadınların çoğunun birincil sosyalleşme evresinde en azından bir tane İslam nitelikli okula gittiği ve yine çoğunun Kuran Kursunda ya da dini bir kurumda eğitim aldığı saptanmıştır. Genç kadınlar bu dini okul ve kurumlarda din dersi aldıkları gibi, öğretmenleri ve okul/sınıf arkadaşlarından da bir şeyler öğrenmişler ve etkilenmişlerdir. Aynı şekilde eğitim materyalleri için de geçerlidir. Onun dışında neredeyse her biri bu yetişkinlik dönemde dini bir kuruma katılım sağlamak ya da orda görevli bulunmaktadır. Bu vesileyle genç kadınlar doğrudan eğitim dışında, görev veya rol sahibi olarak da, dolaylı yünden eğitim almaktadırlar.

Bu bulgulardan dolayı, dini eğitimin Hollanda'daki genç Türk yetişkin kadınların hayatlarında ne kadar var olduğu ve dolayısıyla dini sosyalleşme süreçlerine ne kadar etki ettiği görülmektedir.

Toplumsal çevre faktörü diğer faktörlerin yanında sosyalleşmede en çaplı etken faktör olarak görülmektedir. Bunun sebebi ise, aile/yakın çevre ve eğitim faktörleri dışında, toplum içerisinde birçok çevrenin, ortamın ve sosyalleşme alanların bulunmasına bağlıdır. Amsterdam ve çevre illerinde yaşayan genç Türk yetişkin kadınlar, yapılan araştırmaya göre okul ve işyeri dışında birçok çevre ve ortamlarda yer almaktadırlar. Yukarıda da belirtildiği gibi, birçoğu dini kurumlarda görevli olmakta ya da oraya katılım sağlamaktadır. Onun dışında yine birçoğu yardım kuruluşlarında, öğrenci derneklerinde veya benzeri kurumlarda gönüllü olarak çalışmaktadır. Dini cemaat, mezhep ve topluluklarda bulunarak, genç Türk yetişkin kadınlar o toplumun dinini 'edinmektedirler'. Genç kadınların bulundukları bu farklı toplumsal ve sosyal ortamlardan etkilenmekte ve bu şekilde dini sosyalleşme süreçleri de gerçekleşmektedir.

Ayrıca genç kadınlar yaşadıkları çokkültürlü Hollanda toplumunun bilincindedirler. Hem Türkler, hem başka Müslümanlar hem de gayri-Müslimlerle bir arada yaşamaktadırlar. Genç kadınlar onlarla farklı ilişkilerde bulunarak, yine farklı inanç ve yaşam tarzları görmektedirler. Bu farklı etnik köken ve dini anlayışlardan dolayı Türk kadınlar, kendi dinleri ile karşı karşıya gelmektedirler. Genç kadınlar karşılaşmalardan ve ilişkilerden etkilenecek, dinleri üzerine düşünmektedirler. Bu düşüncelerden dolayı sürekli dini kimlik ve yaşantılarını şekillendirmektedirler. Şekillenen dini kimlik ve yaşantıları aynı zamanda dini sosyalleşme süreçlerini de etkilemektedir.

Kitle iletişim araçları toplum insanının hayatında ne kadar var olduğu ve ne kadar kullanıldığı herkes tarafından bilinmektedir. Televizyon, internet, telefon ve medyasız hayat artık düşünülmemektedir. Bu kullanım yüzünden bireyin yaşantısı ve dolayısıyla sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçleri de etkilenebilmektedir. Genç Türk yetişkin kadınlar, alan araştırma sonuçlarına göre, sayılanlardan daha çok internet, telefon ve sosyal medyayı kullanmaktadır. Kullanma sebepleri ise sosyal ilişkiler, resmi ilişkiler, gündem takibi, araştırma ve az da eğlence amaçlı olduğu saptanmıştır. Genç kadınların birçoğu bilinçli ve aktif bir şekilde sosyal medya takipçisi olmakta ve ayrıca 'medya tehlikelerin' farkında olarak kullanım

sağlamaktadır. Yanlış bilgi ya da algı oluşabilme olanakları, tehlike olarak görülmekte ve bu yüzden genç kadınlar internet ve sosyal medyayı kontrollü kullanmaktadır.

Genç kadınlar tarafından daha çok sosyal ve resmi ilişkiler için kullanılan araçlar, Türkiye özelinde düşünüldüğünde, Hollanda gibi diasporalarda daha farklı bir boyutta kullanılmaktadır. Bunun sebebi ise; kadınlar, bulundukları ve sorumluluk aldıkları birçok toplumsal çevrelerin ilişkilerini sürdürebilmek ve bağları sıkı tutabilmek için kitle iletişim araçlarını daha çok dayanışma için kullanmaktadırlar. Genç kadınlar kontrollü kullanım sağlasalar bile, sosyal ilişkilerini bu araçlarla sürdürdükleri için sosyalleşme süreçleri etkilenmektedir. Dini bir sebep amacıyla fazla kullanım sağlamadıkları için, genç kadınların dini sosyalleşme süreçleri, kitle iletişim araçları faktöründen hiç ya da az etkilenmektedir. Ancak 'dayanışma' için kullanılan kitle iletişim araçları bu yönde bir hassasiyet yaratabiliyor.

Diaspora kimliğine sahip, Hollanda'da yaşayan genç Türk yetişkin kadınların bu etkilendikleri faktörlerden yola çıkarak bazı çözümlere varılarak sonuç ve öneriler vermek mümkündür. Örneklem grubu, Hollanda'daki genç Türk kadınların temsili olarak ele alındığında, onların aslında diğer toplumlardaki yaşayan aynı insanlardan daha farklı sosyalleşme süreçleri geçirmedikleri görülmektedir. Genç yetişkinler, teorik çerçevede ikincil sosyalleşme evresinde de görüldüğü gibi, genel olarak evlilik ve ebeveynlik özelliklerine ve onun dışında işyerinde ve gönüllü işlerde farklı görev ve sorumluluklara sahiptirler. Birincil sosyalleşme dönemini olumlu geçirmiş ve dini eğitim almış olan genç Türk kadınlar ise ikincil sosyalleşme evrelerini de, dini sosyalleşme süreçlerini de, olumlu geçirmektedirler. Kitle iletişim araçlarının kullanımında 'kontrollü etkileşime' giren genç Türk kadınlar, dini sosyalleşmelerine etkiyi bir nevi engellemektedirler.

Bu çalışmanın hipotezine dönecek olursak, Türk genç yetişkin kadınların dini sosyalleşmeleri aile/yakın çevre faktöründen baskın olarak etkilenmediği açıklanabilir. Ailenin etkisi artık birincil sosyalleşme evresinde kalmıştır. Türk kadınların Hollanda toplumunda aslında en çok etkilendikleri nokta, yaşadıkları 'çokkültürlü toplum' olarak gözlemlenmektedir. Bu etmen ise 'toplumsal çevre' faktörüne aittir. Bu etmen faktörün seçilmesi şu sebeptendir. Bu 'çokkültürlü toplum özelliği' sayesinde, hem diğer bütün faktörler dolaylı yoldan etkilenmekte, hem de kadınlar ve dini sosyalleşmeleri doğrudan etkilenmektedir. Yani 'çokkültürlü toplum

özelliği' genç kadınlar üzerinde geniş çapta bir etki yaratmaktadır. Genç Türk kadınların dini sosyalleşmeleri, doğrudan, hem dindaşlarıyla hem de farklı dine/inanca mensup insanlarla bir arada bulunarak etkilenmektedir.

Dolaylı yönden etkileşim ise şu şekildedir. Çokkültürlü toplum olan Hollanda ülkesi, örneklem grubundaki genç Türk kadınların mülakatlarda da söyledikleri gibi, 'özgürlük özelliğine' sahiptir. Özgürlük sayesinde insanlar Hollanda'da istedikleri şekilde yaşayabildikleri gibi, istedikleri şekilde dinlerini de yaşayabilmektedirler. Bir dine mensup birey, böylelikle dini eğitimini arzu ettiği şekilde alır, dini kurumlarda görev üstlenir ve dini toplum ve cemaatlerde bulunarak, (dini) eğitim faktörü sayesinde dini sosyalleşme sürecine katkı sağlar. Aynı zamanda farklı dine mensup insanlarla bir arada yaşayarak da, birey, dini kimliğini daha dengeli düşünerek inşa edebilmekte ve dini yaşantısını böylesi bir ortamda daha rahat geçirebilmektedir. Bu 'özgürlük' sayesinde genç kadınlar kitle iletişim araçlarını da istek ve arzuları doğrultusunda kullanabilmekte ve dolayısıyla sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçleri etkilenebilmekte ya da 'dayanışma kültüründen' dolayı bu yönde hassasiyet yaratabilmektedir.

Alan araştırmasında da ortaya çıktığı gibi, kadınların çoğu toplumsal çevre faktörü olan çeşitli dini kurumlarda yer almakta veya katılım sağlamaktalar. Onun dışında çeşitli derneklerde, yardım kuruluşlarında da görev üstlenerek, sosyalleşme ve dini sosyalleşme süreçlerini geçirmektedirler. Toplantılar, faaliyetler, görevler ve sorumluluklar, genç kadınların yetişkinlik dönemlerinin çoğu zamanını almakta ve dolayısıyla başka faktörlerden daha çok etkilemektedir. Böylece, hipotez bağlamında, *genç kadınların dini sosyalleşmeleri*, aile/yakın çevre faktörü sayesinde değil, *toplumsal çevre faktöründen daha baskın olarak etkilenmektedir*. Bu sebepten dolayı da çalışmanın temel hipotezi yanlıştır.

Seküler bir ülke olan Hollanda gibi bir yerde Müslümanların dini sosyalleşmesine ışık tutan bu çalışma için bir çözüm ya da sonuca şöyle varılabilir: Dini bir toplum olmayan Hollanda'da Müslümanlar, çokkültürlü hayat içinde dini kimlik ve yaşantılarını yaşayabilmek için birbirine daha çok bağlanıyorlar. Bu bağlanma sayesinde böylesi bir çokkültürlü toplumda dini sosyalleşmelerini daha rahat geçirebiliyorlar. Böylelikle bu çalışmada gayri-Müslim bir ortamı olan Hollanda'nın, Müslümanlığa ya da İslami yaşantıya katkısı da ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı da bir birey, dini sosyalleşme sürecini, en rahat, *özgür ve çokkültürlü toplum* özelliği

olan Hollanda gibi bir ortamda geçirebilir. Yani başka şekilde ifade edilecek olursa; sosyalleşme veya dini sosyalleşmede en önemli etken faktör, 'özgür' bir çevre olarak görülmektedir.

Çalışmada görüldüğü gibi Amsterdam ve çevre illerinde özellikle genç Türk kadınlar farklı çevrelerde bir araya gelerek, aynı zamanda gruplaşmaktalar ve dayanışma içine girmekteler. Beraber çalışarak ve sosyalleşerek, aralarındaki bağlar daha da kuvvetlenmektedirler. Amsterdam'daki genç Türk kadınların bu şekilde toplanması, Kaya'nın (2000) 'Berlin'deki Küçük İstanbul'da bahsettiği Türklerle benzerlik göstermektedir. (Ayrıca bkz. Kaya, 2000) İstanbul da, Amsterdam gibi, farklı insan ve inançları barındırdığı için, çokkültürlü toplum özelliğine yakın durmaktadır. Bu yüzden Amsterdam'da da '*küçük bir İstanbul'un*' bulunduğu söylenebilir.

Bu çalışma ve araştırmanın sonunda bir öneride bulunmakta mümkün olabilir. Sosyalleşme ve dini sosyalleşme konusuyla alakalı araştırmaların çoğunda kullanılan etken faktörler çoğaltılabilir. Aile/yakın çevre, (dini) eğitim ve kitle iletişim araçları faktörleri, toplumsal çevre faktörü kadar geniş ve genişleyebilen faktörlerden değil. Bu çalışmada da görüldüğü gibi toplumsal çevre faktörüne birçok çevre dâhil olabilmekte (dini kimlikli kişiler, dini kurumlar, gayri-Müslimler, farklı etnik gruplar, vakıf ve dernekler vs.). Ayrıca çokkültürlü toplumlarda bu çevreler birbirini daha çok etkileyebilmekte. Bu yüzden ileride yapılacak olan araştırmalarda, toplumsal çevre faktörü, çeşitli çevrelere ayırt edilerek, daha derin analizler yapılabilir.

Bibliyografya

- AKDOĞAN, A.: 2004, **“Sosyal Değişme ve Din”**, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- AKIN, M.H.: 2009, **“Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Gençlik, - Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma –“**, Konya, Selçuk Üniversitesi, Doktora Tezi.
- ALTIKARDEŞ, İ.: 2003, **“Din Sosyalleşme ve Hoşgörü”**, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- ALTIKARDEŞ, İ.: 2004, **“Din ve Sosyal Bütünleşme”**, İstanbul, Rağbet Yayınları.
- ANDREE, T.G.I.M. & P.D.D. STEEGMAN (Ed.): 1987, **“Religieuze Socialisatie: Een uitdaging voor Onderzoek”**, Utrecht/Hollanda, Faculteit Der Godgeleerdheid Rijksuniversiteit Utrecht.
- ARSLANTÜRK, Z.: 2001, **“Sosyal Bilimciler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri”**, İstanbul, Çamlıca Yayınları.
- AZİZ, A.: 1982, **“Toplumsallaşma ve Kitleleşme İletişim”**, Ankara Üniversitesi.
- AZİZ, A.: 2011, **“Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri”**, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- BAKIROĞLU, C.T.: 2012, **“ Sosyalleşme ve Kimlik İnşası Ekseninde Sosyal Paylaşım Ağları”**, İstanbul, Marmara Üniversitesi.
- BRİM, O.G. JR.: 1968, “Adult Socialization” in ‘ **Socialization and Society**’, Ed. John A. Clausen, Boston, Little Brown, 182-226.
- CANATAN, K.: 2009, **“Avrupa Topluluklarında Çokkültürcülük: Sosyolojik Bir Yaklaşım”**, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2/6, s. 80-97.
- CRUL, M. & L. HEERING (Ed.): 2008, **“The Position of the Turkish and Moroccan Second Generation in Amsterdam and Rotterdam”**, Amsterdam/Hollanda, Amsterdam University Press.
- ÇAYIR, C.: 2011, “Psiko-Sosyal Gelişim Süreci ve Dini Sosyalleşme”, **‘Sempozyum: Değerler Eğitimi Sempozyumu’**, Sempozyum Bildiri Özeti, Eskişehir, Osmangazi Üniversitesi.
- ÇELİK, F.: 2010, **“Dini Sosyalleşme Sürecinde Aile Kurumunun Önemi”**, Ankara, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.

- ÇOŞTU, Y.: 2009, **“Toplumsallaşma Sürecinde Dindarlığı Etkileyen Faktörler (Samsun Örneği)”**, Samsun, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi.
- DEKKER, G. & H.C. STOFFELS: 2007, **“Godsdienst en Samenleving. Een Introductie in de Godsdienstsociologie”**, Kampen/Hollanda, Uitgeverij Kok.
- DIEPEN, VAN, G.: 1982, **“De Individuele Ontwikkeling in Maatschappelijk Historisch Perspectief”**, Groningen, Konstapel.
- DİLMEN, E. & ÖĞÜT, S.: 2010, **“Sosyalleşmenin Yeni Yüzü: Sosyal Paylaşım Ağları”**, İkinci Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı. İstanbul, s. 237-242.
- DURKHEIM, E.: 1956, **“Education and Sociology”**, New York, The Free Press.
- EREN, S.: 2007, **“İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi”**, Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, XI/1, s. 129-152.
- ERSANILLI, E.: 2009, **“Comparing Integration: Host Culture Adoption and Ethnic Retention Among Turkish Immigrants and Their Descendants in France, Germany and The Netherlands”**, PhD Dissertation, Amsterdam, Vrije Universiteit.
- FLEISCHMANN, F.: 2011, **“Second Generation Muslims in European Societies: Comparative Perspectives on Education and Religion”**, PhD Dissertation, Utrecht/Hollanda, Universiteit Utrecht.
- GÜNAY, Ü.: 1981, **“Türkiye’de Dini Sosyalleşme”, ‘Atatürk’ün 100. Doğum Yılında Türkiye I. Din Eğitimi Semineri’**, Ankara, İlahiyat Vakfı Yayınları, s. 192-199.
- GÜNGÖR, Ö.: 2012, **“Amerika’daki Türk Gençleri İçin Cami ve Dini Sosyalleşme (New Jersey Örneği)”**, Diyanet İlmi Dergisi, C.: 48, s. 4.
- HAYES, M.: 2007, **“Googling God: The Religious Landscape of People in Their 20s and 30s”**, New York, Paulist Press.
- HÖKELEKLİ, H.: 2013, **“Din Psikolojisi”**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KAYA, A.: 2000, **“Berlin’deki Küçük İstanbul, Sicher in Kreuzberg, Diasporada Kimliğin Oluşumu”**, İstanbul, Büke Yayıncılık.

- KLAASSEN, C.A.C.: 1981, **“Sociologie van de Persoonlijkheidsontwikkeling: Verkenningen in de Socialisatietheorie”**, Deventer, Van Loghum Slaterus.
- KOOÏSTRA, J. & I. VAN MOURİK (Ed.): 1997, **“Leefvormen, Identiteit en Socialisatie: Van Klassiek Gezin tot Postmodern Samenleven”**, Utrecht/Hollanda, Lemma.
- KÖYLÜ, M.: 2004, **“Yetişkinlik Dönemi Din Eğitimi”**, İstanbul, Değerler Eğitim Merkezi.
- KÖYLÜ, M. (Ed.): 2010, **“Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi”**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- KURT, A.: 2011, **“Din Sosyolojisi”**, Bursa, Dora Yayıncılık.
- KUYUCUOĞLU, İ.: 2008, **“Batı’da Din Sosyolojisi, Teori ve Yöntem Analizleri”**, Ankara, Eskiyei.
- KÜMBETOĞLU, B.: 2005, **“Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma”**, İstanbul, Bağlam Yayıncılık.
- ÖZKIRIMLI, U. (der.): 2008, **“21. Yüzyılda Milliyetçilik”**, Çev. Yetkin Başkavak, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- PELS, T.: 1982, **“Voeten in de Aarde: Etniciteit, Socialisatie en Vrije Tijd: Een Literatuurstudie, Toegespist op de Turkse en Marokkaanse Jongeren in Nederland”**, ‘s-Gravenhage, Staatsuitgeverij.
- PELS, T. & M. De Gruijter (Ed.): 2006, **“Emancipatie van de Tweede Generatie: Keuzen en Kansen in de Levensloop van Jonge Moeders van Marokkaanse en Turkse Afkomst”**, Utrecht/Hollanda, Verwey-Jonker Instituut.
- RITZER, G. & J. STEPNIISKY: 2014, **“Sosyoloji Kuramları (Sociological Theory)”**, Çev. Himmet Hülür, Ankara, De Ki.
- SHERKAT, D.E.: 2013, “Dini Sosyalleşme: Etki Kaynakları ve Araçların Etkileri”, **‘Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic’**, Vol. 8/3, s. 279-297, Ankara.
- SHERKAT, D.E.: 2014, “Dini Sosyalleşme – Etkinin Kaynakları ve Failin Etkileri”, **‘Din Sosyolojisi Elkitabı’**, Dillon, M. (Ed.), Çev. H. Arslan, İstanbul, Paradigma Yayınları.
- SLATTERY, M.: 2012, **“Sosyolojide Temel Fikirler”**, Bursa, Sentez Yayıncılık.

- ŞAHİN, İ.: 2008, “**Göçmen Kadınların Dini Ritüellere Katılımı: Amersfoort (Hollanda) ve Boğazlıyan Örneğinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme**”, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Doktora Tezi.
- VAIDYANATHAN, B.: 2011, “Religious Resources of Differential Returns? Early Religious Socialization and Declining Attendance in Emerging Adulthood”, ‘**Journal for the Scientific Study of Religion**’, Vol. 50 (2), s. 366-387.
- VIKTOR, G.: 2000, “Socialization” in ‘**Encyclopedia of Sociology**’, Ed. Edgar F. Borgatta, Rhonda J.V. Montgomery, New York, MacMillan Reference, Vol. 1, 2855-2864.
- YILDIZ, F.: 2009, “**Avrupa Türklerinde Kimlik Sorunu Olarak Çifte Aidiyet: Hollanda Örneği**”, Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi.
- YILDIZ, H.: 2010, “**Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Müfredatının Dini Sosyalleşme Açısından Değerlendirilmesi**”, Ankara, Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- ZUCKERMANN, P.: 2006, “**Din Sosyolojisine Giriş**”, Çev. İ. Çapcıoğlu, H. Aydınalp, Ankara, Birleşik Kitapevi.
- 2009, “**Religie aan het begin van de 21ste Eeuw**”, Rapor, Den Haag/Hollanda, Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).
- [http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,220,237&D6=0,4,9,\(l-1\),l&HD=130605-0936&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5,6](http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37325&D1=a&D2=0&D3=0&D4=0&D5=0-4,137,152,220,237&D6=0,4,9,(l-1),l&HD=130605-0936&HDR=G2,G1,G3,T&STB=G4,G5,6) Kasım 2015
- <http://www.cbs.nl/NR/rdonlyres/C3344AD7-8513-45AE-BB16-D1B277FE34BA/0/2015BT11religieuzebetrokkenheidvanbevolkingsgroepen20102014.pdf>
- <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?VW=T&DM=SLNL&PA=37556&D1=0-44&D2=1,11,21,31,41,51,61,71,81,91,101,111,l&HD=130605-0926&HDR=G1&STB=T>, 24 Aralık 2014

Ekler

Ek 1: Mülakat Soruları

Kişisel/Kimlik Bilgileri

(Persoons- en identiteitsgegevens)

1. Kendinizi kısaca tanıtır mısınız? (Yaş, doğma/büyüme yeri, eğitim/meslek durumu, evlilik/çocuk, memleket)

Aile/Akraba

(Gezin/familie)

2. Ailenizden bahseder misiniz? Kaç kişisiniz? Birbirinizin üzerinde etkiniz var mı? Aranızdaki bağlarınız ve ilişkileriniz nasıl? Kimin sözü daha çok geçer?
3. Ailenizin göç sürecini anlatabilir misiniz? Nerden, nereye?
4. Ebeveynlerinizin eğitim/meslek durumlarından bahseder misiniz?
5. Aileniz sizi nasıl yetiştirdi? Kısaca anlatabilir misiniz?
6. Akrabalarınızdan bahsedebilir misiniz? İlişkileriniz ve bağlarınız nasıl? Sizin üzerinizde etkileri var mı?

Eğitim

(Onderwijs)

7. Eğitim ve öğretim hayatınızı anlatır mısınız? Okullar, kurslar, özel eğitimler vs. Eğitimcilerinizin ve öğretmenlerinizin etkisi nasıldı, okul ve sınıf arkadaşlarınızla ilişkileriniz nasıldı? Eğitim müfredat ve materyallerinden bahsedebilir misiniz?

Yakın Çevre/Arkadaş

(Naaste omgeving/vrienden)

8. Hayatınızdaki önemli arkadaşlarınızdan bahsedebilir misiniz? İlişkiniz ve etkisi nasıl?
9. Hayatınızdaki diğer önemli kişiler ve ilişkilerinizin etkileri nasıl?

İş/Meslek/Gönüllü İş

(Werk/Carrière/Vrijwilligerswerk)

10. İş ya da meslek hayatınızdan bahsedebilir misiniz? İlişkileriniz ve etkileri?

11. Topluma sosyal-kültürel katılımınızdan bahseder misiniz? Gönüllü işlerde bulundunuz mu? Vakıfta, dernekte, kulüplerde, cami ya da dini kurumlarda? Rolleriniz, görevleriniz ya da sorumluluklarınız nelerdi? Bunların size etkisi nasıldı?

Toplumsal Çevre

(Sociale omgeving)

12. Bulunmuş olduğunuz başka toplumlardan, çevrelerden ve gruplardan bahsedebilir misiniz? (Rolleriniz, görevleriniz ve sorumluluklarınız)

Kitle İletişim Araçları

(Mediagebruik)

13. Kitle iletişim araçların (televizyon, gazete, internet, telefon, dergi ve kitap) kullanımından bahseder misiniz? Ne için kullanıyorsunuz? Paylaşımlarınız neler? Belirli bir etkiniz var mı? Ne kadar süre kullanıyorsunuz/okuyorsunuz? Kimliğinizi belli ediyor musunuz? Ya da kimliğiniz bu kullanımlarınızdan etkileniyor mu? Sosyal ilişkilerinizi araçlar üzerinden sürdürüyor ya da kuruyor musunuz?

Çocukluk, Ergen/Gençlik ve Genç Yetişkinlik Dönemleri

(Kindertijd, jeugd en jongvolwassenheid)

14. Çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemleriniz nasıl geçti? Ayrı ayrı ve kısaca bahsedebilir misiniz? Önemli hatıralardan/noktalardan ve etkilerinden de bahsedebilir misiniz?
15. Yetişkinliğe girdiğinizi nasıl anlıyorsunuz? Hangi unsurlar bu hissinizi destekliyor?

Genç Yetişkinlik Tecrübeleri

(Ervaringen met jongvolwassenheid)

Artık genç sayılmazsın, bir genç yetişkinsin, hayatın çeşitli noktalarda değişiyor ve sende değişiyorsun...

16. Genç yetişkin olarak ailenizin etkisini hala hissediyor ya da fark ediyor musunuz?
17. Genç yetişkin olarak arkadaşlarınızın etkisini nasıl anlıyorsunuz?

18. Genç yetişkin olarak işinizin ya da mesleğinizin etkisini nasıl anlatabilirsiniz?
19. Genç yetişkin olarak gönüllü işlerinizin ya da cami ve dini kurumların size ve sosyal ilişkilerinize olan etkisinden bahsedebilir misiniz?
20. Genç yetişkin olarak kitle iletişim araçlarından nasıl etkileniyorsunuz?
21. Bu dönemde (yetişkinliğe girişte) başka büyük değişim ya da değişiklikler geçirdiniz mi? Düşünce, etkilenme, sosyal ilişki, şartlar, ortam olarak? Ya da etkilendiğiniz yazar, şair, sanatçı, takip ettiğiniz bir düşünür var mı?
22. Genel olarak Amsterdam toplumundan edindiğiniz, öğrendiğiniz ya da etkilendiğiniz unsurlar var mı? Düşünce, davranış ve kimliğinize olan etkisi nedir?
23. Evlilikteki rolleriniz, görevleriniz ve sorumluluklarınızdan bahsedebilir misiniz? Evliliğiniz size, düşüncenize, davranışınıza, kimliğinize ve sosyal hayatınıza etkisi nedir? (Evlilik: eş, kayınvalide/-baba, kayın/görümce vs.)
24. Anneliğinin/ebeveynliğinin, rol, görev ve sorumluluklarından bahsedebilir misiniz? Anneliğin/ebeveynliğin size, düşüncenize, davranışlarınıza, sosyal hayatınıza ve kimliğinize etkisi nedir?

Din Bilgi ve Tecrübe

(Religieuze kennis en ervaring)

25. Kendi dini yaşantınızdan bahsedebilir misiniz? Dinin, caminin ve Müslüman çevrenin sizin hayatınızdaki yeri nedir? Namaz, Ramazan, kandiller ve bayramlardan da bahseder misiniz?
26. Ailenizin verdiği din eğitiminin bahseder misiniz? (örnek tutum ya da davranış, bilgi, öğreti, inanç vs.)
27. Dini bilginizden bahseder misiniz? Dini bilginizi nerelerden edindiniz? (Kuran kursu, vakıf/dernek vs.) Dini bilgi edinme sürecini detaylandırarak anlatabilir misiniz?

Çevrenin Dini Kimliğe Etkisi

(Invloed van omgeving op religieuze identiteit)

28. Etrafınızdaki/çevrenizdeki gördüğünüz dini anlatır mısınız? Size olan etkisi nasıldır? (İnancınıza, bilginize, davranışınıza, sosyal hayatınıza ve kimliğinize)

29. Mezhebiniz ya da cemaatiniz/grubunuzdan bahseder misiniz? Bunların sizin dini inanç, düşünce, bilgi, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisi nedir?
30. Amsterdam'da yaşayan Türk çevrenizin, kültürünün ve Türkiye vatanın sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?
31. Şimdiki arkadaşlarınızın ve arkadaş gruplarınızın sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?
32. Hayatınızda önemli olan başka (dini kimlikli) kişilerin sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?
33. Komşularınızın, mahallenizin sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?
34. Müslümanlık sizin için nedir? Diğer Müslümanlarla olan ilişkinizden bahseder misiniz? Bu ilişkilerin sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?
35. Müslüman olmayan Hollandalılar ile ilişkilerinizden bahseder misiniz? Ayrımcılık/ırkçılık tecrübelerinizden bahsedebilir misiniz? Bu ilişkilerin sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?
36. Kitle iletişim araçlarının (televizyon, medya, internet, telefon, dergi ve kitap) kullanımı sizin dini inanç, düşünce, davranış, kimlik ve sosyal hayatınıza olan etkisinden bahseder misiniz?